

Adalékok Barót történetéhez

1224-1999

Adalékok Barót történetéhez

Adalékok Barót történetéhez

Közreadja a Gaál Mózes Közművelődési Egyesület
Barót első írásos említésének 775. évfordulóján.
Barót, 1999

Megjelent
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
és a baróti Polgármesteri Hivatal
támogatásával

A kötetet szerkesztette
Demeter László

A kötet szerzői
Dr. Egyed Ákos, történész (Kolozsvár)
Dr. Ferenczi István, történész (Kolozsvár)
Dr. Egyed Emese, egyetemi tanár (Kolozsvár)
Dr. Hermann Róbert, történész (Budapest)
Kisgyörgy Zoltán, geológus, újságíró (Sepsiszentgyörgy)
Benkő Levente, újságíró (Sepsiszentgyörgy)
Cserey Gábor, levéltáros (Budapest)
Demeter László, egyetemi hallgató (Barót)

© Gaál Mózes Közművelődési Egyesület
Felelős kiadó: Demeter László
ISBN: 973-98943-8-0

Számítógépes szerkesztés:
MICROLINE - Székelyudvarhely,
Nagy Zsuzsanna
Készült a székelyudvarhelyi INFOPRESS nyomdában
hét száz példányban
ezerkilenc száz kilencvenkilencben

Tartalomjegyzék

Előszó	7
Egyed Ákos	
Székely századok. A székelyek rövid története 1848-ig.....	9
Ferenczi István	
Barót nevééről s az erdővidéki-barcasági besenyő csoport történeti szerepéről	37
Kisgyörgy Zoltán	
A baróti Beke-család története.....	65
Egyed Emese	
A magyar népnek elmeséli... (Gaál Mózes. Érzelmi nevelés szépirodalommal)	75
Benkő Levente	
Véczer - adalékok 1848/49 erdővidéki eseményeihez és azok utótörténetéhez	89
Demeter László	
A baróti régi-, avagy Zathureczky-temető leírása	99
Hermann Róbert	
Zathureczky István székely huszárszázados emlékirata (1849-1856)	107
Cserey Gábor	
Barót úrbéri felmérései 1785-ből és 1820-ból	139

Előszó

E tanulmánykötetet, melyet az olvasó a kezében tart, ünnepi alkalom, évforduló hívta életre. 1224-ben ugyanis II. Endre királyunk az Andreánumban a szászoknak adományozott föld határaként említi Barót nevét Boralt alakban. Hogy ez az évszám miért ad okot az ünneplésre? Mert a Barót első írásos említése óta eltelt 775 év városunkat a legrégebbi székelyföldi helységek sorába emeli. A székelyföldi helységek nagyobbik hányadának neve ugyanis az 1332, 1333, 1334 évi pápai tizedjegyzékben bukkan fel először, míg Barót első említése ennél jó száz évvel régebbi. Több történész kétségbe vonta azt, hogy az Andreánumban szereplő Boralt név Baróttal azonos lenne, de nem sikerült teljesen meggyőző érveket felhozniuk e tétel bizonyítására. Ugyanakkor az ellentábor sem tud meggyőzően érvelni a Boralt név Baróttal való azonossága mellett. Maradt tehát az évszázados hipotézis, mely szerint II. Endre királyunk az 1224-ben kelt adománylevelében Barótot a szászoknak adományozott föld egyik határpontjaként említi. Kötetünket a 775 éves évforduló jegyében adjuk közre.

A bevezető tanulmány, mely dr. Egyed Ákos történész tollából való, a székelység történetét foglalja össze, mintegy keretet adva a további hét írásnak, mely Barót történetével, Barót nagyjával foglalkozik. Kötetünk anyagát válogatva nem kronológiát kívántunk követni, hanem ízelítőt adunk több témakörből is. Így dr. Ferenczi István történész tanulmányában többek között Barót nevének eredetéről értekezik, dr. Egyed Emese egyetemi tanár és Kisgyörgy Zoltán geológus, újságíró Barót jeles személyiségeiről írnak, Benkő Levente újságíró és Demeter László tanulmányaikban baróti emlékhelyek történetével foglalkoznak. A könyv végén két forrásközlést iktattunk be dr. Hermann Róbert történész és Cserey Gábor tolmácsolásával.

A tanulmánykötet - műfajából adódóan - nem a teljesség igényével született, hanem csak adalékokat tartalmaz Barót történetéhez. Reméljük, hogy városunk polgárai, illetve városunk története iránt érdeklődő idegenek egyaránt haszonnal forgatják majd e munkát, mely több száz éves múltunk jobb megismerését kívánja szolgálni a magyar államalapítás milleneumának előestéjén.

Barót, 1999

Demeter László

EGYED ÁKOS

Székely századok

A székelyek rövid története 1848-ig

Erdély délkeleti szögletében élő székelységnek sajátosan alakult a történelme. Sajátos volt a társadalma, katonai szerepe mind a magyar királyság, mind az erdélyi fejedelemség korában, a jogrendszere s autonómiája; sok különlegességet őrzött az életmódja, a népi kultúrája.

A székelyek történelme nemcsak gazdagítja, de színesíti is az egyetemes magyar históriát. Nem csoda, hogy a magyar történetkutatás mindig előszeretettel fordult a székely múlt felé (kivéve a kommunista diktatúra első időszakát) s igyekezett felderíteni a legérdekesebb fejezeteit. Ennek során nagyon gazdag irodalom jött létre, de máig sem sikerült megnyugtatóan megfejtteni a székelyek eredetének és megtelepedésének homályba vesző kérdéseit. Kevéssé ismert a katonai funkció és a társadalomszerkezet alakulása közti összefüggés, a sajátos rendiség és a székely rendi nemzet "natio" mibenléte, szerepe. S valószínű nem csupán e sorok íróját foglalkoztatja ez a kérdés, hogy miért és hogyan sikerült megtartani a Székelyföld székely-magyar jellegét, holott az erdélyi vármegyéik területén a magyarság kisebbségi helyzetbe került, sőt nagy részén már csak szórványban él. A következőkben a fentiekre keressük a válaszokat, előrebecsátva, hogy több kérdésben csak feltételezéseket, hipotéziseket fogalmazhatunk meg.

A székelyek eredetéről

A székelyek származásával kapcsolatban három elméletcsoport jött létre: az egyik szerint a székelyek a hunoktól származtak, a másik nézet idegen, csatlakozott népnek tartja a székelyt, a harmadikba a tisztán magyar eredetet valló elméleteket sorolhatjuk. A sumér - vagy japán - származtatást most mellőzzük, viszont a maga helyén ki kell térnünk a "kettős honfoglalás" elméletére, amely az utóbbi években sokat foglalkoztatta a közvéleményt. Szólnunk kell néhány román véleményről is, különösen a tendenciózusságuk miatt.

A középkori krónikákra támaszkodó történeti irodalomban és az egész magyarság köztudatában századokon át szilárdan élt az a hit, hogy a székelyek Attila hunjainak maradványai. Egyik legjelentősebb krónikaírónk Anonymus, aki valószínűleg III. Béla királyunk jegyzoje volt, a 13. század elején azt írta, hogy "A székelyek előbb Atthyla népe voltak", akik később a magyarokhoz csatlakoztak. Egy másik, 13. századi jelentős krónikaíró Kézai Simon úgy tudta, hogy a magyarok bejöveteléig egy hun maradvány Csiglamezőn lakott, ahol már székelynek nevezte magát. Egyes történetkutatók szerint Csiglamező az erdélyi Mezőségen (vagy éppenséggel Csíksban lehetett). A hun származás híve volt Orbán Balázs is, aki azt tényként kezelte, s emellett egyes székelyföldi, különösen udvarhelyszéki helynevekben (Rika erdő, Budvár, Hun árka, Zéta vára stb.) századokon át fennmaradt hun hagyományt látott. A hun hagyomány követői tehát egyöntetűen azon a véleményen voltak, hogy a székelység a magyar honfoglalás előtt már Erdélyben lakó nép volt. Itt jegyezzük meg, hogy a székelység többsége ma sem szívesen mond le a hun származás hagyományáról.

A hun származás elmélete mindaddig erősen tarthatta magát, amíg a történetírás behatóbb kritika nélkül elfogadta a középkori krónikák állításait. A források kritikai elemzése azonban megváltoztatta ezt a helyzetet, s a bizonyosság helyét a kételkedés, sőt tagadás foglalta el. Különösen a neves nyelvésznek, Hunfalvy Pálnak az 1870-es években történt fellépése váltott ki nagy visszhangot. Ő megbízhatatlan történeti forrásnak tartotta a krónikákat, s velük együtt elvetette a hun származás hagyományát. Azt állította, hogy a hun monda mese s "mesénél nem egyéb a székelyek hun eredete is".

Hunfalvy egyedüli helytállónak a nyelvi bizonyítékokat tartotta és szelvében hirdette, hogy "a székelyek nyelve tökéletesen az mi a magyar", attól semmi lényeges dologban nem különbözik. És innen nem volt nehéz arra a következtetésre jutnia, hogy a "székelyek, a magyar nyelvnek teljes történelmi fejlettsége után, innen Magyarországból telepítődtek át a keleti határra". Hunfalvy Pálnak a Magyarország ethnográfiája című, 1876-ban megjelent munkájából idéztük a fenti sorokat és okfejtését. Utóbbi természetesen nagy vitát váltott ki szakmai körökben.

A vita arról folyt, hogy a székelyek más származású külön nép egyéniség-e vagy teljesen magyar s hogy korábban betelepült-e a

végleges lakhelyére vagy királyi telepítés által került oda, mint például az erdélyi szászok a saját szálláshelyükre. Megkerülhetetlen volt a székely név jelentése. Kezdjük az utóbbival.

Voltak olyan szerzők, akik a székelyek nevét foglalkozást jelentő szóként értelmezték: szerintük határórt, harcost, favágót, sőt helyi (székbeli) lakost is jelenthetett. Ennek azonban ellentmond az, hogy a 12-14. századi források a székely nevet sohasem említették foglalkozást jelentő nevekkal együtt, viszont e szó írásbeli előfordulása óta már nevet jelöl, hiszen besenyő, kun, szász, oláh népnevek mellett állt. S az, hogy a magyaroktól is megkülönböztették (Ungari et Siculi) azt is mutatja, hogy a székelyt nem tartották teljesen azonosnak a magyarral.

Ami pedig a letelepedést vagy betelepítés kérdését illeti, a történészek többsége korábban elvetette a királyi telepítés elméletét, mert azt semmiféle hiteles forrás, adat nem bizonyítja. Írásos dokumentumok maradtak fenn a szászok betelepítéséről, a kunok befogadásáról, de annak, hogy a székely telepített nép lett volna, semmi nyoma nem maradt fenn. Egyébként a székelység történeti tudata mindig tiltakozott a telepítési teória ellen, s önmagát ősfoglalóként határozta meg.

Mialatt a hun hagyomány, illetve a magyar származás hívei érvek és ellenérvek tömegeit vonultatták fel saját álláspontjuk bizonyítására, megszületett a "csatlakozott nép" elmélete. A kiváló történétíró Pauler Gyula, megváltoztatva korábbi nézetét, amely szerint a székelyek tulajdonképpen egyik magyar törzs ivadékai, a 19. század végén megjelent könyvében már azt állította, hogy a székelyek őseit a honfoglalást megelőző korban, a magyarokhoz csatlakozó kazárok-kabarok közt kell keresni. Ez az elmélet azóta is erősen tartja magát s több történész napjainkban is kitart mellette. Régebbi s ma is többektől támogatott az az elmélet is, hogy a székelység a volgai bolgár-török, eszkil népcsoport egyik törzsből szakadt ki, s még a kabarok előtt csatlakozott a magyarokhoz, s neve is az eszkil (vagy eszeker) névből ered. S mivel a bolgárok Kristó Gyula szerint annak az onogur-bolgár birodalomnak az elemei voltak, amely magát a hun uralmi tradíció örökösének tartotta, a bolgárokból kiváló székelyek őrizték meg a hunoktól való származás tudatát, nem pedig a magas északon élő magyarok. Ha ez így van, akkor a hun származás tudata nem a német krónikákból került át

a hun magyar krónikába (amint számos forráskritika tartja), hanem megőrzött hagyomány is lehetett. A nyelvészek után a történészek többsége is tagadta a hun származásnak a krónikák által megfogalmazott eredeti állítását, mely szerint a székelyek az Attila halála után szét-szóródó hunok egyenes maradványai lennének. De jeles történészek, például Hómán Bálint a hun-török rokonság lehetőségét nem vetették el. Ez a lehetőség benne van mind a "csatlakozott nép", mind a "kettős honfoglalás" elméletében.

A "csatlakozott nép" elmélete arra a történeti tényre támaszkodik, hogy a szeppei "törökös" népeknél a csatlakozott nép hadereje képezte a befogadó nép haderejének elő-, illetve utóvédjét, tehát a legveszélyesebb feladatokat kellett ellátnia. Márpedig a székelységnek bizonyítottan ilyen szerepe volt a magyar hadban. Ha a székely nem csatlakozott nép, hanem a magyarság egyenrangú része lett volna, mi okon osztottak ki számára olyan feladatot, mint a csatlakozott besenyőknek, akikkel együtt elővédként harcoltak az 1116-i olsovai s az 1146-i Lajta menti csatákban. Semmit sem változtat a dolog lényegén, hogy az említett csatákban a Magyarország nyugati vidékein élő székelyek vettek részt. Mivel tudjuk, hogy az Erdélybe vonuló székely had is a magyar honfoglalás előtt járt, a székelység idegen eredetét a "csatlakozott nép" voltát továbbra sem zárja ki a kutatás a származási elméletek közül.

Magyarországon székelyek a mosoni, pozsonyi részekben, továbbá az Őrségben s Őrvidéken, a Temes Alduna térségében, Bihar megyében éltek. Érdekes kérdés, hogy az itt élő székelyek nyelvjárásában (vagy nyelvi anyagában) "sok olyan reliktum van, ami csak a székelységnél figyelhető meg" - írja Benkő Loránd. Eszerint a magyarországi s erdélyi székelység közti nyelvjárási megfelelések vagy hasonlóságok a korábbi együttélésre utalnak, s feltehetően valamikor - talán a 10. században - a honfoglalás folyamán szakadtak el egymástól. Valószínű, hogy a nyugati tömbökből kiszakadók nyomultak előre keleti irányba.

Az említett nyelvi jelenség az általuk adott helynevek mellett bizonyítéka annak is, hogy amióta a kérdés nyomon követhető, a székelység magyar nyelvet beszélt. A nyelvi anyagot a székelység magyar eredetének hívei döntő bizonyítékként kezelik.

Az idegen eredet mellett álló kutatóknak nehezebb dolga van, mert bár a magyarsággal rokon volt, a székelység teljes elmagyarosodására

vonatkozóan csak feltételezéseket fogalmazhatunk meg. Kristó Gyula szerint a volgai bolgárok egyik törzséből kivált székelyek Magna Hungariában vagy annak környékén legalább a 8. század elejétől a magyarok szomszédságában éltek (vagy az érintkező területen együtt éltek), tehát a nyelvi elmagyarosodásuk már itt előrehaladt, de ez az elmélet sem mentes a problémáktól. A neves nyelvtörténész Benkő Lóránd szerint a török- vagy hun-eredet elmélet nem állja meg a helyét. Viszont nyelvjárási alapon megállapítható, hogy a székelyek a magyarság különböző rétegeiből szervezett "határőr csoport voltak", bár ebbe belekerülhettek esetleg besenyő részlegek, csatlakozott kabarok is. De bizonyosan ezt sem tudjuk.

A székely eredetkérdést László Gyula "kettős honfoglalás" elmélete újra időszerűvé tette.

Közismert, hogy László Gyula szerint a 10. századi magyarság tömegeit az a késő avarság alkotta, amely 670 táján telepedett meg a későbbi Magyarország területén.

László Gyula szerint a honfoglalás két egymást követő időpontban zajlott le. A Kárpát-medencében 670 táján új, nagy tömegű nép jelent meg, s régészetileg kimutatható, hogy a "griffes-índás" övű nép, az onugorok, megérték Árpád honfoglalását és a királyság megalakulását. Nos, az onugorok bizonyíthatóan magyarul adták faluneveiket, tehát magyarok voltak. László Gyula számos olyan szerzőt sorolt fel, akik ot megelőzően már lényegében "kettős honfoglalás"-ról írtak, bár nem így nevezték. Mások mellett Nagy Gézárt idézi, aki azt állította, hogy a magyarság régebbi a Kárpát-medencében a 895-896-os honfoglalásnál, mert a "magyar bevándorlás" már az avarokkal megkezdődött a hetedik század utolsó negyedében. Nagy Géza a fentiekhez sietett hozzátenni: "Mondáink a székelyekben keresik ennek az első rajnak az ivadékait, s ilyen dolgokban csodálatos szívós szokott lenni a népek emlékezete." Újabban Engel Pál is erősen hangsúlyozza a széke-lyekről, hogy "krónikáink egybehangzóan állítják, hogy a honfoglaláskor már itt éltek, sőt azt is, hogy volt valami közük a hun birodalomhoz, bár ez azért kevésbé valószínű". Mindehhez hozzáfűzi, hogy a késői avarokban nem magyarokat, hanem székelyeket kell keresnünk. Amennyiben a legújabbban a Somogy megyei Bodrogbún előkerült székely róvásírásról bizonyosságot nyer, hogy az 10. századi, akkor abban a kettős honfoglalás elméletét igazoló adatot kell látnunk.

Legyen szabad ezekhez hozzátennünk László Gyulának azt a megálapítását is, hogy a Székelyföldön gyakori Szent László-legendák is avar kori hagyományt őriznek.

Növekvőben van azoknak a történetkutatóknak a száma, akik szerint egyáltalán nem kizárt, hogy a székelyeket Árpád magyarjai már a Kárpát-medencében találták.

A székelység származása a román történetírást is foglalkoztatta, s újabban is foglalkoztatja. Nicolae Iorga, a rendkívül termékeny és nagyhatású történetíró először a román származás elméletét hangoztatva, majd ezt feladva, magyar népcsoportnak tartotta a székelyeket. Ennek ellenére Sabin Opreanu földrajztudós francia nyelvű közleményében a helynevek alapján igyekezett "bizonyítani", hogy a székelyek a vallás útján elmagyarosított románok. Csakhogy a székelyföldi helynevek döntő többsége magyar, kisebb része szláv, s a román helynevek egészen ritkák s azok is későbbiek. A székelyek román eredete az utóbbi években is fel-felbukkan egyes román szerzőknél, de erőszakolt, s a kronológiát nem tisztelő fejtegetéseik nélkülöznek minden reális alapot. Céljuk az, hogy a székelyek "visz-szaromásításáért", azaz a Székelyföld elrománosításáért folytatott politikát "igazolják".

Láttuk, hogy a székely eredetkérdésben a magyar szerzők három elmélet mellett sorakoznak fel: hun-származás, a magyar-eredet, illetve az idegen "csatlakozott nép" elméletét vallják. A hun-származás krónikás értelmezését ma már általánosan elutasítják a szerzők. A nyelvészek inkább a tisztán magyar-származás mellett kardoskodnak s őket számos történetkutató támogatja. A történészek egy része viszont "csatlakozott nép"-nek tartja a székelyt. A "kettős honfoglalás" az avar-székely hagyomány mellett sorakoztatja fel érveit, s azt állítja, hogy a honfoglaló magyarság a székelyeket a Kárpát-medencében találta.

Magyarország keleti "őrszeme"

Idők folyamán többen mondták, hogy a székelység Magyarország keleti őrszeme volt, és ezzel nem hizelegni akartak, csupán a határőrző szerepét hangsúlyozták. Nem vitás ugyanis, hogy megtelepedésük, vagy megtelepítésük a "székelyek földjén" (Terra siculorum) a

legsúlyosabb összefüggésben állt a magyar királyság által számukra kijelölt határőri feladattal. A hadakozásban már több százados múlttal rendelkező székelyekre azért volt szükség a 11-12. században a délkelet-erdélyi Kárpát kanyarban, mert ettől nem messze, mintegy négy napi járóföldre a Kárpátokon túli Havasalföld keleti részéből és Moldva felől besenyők, úzok és kunok hadai fenyegették az ország erdélyi területeit. Ahhoz, hogy a székelység eleget tudott tenni a feladatainak, sőt a királyaink keleti hadakozásaihoz is jelentős kontingenssel vett részt, nagy mértékben hozzájárult a megtelepedés rendezett módja s a székely társadalom intézményrendszere.

A megtelepedés

Erdély birtokbavételekor a székelység együttment a magyarsággal, annak mintegy szálláscsinálója volt. A 11. század elején (vagy elejéig) betelepült az erdélyi Mezőségbe, a 12. század elején előnyomult a Hargitáig, s a 13. század első felében továbbment a Kárpátokig (Ferenczi István). A 11. század második felében, elsősorban Szent László uralma idején épült ki az ország peremén a határvárak rendszere. I. Géza és III. István korában Erdélyben a határt a Kárpátok belső pereméig tolták előre. A határőrök mindenhol székelyek voltak.

A bihari székelység Nagyváradtól nem messze fekvő s ma is fennálló Telegd nevű telephelyéről és környékéről a 11. században átköltözött Torda megye és Küküllő megye keleti szélén húzódó gyepűvonalra s elérte a Maros felső vonalát. A bihari székelységet Telegd nevű telephelyéről Telegdi székelyeknek nevezték. Bihari tartózkodásuk s vonulásuk emlékét néhány településnév is megőrizte, így Biharban Székelyhíd, aztán Erdélyben Székelyjő. A Telegdi székelyek előnyomulásuk következő szakaszában megszállták a későbbi Marosszék és Udvarhelyszék területét s a Csíki-medencét. A délnyugati irányba költöző székelyek hosszabb ideig a Küküllő menti domboságon települt meg, s valószínű maga alapította a Sebes (később Szászsebes), Orbó (Szászorbó) és Kézdi (Szászkézdi) nevű településeit. Később, a 12. században a szászok betelepítésekor innen költöztek át az új gyepűvonalra, a Kárpát-kanyarba, ahol külön-külön tepeledett meg a sebesi, orbói és kézdi székelység, s ezzel birtokba vette a későbbi Háromszéki-medencének nevezett területet.

Igen tanulságos, mert jól nyomon követhető a későbbi Erdővidék (Baróti-medence) megszállása a székelyek által. Északi irányból az Udvarhely vidékén megtelepült telegdi székelység a Rika hegységen át nyomult be a kis medencébe, amelynek megszállta azt a területét, amely a Rikától a medencét kettéosztó Barót patakig terjed. (Itt alakult a későbbi Bardóc fiúszék). A Sepszi székelyek Sepsiszentgyörgy vidékéről a Baróti-hegységen átkelve az említett medence déli oldalát népesítették be (a későbbi Miklósvár fiúszékét). A kétféle székelység közt a gyeptűt a kis Barót pataka alkotta. Ennek a települési folyamatnak a nyomát őrizte 1876-ig a Telegdi Bacon és Sepszi Bacon falunév, s annak is van nyoma, hogy egy ideig a medence központi települése Barót is kétfelé: sepsi és telegdi részre oszlott. Mindezzel csak azt szerettük volna érzékeltetni, hogy a székelység megtelepülése a mai Székelyföldön folyamatosan és rendben történt. Mivel Barót első okleveles említése 1224-ből való, okkal feltételezhetjük, hogy Erdővidék ekkor már székelyek által lakott terület volt.

Arra vonatkozóan, hogy kiket, milyen lakosságot talált a megszállt területen a székelység, a helynevek tanúságára vagyunk utalva. Eszerint a későbbi Maros- és Csíkszék területén, valamint Bardóc-fiúszékben csekély számú szlávság élhetett, ugyanakkor Háromszéken jelentős számú szláv településről győznek meg a helynevek. Erdővidéken besenyők is laktak. Viszont mai tudásunk szerint Udvarhelyszék nagy része teljesen lakatlan volt. Eredetileg talán az utóbbiból származott a székelységnek az a századokon át makacsul hangoztatott állítása, hogy oszoglalással szerezte birtokát. Bár a székely eredetkutatás az utóbbi időben nem vagy csak néha, s akkor is mellékesen emlegeti az ősfoglalást; mi azért tettük ezt szóvá, mert majdnem napjainkig a székely identitástudatnak egyik erős elemét képezte.

Azt, hogy a székelységet királyaink telepítették volna, nem bizonyítja semmiféle okirat, de az tény, hogy az Erdély déli, délkeleti részében kialakult viszonyokat királyi oklevél véglegesítette. Az *Andreanum* a székely, román (oláh) és besenyő "földek" határát nagy vonalakban megjelölte, ami "külön nemzetiségi territóriumok kialakulására vezetett." Ezzel a Székelyföld kialakulása befejeződött, amely természetesen Erdély része volt, de amelynek különállást biztosított az, hogy élén (ti. a Székelyföld élén) a magyar király által ki-

nevezett "székelyek ispánja" állt.

Akárcsak a magyar honfoglalók, a székely nemzetségek és ágak is először a folyóvölgyekbe és az azokat övező dombokra települtek. Itt alakították ki a téli s a nyári szállásterületüket, és rendszerint az előbbiekből születtek az állandó települések, a falvak. A székely szállásterületek végleges birtokba vétele a 12. század végére befejeződött (Bóna István), s így érthető, hogy 1332-1334-es pápai összeírás a Székelyföldön összefüggő falurendszert talált; a pápai tizedjegyzékben 165 egyházas falu neve szerepel.

Balás Gábor szerint "a székely kristályosodási pont" az erdélyi Mezőségen, a Kézai mester által is említett "Csigla mezején" lehetett, s mintegy 26 faluból állt. Innen települtek át a történeti Székelyföld területére.

A falurendszerrel egyidőben alakultak ki az egyházi szervezetek, valamint a hadi és polgári közigazgatási rendszer is. A szállásterületet kezdetben földnek (terra), ritkábban vidéknek (districtus), esperességnek (dioecesis) nevezték, a 14. században viszont ezekből és ezek helyén kialakultak a székek, amelyek az 1876-os közigazgatási át-szervezésig fennmaradtak.

A székek

Mivel a székek az egyes "hadak" által birtokolt szállásterületen alakultak ki, fennállt a településszervezés folytonossága és ez hosszú időn át megőrizte a régebbi nemzetségi szervezet működési rendjét. A hadnagyot és a székbírót még a 16. század elején is nemzetségenként és nemzetségi áganként jól meghatározott sorrendben választották, vigyázva arra, hogy egyidőben a két fő tisztségviselő ne ugyanabból a nemzetségből vagy ágazatból kerüljön ki.

Nem feledkezhetünk meg a városok kialakulásáról. A 15. század folyamán városi településként említik a történeti források Marosvásárhelyt, Kézdivásárhelyt, Székelykeresztúrt, Sepsiszentgyörgyöt, Székelyudvarhelyt, Nyárádszeredát. Zsigmond király 1427-ben a Kézdivásárhelynek (akkor Thorja vására) adott kiváltságleveleiben írta, hogy ő mindegyik székely székben egy várost bizonyos szabadságjogokkal ruházott fel. Természetesen ezek a települések sokkal régebbiek, hiszen többségük már az 1332-1334-es

pápai tizedjegyzékben is szerepel. A városokká nyilvánított települések elsősorban vásáros helyek voltak, közigazgatási szerepük is lehetett, de nem állandó jelleggel, hiszen a szék ügyeit rendszerint ott intézték, ahol a tisztségviselő lakott, illetve a helyi ügyekért az illető helységbe szálltak ki az ügyintézők. Hagyomány szerint Udvarhely volt a székelység központi városa, s az sem érdektelen adat, hogy Marosvásárhelyt 1332-ben Novum Forum Siculorum, új székely fórumként említik.

Eredetileg hat szék alakult: Udvarhelyszék (a Nagyküküllő felső völgyében), Csíkszék (az Olt és a Maros felső völgyében), Sepsiszek (az Olt és a Feketeügy mentén), Orbaiszek (a Feketeügy bal partján), Kézdiszek (a Kárpátok aljában), Orbai szék szomszédságában. Előbbi három képezte a későbbi Háromszéket. Aranyosszéket a kézdi székelemek alapították. Az Aranyos folyó menti területet V. István király hadi érdemeikért adományozta a kézdieknek. A fentiekén kívül idők folyamán fiókszékek is létrejöttek. Sepsiszekben Miklósvár, Udvarhelyszékben Bardóc és Keresztúr fiúszékek, Csíkszekben Kászón- és Gyergyószékek alakultak.

Minden széket választott tisztségviselők igazgattak: a hadnagy és a székbíró mellett, a 15. században feltűnt a királybíróság intézménye, amely a központi hatalmat képviselte. Az összes székely székek felett a székelyek ispánja rendelkezett, akit a király nevezett ki. Ezt a tisztséget először egy 1235-ben keltezett oklevél említette; akkor Szoboszlófi Bagamér volt a székelyek ispánja, de van olyan adatunk is, hogy az első székely ispánt Zoltánnak hívták, aki 1220 körül viselte ezt a tisztséget. A székely autonómiára vet fényt, hogy az erdélyi vajda hatalma nem terjedt ki a Székelyföldre, viszont Hunyadi János óta a vajdák, majd a fejedelmek egyben a székelyek ispánja címet is viselték.

A székelység katonai funkciójának következtében sajátosan alakult a társadalom és jogrendszere.

A társadalom és jogrendszer

A megtelepedett székelység egy ideig földközösségben élt, tehát a szálláshely határát közösen birtokolta, s fennállt köztük az ősi jogi egyenlőség is. A közös birtoklás (ami nem jelent közös használatot is)

emlékei századokon át fennmaradtak; a határ területéből minden család ún. nyílföldet kapott saját használatára. Az ősi egyenlőséget a nyílföld-birtoklás rendszere megbontotta. Ez a legszorosabb összefüggésben állt az általános hadkötelezettséggel, minden arra képes székely férfi személy szerint tartozott katonáskodni, a tehetősebbek lóval, a szegényebbek gyalogosan. Mivel a lóval való katonáskodás terheesebb volt, a lovas kétszer annyi földet kapott, mint a gyalogkatonája, a katonai parancsnokok pedig "annál is többet" -, amint egyik forrásban olvasható. Következésképpen a vagyoni rétegződés a székely társadalomban is megkezdődött s ez a társadalom szerkezetében is megmutatkozott: kialakult a székely társadalom három rendje (tria genera Siculorum), amit 1331-ben említ először írott forrás.

A korábban egységes, egyenlő (bár teljes egyenlőség sohasem lehetett) székely társadalom a 14. század elejére rendekre oszlott. A lovasokból lófőrend, a szegényebbekből gyalogrend alakult, s rövidesen felbukkant a főrendűek, a primor rend emlegetése. Utóbbi magából a székely társadalomból kiemelkedő vezető réteg volt, de a közjog nem biztosított számára külön privilégiális jogokat. A székely családok anyagilag differenciálódtak, de a közjogban még mind egyenlők voltak. A 14. század végén megjelenik (szórványosan) az a kategória is, amely a gazdagabbak földjére telepedett, s ezért a székelység egyszerűen "földönlakók"-nak nevezte; ezt a kategóriát a későbbi jobbágyság csírájának tekintjük. A magyar, illetve a székely társadalom fejlődésének a mássága az elnevezésekből is jól látható: az előbbiben a törzsi-nemzetségi társadalom helyén a nemesi rend, illetve jobbágyréteg jött létre, míg az utóbbiban a lófők, gyalogok és főemberek rendje alakult ki.

A különbség lényegi: a magyar társadalom a nyugati fejlődéshez igazodva feudalizálódott, a székely társadalom az általános hadkötelezettsége által katonai jellegű rendiséggé alakult át és sokáig orizta a nemzetiségi társadalomból öröklött szabadságjogait. Hogy a székelység elkerülhette a tömeges eljobbágyosodást, abban nem kis szerepe volt annak is, hogy előbb Hunyadi János majd Mátyás király védelmébe vette az elszegényedő, de mégis katonáskodó gyalogrendet. Mátyás király ugyanis törvényileg rögzítette e három székely rend státusát. Ennek nyomán külön-külön összeírták a lófőket (ennek a rendnek a tagjait gyakran nevezik ezután primipilusoknak), külön

jegyezték fel a közrendű gyalogokat. A rendelkezés előírta, hogy a főemberek (primorok) nem változtathatják meg önkényesen az összeírt székely családok társadalmi helyzetét, tehát szolgaságba, jobbágysorba sem kényszeríthetik a szabadokat.

Látható, hogy a származás s nem a vagyoni helyzet szerint történt a székely rendek első összeírása. Ez már maga az örökölhető, átörökíthető sajátos székely rendiség volt.

A székelységet a katonai szolgálat fejében bizonyos szabadságjogok illették meg, akár a magyar nemességet. De az már bonyolultabb kérdés, hogy milyen volt s hogy értelmezhető az összes székelység nemessége, azaz a kollektív nemesség kérdése. Induljunk ki abból, hogy a székelység önmagát nemesnek, nemesi társadalomnak tartotta. Az 1514 után keletkezett Hármaskönyv III. R. címében ez áll: "A székelyek kiváltságos nemesek, akik teljesen külön törvényekkel és szokásokkal élnek." A Hármaskönyv szerzője, Werbőczy István jól ismerte a székely társadalmat és jogszokásokat, megállapítása tényeken alapult és könyve szokásjogot rögzített.

A székelység kollektív nemességéhez fűződő jog volt először is a birtokképeség, mert amint a Hármaskönyv írja: "A székely ember a maga örökségét semmiképpen el nem veszítheti, ha fejét hűtlenségéért elveszítené is, ha nem a birtok az atyafiaira marad." Természetesen ez már a magántulajdonként bírt földre vonatkozott, ez volt a székely örökség (*siculica haereditas*). Az apáról fiúra szálló földtulajdonról volt szó. A székely joggyakorlatban elterjedt szokás volt a lányörökös "fiúsítása", ugyanis földet rendszerint csak fiúgyermek örökölhetett, s ha valamely apának csak leánygyermek volt, arra csak "fiúsítás" útján (fiú-lány) szállhatott a birtok. Hasonló esetek a magyar nemesség (csak a nemesség) körében is előfordultak, de ahhoz előzőleg meg kellett szerezni a király jóváhagyását.

A székely család birtokának ilyenszerű védelmére azért volt szükség, hogy a katonáskodással járó terheket (határőrzés, szükség esetén hadba vonulás, lótartás, élelmezés) képes legyen viselni.

A székelyek jogrendszere tartalmazta és védelmezte az ősi szabadságot. Az 1505-ös udvarhelyi, illetőleg az 1506-os agyagfalvi "konstitúciók" a régi székely szabadságjogok összeírása során világosan megfogalmazták, hogy székely ember felett még pártütés esetén is (ami a legnagyobb vétségek közé tartozott) csak székely bíróság

hozhat ítéletet. A székelység kiváltsága közé tartozott a szabad (ingyenes) sóhasználati jog. A háztartáshoz szükséges mennyiséget a sófalvi, parajdi, szováti, homoródszentmártoni és másutt levő sóbányáktól kapták meg.

A székely szabadságnak (libertas) egészen különös alkotó eleme volt az adómentesség. Ezt a mentességet a kollektív nemesi státus és a katonai funkció következményeként élvezhették a székelyek. Ennek ellenére az időnkénti adózás az 1562-es felkelés előtt sem volt szokatlan a Székelyföldön, csak hogy az önkéntes (legalábbis így tudták a székelyek) és természetbeni adófizetés volt. Erre az adózásra olyan alkalmakkor került sor, amikor a királyi családban valami nagy esemény történt, például trónörökös fiúgyermek született, vagy az uralkodó különös jótéteményt gyakorolt a székelységgel. Így 1289-ben Kun László azért kapott nyolcvan lovat az aranyosszéki székelyektől, mert megerősítette az atya által tett adományt. (Említettük, hogy V. István a kézdi székelyeknek adományozta azt a területet, ahol Aranyosszék megalakult). A lóadó maradványaival később is találkozunk, de már a 13. században is az ököradó volt általánosabb. Az ököradó általánossá válása jelezte a földművelés és a nagyállattartás viszonylagos fejlettségét. Az ököradót telkek szerint hajtották be; ilyenkor a királyi adószedők bélyegzőt nyomtak az ökrök szarvába, ezért nevezték a székelyek az ököradót "ökörsütés"-nek (és ez nyelvi leleményességüket bizonyítja, akárcsak a "lófő" kifejezés). Utoljára Rákóczi Zsigmond fejedelem követelte a székelyek ököradóját.

A kultúra

Kézai Simon 1282 körüli krónikájában megemlíti, hogy a székelyek ismerték a rovásírást, s ezt Thuróczy János 1488-ban megjelent krónikája is megerősítette. Sokáig úgy tudták, hogy rovásírásos emlékek csak a 15. és 16. századból kerültek elő, de minden bizonnyal a ránk maradt legrégebbi emlékek a 13-14. századból valók (várgyasi templom keresztelő medencéjének felirata; homoródkarácsonyfalvi emlék). A legújabb lelet Somogy megyében Bodrogbún került elő s valószínűleg a 10. századból való. Vita tárgyát képezi, hogy csak székely rovásírásról van-e szó, vagy a rovásírás része volt a honfoglaló

magyarok műveltségének. Egy újabb fontos lelet az utóbbit látszik erősíteni, de tény marad, hogy azt a székelység őrízte meg a leghosszabb ideig. A székely (vagy magyar és székely) rovásírás megfejtése sok fejtörést okozott a kutatóknak s ma sem mondhatjuk, hogy ezt a kérdést megnyugtató módon sikerült volna megoldani. Az viszont valószínű, hogy három templomhoz kötődik (Benkő Elek), az 1431-i székelyderzsi felirat például egyházi vonatkozása (pap és kántor) emlékét örökölte meg.

A kultúra fő hordozója természetesen az egyház volt. A pogánykori emlékek sajnos elpusztultak. Hagyomány szerint a székelyek magukat a "fehér ló"-tól származtatják. Ezzel összefüggésben állhatott a régi székelyek különös vonzódása a lovas harcmódorhoz, és később is a lótarthoz. Nem kétséges, hogy egyes pogánykori szokások a kereszténység felvétele után is tovább éltek, de azt, hogy Bálványos nevű helyeink az ősi kultusz gyakorlását jelentenék: sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet.

A kereszténység felvételéről nincsenek adataink, de azt, hogy megtelepedésük idején már keresztények voltak, az elnevezések sokasága s templomépítészetük mutatja: a szászok építette templomok alatt a székelység ott tartózkodása idejében épült templomok romjait hozták felszínre az ásatások. (Kristó Gyula megkérdőjelezi ezeknek a templomoknak a székely jellegét.) A Székelyföld több részén feljegyzett Árpádház-kori templomok vagy azok romjai kétségtelen tények. A 15. században már nagyobb, díszes templomokat építettek a székely falvaknak és városoknak. A nyugati műveltséget szimbolizáló gótika legkeletibb határa Európában a Székelyföld. Itt az első nagyobb gótikus templom 1401-ben épült Kézdiszentléleken. A ránk maradt gótikus templomok különösen Csikban tűnnek ki gazdag díszít-ményeikkel, bár a későbbi átépítések sokat rontottak eredeti formájukon. A templomok sűrűsége az egyházi életre s a székelység valóságos lelkiületére igen kedvező fényt vet.

Az önkormányzat és szabadságjogok

Utoljára hagytuk, pedig elsőként szólhattunk volna a székely szabadságjogok legfontosabbikáról: az önkormányzatról. Előbb már utaltunk arra, hogy a székelységnek választott tisztségviselői voltak.

Választás útján került a tisztek élére a hadnagy és a székbíró. A hadnagy elsősorban a szék katonai ügyeiért felelt, a bíró a közigazgatás ügyeit intézte. A 15. században bevezették a 12 esküdt (ezeket "székülők"-nek nevezték) rendszerét is; az esküdtek főként az igazságszolgáltatásban segítettek a szék két vezetőjét. A választott tisztségek mellett a 15. században megjelent a királybírói tisztség is, ezt a király, majd a fejedelmi hatalom nevezte ki. Később a székelemek sikerült kivívniuk a királybíró-választás jogát is.

Az öniszazgatás fontos szerve volt a székgyűlés, ahol közigazgatási s a székelg szabadsággal kapcsolatos ügyeket tárgyalták meg. A háromszékiek 1466-i Zabolán tartott közgyűlése például kimondta a 12 székülő évenkénti választását, valamint azt is, hogy közembereket a főbkek maguk szármára szolgáltatásokkal ne terheljék, ha csak azok önként nem kötik le magukat. Az itt hozott határozat értelmében az erőszakos hivatalfoglalásban vétkes személyre fő- és jószágvesztés büntetése vár.

Az öniszazgatás legfelsőbb fóruma a nemzetgyűlés volt. Ez lehetett kapcsolatban a nemzetségi társadalom hasonló intézményével a 14. századiakat azonban a középkori székelg nemzet (natio siculica) szervének tekinthetjük. Az első székelg nemzetgyűlést - mai tudásunk szerint - 1357-ben tartották Székelyudvarhelyen. Közismert, hogy a történeti Erdélyben három nemzet alakult: a vármegyékben a magyar, a székelg, és a szász nemzet. Ezek 1438-ban szövetséget kötöttek a parasztfelkelés ellen, valamint a török veszedelem közös elhárítása érdekében. Természetesen a magyar és a székelg nem képezett külön etnikumot, s egy nyelvet is beszélt, de a társadalmi s politikai helyzete jelentős mértékben különbözött, amit a közjog is rögzített. Mindhárom nemzetnek voltak külön nemzetgyűlései, de közös fórumaik is.

A székelg nemzetgyűlések közül a történelemtudomány különösen fontosnak tartja az 1505. évi székelgudvarhelyi s az 1506. évi agyagfalvi nemzetgyűléseket. Mindkettőn szabályokat alkottak. Az 1505. évi gyűlés elhatározta egy 4 főemberbol és 13 lófőből összetevődő állandó törvényszék életrehozását (Székely)udvarhelyen. Az utóbbi a pártütökre kiszabandó büntetéssel is foglalkozott. A pártütők - olvassuk a határozatban - "minden ingó-bingó marhája prédára, kapsira hányassék, és maga örök számkivetésre üzetessék".

A nemzetgyűlések nemcsak törvényeket hoztak, hanem régi

jogszokások kodifikálását is elvégezték. Igaz, hogy ezeken a gyűléseken már a primorok és a lófők irányították az eseményeket és bizonyosan nagy befolyást gyakoroltak a határozatokra, de mégis több szerző azon állítását, hogy ott semmibe vették a közszékelység akaratát, túlzásnak tartjuk. Úgy látjuk, hogy még mindig számolni kellett a székelység nagy részét kitevő harmadik rend, a szabad székelyek érdekeivel is, hiszen képviselőik ott voltak az említett nemzetgyűléseken és szavaztak a határozatokról. Éppen ezért azokkal nem érthetünk teljesen egyet, akik szerint a székel rendi nemzetet csak a vezető primor és lófő réteg alkotta volna. A közszékelység ugyanis 1562-ig nem volt annyira kirekesztett a politikai jogokból, mint a magyar köznép, a jobbágyság. A tisztségviselőket a módosabb családok tagjaiból választották, ami azzal magyarázható, hogy az említett rendek tagjai rendelkeztek a szükséges anyagi bázissal és műveltséggel. Hogy a közszékelység még a meglévő intézményi keretekben képes volt küzdeni jogaiért, azt megbízható történeti források bizonyítják. Oláh Miklós és Verancsics Antal, mindkettő esztergomi érsek, azt írták, hogy a 16. század közepén amennyiben a székelgyűlésen valaki a székel szabadság ellen javaslatot terjeszt elő vagy pedig a hadra hívó parancsnak nem engedelmeskedik, az illető közösség a vétkező házára ront, azt lerombolja, s ha sikerül elfogni a vétkest, megölik. Erről állapította meg a korán elhunyt kiváló történetkutató Szűcs Jenő, hogy itt nem valami hatalmaskodásról van szó, hanem ősi jogszokás alkalmazásáról. Látnunk kell azt is, hogy a székelység ösztönösen tudta, hogy szabadságjogainak záloga a hadkötelezettség teljesítése, ezért büntette egyformán azt, aki a szabadságjogok ellen tört, illetve, aki nem tett eleget a hadba hívó parancsnak.

A hadiszolgálatból eredő szabadságjogok megvédték a Székelyföldet attól, hogy ott is végbemenjen egy ugyanolyan jobbágyosodási folyamat, mint az erdélyi vármegyékben és Magyarországon, ahol a társadalom nagy többsége jobbágysorba süllyedt. A királyi hatalom védte a székel katonanépet, amely csak akkor tehetett eleget a személy szerinti hadi szolgálatnak, ha társadalmilag független volt. Talán ezért sem terjesztette ki a királyi hatalom a Székelyföldre az egyik legfőbb királyi jogot, a birtokadományozás, és az ezzel egybekötött jobbágyadományozás jogát. Következésképpen a

székelyeknél a kihalt család vagyona nem a királyra szállt, mint a vármegyékben, hanem a rokonra, vagy ennek híján a szomszédra.

Mindezek ellenére már hosszabb idő óta a Székelyföldön is terjedőben volt a feudalizmus: a nemesek és a jobbágyság száma szaporodott. Ez a folyamat rohamosan felgyorsult a 16. század közepén a Buda elfoglalását követő zűrzavaros évtizedekben, amikor a székely vezető rend egyre jobban elkülönült a székely köznéptől és mind jobban hasonlítani kezdett a privilégialis magyar nemesi rendhez. 1552-ben Ferdinándnak a Székelyföldet járó követői azt jelentették feletteseiknek, hogy "az előkelő székelyek lekötötték maguknak a szegényeket, akiket jobbágyként bírnak és ezért kiveszik őket az ököradó alól". A folyamat méreteire jellemző számokat közölnek a jelentésben, nevezetesen azt, hogy az eddig szokásos 30 000 ökör helyett most csak 12 000 ökröt tudtak begyűjteni az ökörsütők. Több más forrás mellett az idézett jelentés is mutatja, hogy az archaikus székely társadalom a 16. század közepére eljutott a felbomlás közvetlen küszöbéhez, ami persze kérdésessé tette a szabadságjogok megtartását is. 1557-ben országgyűlési határozat született a székely örökség jogállásának megváltoztatásáról; királyi adományozás tárgya lett. Emellett adóztatni is kezdték a közszékelyeket. A székely társadalom helyzete válságosra fordult. A következő közleményben látni fogjuk, hogy milyen alternatívák születtek a válság megoldására.

Az átalakuló székely társadalom

"Székely támadt" - "Székely bánja"

Az önálló erdélyi fejedelemség kialakulásának körülményei nem kedveztek a hagyományos székely társadalom fennmaradásának. A központi hatalom nem tartotta tiszteletben az öngazgatási jogokat: a főkirálybíró mellett a széki kapitányt is maga kezdte kinevezni, emellett rendszeres adófizetésre kényszerítette a székelyeket. A fejedelmi hatalom többé nem akart más törvényeket alkalmazni a székely székekben, mint az erdélyi vármegyékben. Erősíteni kívánta a székelység felsőbb társadalmi rendjeit, s ezért már birtok- és jobbágysági adományozásokat foganatosított, siettetve ezáltal egy új nemesi rend: az adományos birtokos nemesség kialakulását. Paradoxális módon

maga a székely hadszervezet is hozzájárult a feudalizmus térhódításához, amennyiben az elszegényedő közszékelyek egy része a katonai szolgálat helyett jobbágnak kötötte le magát a katonai vezetőknél, akik rendszerint az előkelőkből kerültek ki. Az egységes székely szabadság, ami a kollektív nemesi státusban gyökerezett, egyre inkább csak vágya lehetett a székelység tömegét adó gyalogrendnek, amely egyedül hordozta a sokasodó közterheket.

Ha jól meggondoljuk, hogy valójában mi történt a felszínen zajló események hátterében, hogy mi mozgatta az említett eseményeket, nem nehéz arra a következtetésre jutnunk, hogy egyféle "rendszer-váltás" ment végbe. A földközösség erős maradványát őrző nemzeti-ségi társadalom adta át végképp a helyét a kis földmagántulajdonon "a családok székely örökség-birtokait nem osztották újra, s nagyrészt elfogytak az újraosztható közösségi birtokok is" és a nemesi földbirtokláson alapuló társadalmi rendszer, amelyben a feudális rendi világ szokásai kezdtek uralkodóvá válni. A 16. század ötvenes éveinek változásai annyira elkésértették a köznépet, hogy a lázadás alternatívájával válaszolt a politika kihívásaira.

A többféle nyomás alatt 1562-ben bekövetkezett az egyik legnagyobb székely felkelés. A felkelő nép Nagy György és Bán András személyében kapitányokat választott s dúlni kezdte az előkelők házait s többször megütközött az ellene küldött csapatokkal. Az 1562-es székely felkelés mind lefolyásában, mind következményeiben nagyon hasonlított az 1514-es Dózsa György-vezette parasztfelkeléshez. Az előző közleményben hivatkoztunk Oláh Miklós és Vernicsics Antal esztergomi érsekének arra a megjegyzésére, hogy ha valaki a székgyűléseken a székely szabadság ellen tett indítványt, annak a házáat a közösség lerombolta, s ha az illetőt elfoghatta, meg is ölte. Ez volt az a "székely modell", amellyel a közszékelyek évszázadokon át megvédték öröklött nemzeti-ségi szabadságjogaikat, miközben az államhatalom védelmét is többé-kevésbé élvezték. A Dózsa-féle felkelés résztvevői is nemesi elnyomók ellen léptek fel s "ideológiájukat" az ősi egyenlőség gondolata hatotta át. Valószínű, hogy a székely felkelők tudatában is a Werbőczy által leírt nemesi egyenlőség gondolata munkált, amikor rombolni kezdték a meggazdagodott primorok házait, s egyébként ki is jelentették, hogy a régi szabadságaik visszaszerzéséért fogtak fegyvert. A felkelést azonban János Zsigmond

hadainak sikerült elfojtani, még mielőtt az egész Székelyföldre kiterjedt volna.

A székely felkelés következményei - amint említettük - hasonlatosak voltak az 1514-es magyarországi parasztfelkelés következményeihez, ott a jobbágyság örökös földhöz kötése volt a következmény. Erdélyben pedig a székely támadás leverése után összeülő nemesi országgyűlés megszavazta a székely közrendűek jobbágysorba vetését. Kivételt csak a távolabbi s a felkelésben részt nem vevő Aranyosszék népével tettek. Az előző években "fejedelmi hatalom" alá került a nép, amelynek megbüntetésére, felépítették vele (Székelyudvarhelyen a Székelytámadt és a háromszéki Várhegyen a Székelybánja várat. Utóbbiról kapta Böződi György közismert könyve a címét.)

A következő lépés az volt, hogy 1556-tól a fejedelmi hatalom alá vetett köznép magán személyeknek, természetesen nemeseknek kezdte elajándékozni a fejedelmi hatalom. A fejedelem hű emberei jutottak nagybirtokhoz és számos jobbágyhoz. Emellett János Zsigmond ajándékozni kezdte a primori s lófői címeket is. A székely szabadság nagy csapást szenvedett, mert most már törvényesen is bevitték a Székelyföldre a *ius regiumot*, a királyi adományozási jogot. A számos csapás és intézkedés következtében a korábbi gyalogrend kettészakadt: nagyobb része jobbágy lett, kisebb feléből létrehoztak egy új katonai rendet, a darabontok rendjét.

Vallási sokféleség

Az említett változásokhoz képzeljük oda a reformáció következményeit is. A reformáció következtében a székelyek közt először a lutheri evangélikus, majd a Dávid Ferenc-féle unitárius, aztán a kálvini református vallás hódított. S mivel János Zsigmond maga is az unitarizmus híve volt, erőszakkal próbálta az új vallásra áttéríteni a székelyeket. Egy ilyen kísérlet ellen sorakozott fel 1567-ben Csík-, Gyergyó- és Kászsószék és védte meg katolikus hitét. Közismert, hogy ezzel kapcsolatban született a csíksomlyói pünkösdi búcsú. Növelte a vallási feszültséget az udvarhelyszéki szektázás, amely aztán szombatosság néven került be a történelembe. Végül is három vallás és egyház tudta megvetni a lábát Székelyföldön: a refor-

mátus, a római katolikus és unitárius. A hétfalusi "csángók"-at, akik legalább részben a székelyekhez tartoznak, Brassó a szászok uralkodó vallására, a lutheránusra térítette át.

A reformáció következtében a vallásilag addig egységes székelység erősen megoszlott; számos településben háromféle egyház létesült, ami a faluképen a különböző felekezetek templomainak jelképeiről is jól leolvasható. Ha a reformáció korában egymásnak feszülnek az indulatok, sőt - amint láttuk - egyszer a fegyverek is, az 1568-as tordai országgyűlés s még néhány országgyűlési végzés következtében Európában először Erdélyben, benne a Székelyföldön is a vallási türelem vált jellemzővé az egyházi életben. A reformáció nem maradt hatás nélkül a kultúra fejlődésére sem: különösen a református és unitárius közösségekben szaporodott az iskolaalapítások száma, hogy a hívek a nemzeti nyelvre lefordított Bibliát képesek legyenek anyanyelvükön olvasni. A Gyulafehérvárról Nagyenyedre költöztetett református kollégiumban ugrásszerűen megnőtt a Székelyföldről jövő diákok száma, akik a szülőföldre visszatérve ellátták a papi és iskolamesteri teendőket.

A faluközösség

Hogy a hosszasan tartó anarchikus állapotok s a közben dúló háborúk mégsem vezettek a székely társadalom teljes széteséséhez, a nép elpusztulásához, az két tényezőnek volt köszönhető: a falurendszernek, valamint a nagykoncepciójú erdélyi fejedelmek székelymentő politikájának. Lássuk először röviden az első kérdést.

Talán nem tévedünk, amikor azt állítjuk, hogy a székely falu rendezettsége s kiemelkedően eredményes működése eredetileg összefüggésben állt a katonai szervezettel. A székely hadszervezet a megtelepedés után területi elv szerint alakult: az egyes székek hadának alegységei a falvakban és mezővárosokban szerveződtek. A falvakat tizedekre osztották, amelyek századot képeztek egy vagy több falu férfi lakosságából. Nyilvánvaló, hogy ez a rendszer nem csak háborúban, hanem békében is éreztette hatását s alakította a székely falu szokásrendjét. Ezt már a 16. században kezdték írásba foglalni. Valószínűleg ezt elősegítette a szász falvakból jövő ösztönzés is.

Az első két székely falutörvényt 1581-ből ismerjük: ekkor

Gyergyóújfalu és a háromszéki (Szilvás)Zalán alkotta meg a "constitúciót". A következő évtizedekben szaporodtak a falutörvények. Ezeket jórészt Imreh István kutatásainak köszönhetően ma már elég jól ismerjük.

A falu írott és íratlan törvényei oly módon szabályozták az életvitelt, hogy az az egyén és a közösség számára is elfogadható legyen. Szinte megható, ahogyan például az elvetett gabonamagot védik, a vetést, a kenyérnek való gabonát a csatangoló állat elől gondosan karban tartott falukapuk és kerítések torlaszolják el az utat. S ha mégis kárt tesz az állat, a gazda rögtön megfizeti az okozott kárt. Nem szükséges költséges perlekedést folytatni messze a falutól, a falubíró s az esküdtek meghozzák az ítéletet. Súlyosabb esetben pedig szabad felsőbb fórumokhoz fellebbezni.

A földművelői életmód egyszerű: örökletes, sok gonddal jár, szegényes is, de nem színvonaltalan. A közösség gondoskodását mindenki élvezi, ha maga is hozzájárul ehhez. A mindennapi munka nem robot, rituálék teszik színessé. Nem elég megtermelni a betévő falatot: a ceremóniákra is gondolni kell. A székely ember vidám természetű; lakodalmi, keresztelői, sőt a temetési ceremóniák is mind ezt mutatják. Ezekre illik meghívni a rokont, szomszédot, ismerőst. Tehát annyit kell termelni, hogy a családi szükséglet mellett a társadalmi élet kellékei is rendelkezésre álljanak. S ennek a közösségnek gondja van arra is, hogy a bajba jutott gazda, ha leég a csüre, háza, ne maradjon egyedül; mindenki tudja, hogy a sor rá is következhet, könnyen lobot vet a szalmafedél, pláne ha bosszúálló kéz helyezi oda a tüzet, mert sok a bosszú, pedig az egyház, a vallás fékez és nevel, keresztényi szellemet visz az életbe. Van foganatja, de nem egyszerre.

A fejedelmi politika

A hadakozásban a könnyűlovasság szerepe ugyan sokat csökkent, de az elszegényedett Erdélyben az uralkodóknak még így is szüksége volt a székelység katonai erejére. A gyalogokéra is. Ezért kísérelte meg Miksa császár, hogy János Zsigmond ellen hangolja a székelységet, aztán Báthori Zsigmond vonta a maga oldalára azt ígérve, hogy a székelységnek visszaadja elvett szabadságjogait. Azonban szavát nem tartotta be; s ezzel újabb felkelést idézett elő. A "véres farsang"-hoz

hasonló öldöklést saját kebelében még nem ismert a székely történelem. Így került a székelyek egy része Mihai vajda halójába; a két táborra szakadt székelység egymást gyilkolta, miközben egyre távolabb került igazi hivatásától, hogy "őrszeme" legyen a magyarságnak.

A székelység romlását felismerő Bocskai István azonban új politikát kezdeményezett, s megpróbálta megvédeni a székely köznépet, tudatosítva benne sorsának lehető veszedelmét. A korabeli Gyulafi Lestár feljegyzése szerint a fejedelem arra figyelmeztette a székelyeket "mint vérszerint való atyánkfiait", hogy vigyázzanak, mit tesznek: "magatokat velünk együtt el ne vesszessétek". Bocskai fejedelem azt ígérte, hogy nem engedi a székelyek eljobbágyosítását és sikerült is a maga oldalára állítani őket. Bocskai korai halála miatt a székelység reális helyzete nem sokat javult. A konszolidációt Bethlen Gábor uralma hozta el.

Bethlen jól ismerte a székelyeket, gyermekkorában egy részét ott töltötte (a Lázárok gyergyószárhegyi kastélyában), aztán Báthori Gábor alatt egy ideig csíki székely főkapitány volt, s annak idején részt vett az 1595-i török ellenes havasalföldi hadjáratban, de ismerte a "véres farsang" pusztítását is, valamint a székelység panaszait; mindez nem maradt hatás nélkül a székelypolitikájára.

Először is lustrát rendelt el s összeíratta a székely családokat. Mátyás király óta többször számba vették már a katonaságot, de soha ennyire alaposan nem számolták meg a székely társadalmat. Külön jegyzékbe kerültek a katonai rendek, külön a jobbágyok és zsellérek... Az 1614-es lustrakönyvek szerint a székelység a következőképpen oszlott meg:

Szabad	Főember (primor)	392	1,94 %
	Lófő	4131	20,45%
	Gyalog	2877	14,25%
	Libertinus	3778	18,71%
Nem szabad	Jobbágy	5068	25,10%
	Zsellér	3000	14,85%
	Egyéb	950	4,70%

Az összeírás eredményeit látva, a fejedelem bizonyosan

meglepett a székelységet ért hatalmas változáson: azon, hogy mennyire megfogyott a közrendű szabadok száma. A korábban legszámosabb gyalogos rend mindössze 2877 családot, a népesség 14,25 százalékát tette ki, viszont a korábban jelentéktelen jobbágyrend felduzzadt: az 5068 család a társadalomban 25,10 százalékot képviselt. S ha hozzátesszük a másik függő réteg, a zsellérek arányát, a majdnem 40 százalékos súlyt képviselő függőségben élő paraszti réteg a "rendszerváltás" hatalmas előretörését bizonyítja.

Igaz, hogy a társadalmi struktúrában a szabadok (primor, lófő, gyalogrend, libertinusok) még mindig túlsúlyban voltak (mintegy 55 százalék), de a 18,71 százalékot kitevő libertinus réteg nem hagyományosan illeszkedett a szabad székelyek közé. Ez az új társadalmi kategória az 1562 után jobbágysorba süllyesztett köznépnek azóta bekövetkezett felszabadítása során jött létre, de korábbi státusát nem nyerte teljesen vissza. Ezért írták külön kategóriába.

Bethlen Gábor a rá jellemző erélyes kézzel nyúlt hozzá a székelykérdéshez is. Először is megerősítette a székelység külön jogait (már előzőleg országgyűlési fogadalmába a székelység jogait is belefoglalta). Eltörölte a korábban bevezetett juh- és túródézsmt, visszaadta a szabad sóhasználat jogát, erősítette az öngazgatást; ezután a királybírói tisztséget is választás útján tölthették be a székely székekben. Persze Bethlen nem próbálta visszaállítani a régi székely társadalom szerkezetét, az anakronizmus lett volna, de megtiltotta a székely szabadok eljobbágyosítását, s 1619-ben felgyorsult a korábban jobbágysorba süllyedt székelyek kiváltása, közben bőkezűen jutalmazta azokat a főembereket, akik őt hűségesen szolgálták. Erre célozhatott Szekfű Gyula, amikor azt írta, hogy Bethlennek nem minden intézkedését fogadták a székelyek "morgás" nélkül. Mindenesetre Bethlen Gábor politikája a székely társadalom válságát igyekezett kezelni, s ennek eredményességét mutatja, hogy háborúban résztvevő székely kontingens 15 000-20 000 főt számlált.

I. Rákóczi György gyakorlatilag Bethlen Gábor politikáját folytatta, bár a főnemesi rend erősítéséért nagyobb adományokat tett. Nem kezdődött rosszul II. Rákóczi György uralma sem, de elhibázott lengyel politikája s lengyelországi hadjárata tönkretette mindazt, amit elődei elrendeztek. A hadjárat miatt Erdélybe betört török-tatár hadak pusztításai nyomát Erdélyszerte elnéptelenedett vidékek, falvak

jelezték. Az így keletkezett népességi űrt a tömeges moldvai bevándorlás és földesúri betelepítések töltötték ki. Bár a pusztulás nem kímélte a székelységet sem, hiszen az egész székely kontingens odaveszett (vagy fogságba került), a Székelyföldön kedvezőbb földrajzi helyzete miatt kisebb volt a romlás mértéke, mint Erdély más részein. Apafi Mihály kora ugyan - ellenfelei legyőzése után - nyugodtabb volt, de annak vége felé ismét belső feszültség és bizonytalanság légköre következett; nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a Habsburg hatalom Erdély bekebelezésére tör. A "török", illetve "német" párt küzdelméből a székelység sem tudta magát távol tartani. Mint ismeretes a Habsburg hatalom 1690 után bekebelezte az önálló erdélyi fejedelemséget. Ezzel a székelység történetében is új fejezet kezdődött.

A Székelyföld a Habsburg hatalom idején

A Habsburg hatalom (I.Lipót, III. Károly, Mária Terézia és II. József idején) több területen is beavatkozott Erdély öröklött társadalmi rendjébe, sőt a társadalom szerkezetét is igyekezett megváltoztatni. Emellett célba vette a társadalmi tudat és a vallási viszonyok átalakítását is. Ezekre a kérdésekre természetesen itt nem térhetünk ki, illetőleg csak annyiban érintjük őket, amennyiben témánkhoz szorosabban kapcsolódnak.

Talán a székely nemesi rend átalakulása volt a legszembetűnőbb azáltal, hogy a Habsburg-politika gyorsan kiválasztott a nemességből egy felsőbb kategóriát, a tulajdonképpen arisztokráciát. A birodalmi politika szolgálatában magukat kitüntető nemesi családok a katolicizmus felvételével bárói és grófi címet kaptak, és általában birtokot is. Ez az arisztokrácia aztán bécsi irányultságú lett. Apor Péter, a Methamorphosis Transilvaniae híres szerzője háromszéki torjai kastélyában vetette papírra a társadalmi gondolkodás és a szokások átalakulását, sajnálkozva a régi pusztulása miatt, és csendesen háborogva az új divat térhódításán. És éppen a székely primorságból kiemelt Mikes Mihály, Kálnoki Sámuel, Apor István alapította meg Erdélyben a "katolikus státust"; mindhárman grófi címet kaptak érte. De sorolhatnánk tovább a székely főurakat, a Mikók, a Nemes család, a gyergyői Lázár család, valamint mások arisztokrata rendre emelését. A Rákóczi szabadságharc megállította egy időre ezt a folyamatot, de

annál erőteljesebben folytatódott a kuruc mozgalom leverése után. A kurucokkal tartó székely főurak (például a Mikesek) vagyonából számos nemes labanc részesedett. De a nemesi rendnek a legalsóbb kategóriája is változásokon ment keresztül, mert felduzzadt a szegény nemesi rend aránya, az úgynevezett egy házas nemesek száma. A pontosság kedvéért meg kell mondanunk, hogy a 17. század második felében ment végbe e rend kialakulása. S kifejező erejű az, hogy a Habsburg korszakban végzett összeírások már nem a régi székely társadalmi kategóriákat jelölik általában, hanem a tipikus erdélyi rendekét. Nem főurakról, hanem nemesekről beszélnek. Elmaradoznak a lófő és gyalog katona kifejezések is. Ez is mutatja, hogy a hajdani egyetemes nemes székely társadalom gyakorlatilag átalakult. Ezután az számított nemesnek, aki maga is felmutathatta valamely elődje nemeslevelét. Hogy mennyire hasonult a székely társadalom a magyarhoz, talán mindennél jobban bizonyítja, hogy berkeiben a nemesség aránya kb. ugyanazt a 8 százalékos részesedést mutatja, mint a magyarság körében.

A hagyományos székely rendek átalakítása jogi úton azzal kezdődött, hogy 1711-ben megszüntették a székely hadrendszert, mivel a székely katonai alakulatok majdnem egyöntetűen Rákóczi zászlai alá sorakoztak fel. A korábbi lófői és gyalogrendet ezután többnyire szabad székelyként emlegetik a történeti források, bár a családok még legalább egy évszázadon át megőrizték a hajdani rendiség emlékeit (a templomi ülésrend pedig ennél is hosszabb ideig nyilvántartotta azt). Ennek a szabad székely földművelő rétegnek az aránya 48-50 százalék körül mozgott a 18. század közepén (12 431 család). Emlékeztetőül: Izabella és János Zsigmond kora előtt az akkori lovas- és gyalogrend aránya 90 százalék lehetett. Hatalmas veszteség érte ezáltal a székelységet.

Mivel a Habsburg-foglalással együttjárt a feudalizmus terjedése is, a jobbágyi és zselléri réteg aránya 40 százalék fölé emelkedett; 1562 körül néhány százaléknál nem lehetett nagyobb az úgynevezett ősbjobbágyok aránya az osztársadalomban. A jobbágy- és zsellérréteg mellett feltűnően nagy volt a kóborlók (vagii) aránya: 6 százalék (ma is feltűnően nagy). Végül hadd említsük meg, hogy 1751-ben a székelység körében mindössze 1,12 százalékos arányt ért el a cigány lakosság.

Összegzésül elmondhatjuk: a 18. század közepén mintegy fele-fele arányt képviseltek a szabad rétegek, illetve a feudális függőségbe jutott székelyek, valamint a bevándorolt, továbbá a jobbágnak beálltak aránya. Nehéz volna kimutatni, hogy melyik jobbágycatória volt számosabb. A statisztika azonban valamelyest torzít, mert a zsellér rétegbe sorolta a szolgáknak elszegődött szabad székelyt is, ez pedig nem kis létszámú catória lehetett: a lófő rendű, a jobb módú szabadok is egy-két szolgalegényt alkalmaztak, de ezek szabad menetelű zsellérek voltak.

*

A történészek egy része szerint a feudális rendszerű nagy gazdaság is haladást jelentett a Székelyföld mezőgazdaságában a hagyományos családi földműveléssel szemben. Nagyon vitatható ez az állítás; először is, a jobbágysystem terjedése nagy feszültségekkel járt, s e kései feudalizmust nem a 13-14. századi, nagyrészt még földközösségi kisgazdaságokkal kell összehasonlítani, hanem a 17-18. századival: Ekkor már a családi kisgazdaság magántulajdonon alapult s jól szolgált a székelység önellátását. Másrészt - példaként - a szász mezőgazdaságra hivatkozhatunk: ott alig volt néhány nagygazdaság, de a mezőgazdaság virágzó fejlettséget ért el. A székely köznép lesúlylyesztése jobbágyci állapotba mindenképp a szabad székely társadalom veszteséglistájára írandó.

Volt egy olyan felfogás is, amelyet a romantika képviselt (élén a legnagyobb székellyel, Orbán Balázssal), hogy a jobbágyság száma elenyésző volt a székelységben; a másik véglelet Bözödi György, a nemrég elhunyt kiváló író nevéhez kapcsolhatjuk: Székely bánja című könyvében csupa jobbágycal, nagybirtokkal és pusztulással találkozunk. Úgy gondolom, hogy már az eddigiekből is kítűnt: valahol középén van az igazság. Mindenesetre Orbán Balázs Székelyföldje közelebb van a valósághoz, mind Bözödi szociológiai műve.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc a székelység történetében is fordulatot jelentett.

Mint közismert, 1848. május 30-án az erdélyi országgyűlés megszavazta Erdély unióját Magyarországgal, s a következő napokon hozott törvények megszüntették a rendi elójogokat, s ezzel a feudalizmus mint társadalmi rendszer megszűnt. Erdélyre fokozatosan kiterjesztették a magyar forradalom vívmányait: a törvény előtti egyen-

lőséget, a közös teherviselés elvét és egyebeket. Bár a Székelyföldön 1848 tavaszán számos sajátosság akadályozta a polgári törvények azonnali életbe léptetését, az 1848 őszi agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlésen elfogadott határozat kinyilatkoztatta a Székelyföld lakóinak teljes jogi egyenlőségét, valamint azt, hogy a székelység a felelős magyar kormányt tartja a maga kormányszervének és kész részt vállalni a magyar szabadságharcban. Valóban ettől kezdve egészen a világosi fegyverletélig a székelyek teljes erővel harcoltak a szülőföld és az egyesült magyar haza védelméért. Ezért a világosi fegyverletétel után a Habsburg-hatalom "példás" büntetésben részesítette ugyan a széke-lyeket, de az elindított polgári átalakulást már nem lehetett feltartóztatni. 1867 után Magyarország keretében felgyorsult a nyugati civilizáció terjedése a Székelyföldön is, s bár az iparosodásban lemaradt, ami hátrányt jelentett, a polgárosodás mégis előrehaladt. A földművelő kisközgazdasági rendszer uralkodó maradt egészen a "kollektivizálásig", de ez nem jelentett mozdulatlanságot; a földművelés modernizálódott. Ez a családi kisközgazdaságra épülő rendszer hagyományőrző, népességmeg-
tartó életformának bizonyult.

FERENCZI ISTVÁN

Barót nevéről s az erdővidéki-barcasági besenyő csoport történeti szerepéről*

Az alább előadandók könnyebb megérthetéséért - bevezetőül - néhány általánosabb jellegű kérdést óhajtok érinteni. Mint ismeretes, - a tanulmányozók érdeklődési köre szerint - a helynevek több oldalról is vizsgálhatók, illetőleg föl is használhatók. Kialakulásuk körülményeinek, továbbá egy adott nagyobb közösség vagy éppen népcsoport életében játszott szerepüknek megfelelően egyaránt érdekelhetnek ember, földrajzos, történész, néprajzos vagy - természetesen - nyelvész kutatót. Ezért, egészen nyilvánvalóan, mindezeket a változatos szakmájú gondolkodókat élenként érdekli a szélesebben értelmezett helynévkincs.

Mégha bizonyos mértékig érzékeltetik is a tereptárgy, vagy az ahhoz fűződő jelenség jellegét, természetét, sajátosságait, sőt - ha esetleg azoktól elvonatkoztatottak is - a helynevek társadalmi jelenségeként foghatók föl, ilyenként pedig összességükben a társadalmi (történeti) törvények alávetettjei.

A helynevek esetről-esetre változó élettartamúak. Egyesek, - kisebb-nagyobb átalakulással, "torzulással" évszázadokig, sőt évezredekig fennmaradhatnak, tovább élhetnek, noha az őket teremtő, a történelem színpadáról réges-régen eltűnt népességhez hasonlóan - jelentésük vagy tartalmuk már régtől fogva elhalványodott, sőt el is tűnt...

Így bizonyos földrajzi nevek nem csupán a nevezett tereptárgyakat, alakulatokat, de az azokat létrehozó nyelveket is túléltek. Bizonyos mértékig éppen ebben rejlik, adott helyzetekben az írott történeti forrásokéhoz hasonló, számottevő bizonyító értékük. Segítségükkel általában rég letűnt társadalmi-gazdasági vagy természeti jelenségek idézhetők föl. A földrajzi nevek nem véletlenül születtek, hanem saját történetük van. Tanulmányozásukkal, fejlődésük, változásaik nyomonkövetésével a történelem számos, egyébként megfejtethetetlennek látszó ügyét is meg lehet oldani. Ezért szükséges

* Megjelent az ACTA (sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum és Csíki Székely Múzeum közös évkönyve) 1996 évi kiadásában

fokozott figyelemmel, éles megkülönböztető képességgel vizsgálni helyneveket, enélkül ui. képtelenség a hajdani valóságra helyesen következtetni.

Évezredek folyamán sok-sok helynév keletkezett mindennemű külső beavatkozástól függetlenül. E megállapításból kiindulva azonban korántsem következtethetünk arra, hogy valamely nyelv teljes szókészletének összes szava alkalmas lenne helynévképzésre. Noha egyes szavak nagyon gyakran előfordulnak a mindennapi szóhasználatban, távolról se válnak a helynévanyag részévé, minthogy a földrajzi nevek adásfolyamatának is megvannak a sajátos föltételei. Más szóval fölvetődik a köz- és tulajdonnevek viszonyának a kérdése! A jelentéktelenebb szerepű melléknevekhez hasonlóan a köznevek (appellativum-ok) esetenként földrajzi nevekké alakuló szókinszbeli fogalmak. Máskor - az összetett helynevek esetében - a beszélt nyelv más részei is hozzáadódhatnak.

A helynévanyag pótolhatatlan forrásértékű eszköztára különösen a történeti földrajzoznak. A földrajzi nevek vizsgálata széles kutatási távlatok nyitására kínál lehetőséget. Az egyes helységek eredetére, történelmi, gazdasági fejlődésére, jellegére és általános haladására, valamint helyzetük, környékük, környezetük számos más kérdésének a megvilágítására kínálnak nélkülözhetetlen forrásanyagot. A helynevek a történelmi és földrajzi vizsgálódás előremozdításában ma még általában talán eléggé meg sem becsült szerepűek. Elegendő elmondanom, hogy - a hatósági erőszakkal időről-időre nem változtatgatott - helynévanyagú tájegységek ilyen természetű szóállománya az illető vidék tömény leírásaként fogható föl.

Ennyi érzékeltetése - úgy gondolom - bőven elegendő a helynevek előbb említett két tudományszakkal kapcsolatos értékelésének futó méltatására.

Képletesen szólva a helynévkincset egy bizonyos vidék testét híven felöltő öltözkééhez hasonlítanám. A történeti- meg az emberföldrajzos a térképen pl. a következő hely- és vízneveket olvashatja: Bükk, Nyíres, Búzaháza, Gyilkos-tó, Putna-völgye, stb. Az első kettő általában erdőt, erdős vidéket, a harmadik falutelepülést, a negyedik-ötödik - mint első pillantásra nevük is elárulja - völgyet (vízgyűjtő-medencét) jelöl. Ezek szerint a felsorolt nevek általában a táj emberföldrajzára, növénytakarójára és földfelszíni alakzatára utalnak. A

kézbe vett térképlap nagyobb földrajzi egységet ábrázoló társába illesztése nélkül, azonnal elmondható: az illető lap domb- vagy éppen hegyvidék terepviszonyait tükrözi. De ezen felül, a fennebbi nevek kiejtésekor - a megfelelő földrajzi érzékenységgű gondolkodó képzetében rögtön kialakul a térképlapon ábrázolt földfelület többé-kevésbé megközelítő hűségű képe: a tájat bükkös vagy nyíres borítja, a település dombhajlatok között húzódik, a völgy pedig a Keleti-Kárpátok szagatott felületű mészkő- vagy ellenkezőleg unalmas homokkő vonulataiba vágódott. De nem csupán ennyiről lehet szót ejteni. Sokszor a helynévanyag "rétegződéséről" beszélhetni. Hasonló esetben a földrajzi névkincs régibb rétegei, elemei érdeklik a történészt. Amennyivel fiatalabb az említett névkincs egyik vagy másik rétege, annyival "történetietlenebb" és "földrajziatlanabb", mivel ez esetben a közelmúltban vagy éppen napjainkban - esetleg külső beavatkozás nélkül - vagy egyenesen annak hatására változhatnak meg helynevek. A régebbit fölváltó új helynév - rendszerint - már nem utal a táj, a földfelszín, a növénysszövetkezetek, a vízrajz, a történelem stb. változásaira, hanem - az esetek többségében - a szűkebb vagy tágabb (olykor egészen tág, sőt idegen) környezetben nevezetesebb szerephez vergődött személyhez fűződik...

A földrajzi nevek megértése, megmagyarázása azonban korántsem annyira könnyű feladat, mint ahogyan első pillantásra látszik. A helynevek tanulmányozása sokszor bizony eléggé nehéz, sok fejtöréssel jár, nagyon változatos, szétágazó, különleges érzéket és képességet kíván. Viszonylag fiatal, összetett és tudományközi ismereteket szükségelő tudomány: a helynévanyaggal (toponímia) való foglalkozás vagy helynévkutatás a földrajzi nevekkal foglalkozó nyelvtudományág (toponomasztika) feladatává vált. E tudományszaknak fölbonthatatlanok a kapcsolatai egyrészt a történeti-földrajzzal, másrészt a földrajzi történelemmel, továbbá emberföldrajzzal, illetőleg a szorosabban vett településtörténelemmel meg a településföldrajzzal. Mindezeknek a kérdéseknek csupán néhány gondolatra kiterjedő, futó átnézése után térjek tulajdonképpeni tárgyamra. Noha régész létemre illenék bővebben beszámolnom Barót város ő-, ó- és népvándorláskori leletanyagáról, tehát régibb-kori története maradványairól, pl. a Baróti patak medrében Dénes István fölfedezte, helyi, kis földszerkezeti (mikrotektonikus) mozgásokról tanúskodó, jelentős bronzkori

településről, azután a város határában talált, a korai vaskor (Hallstatt D-nek nevezett) negyedik, utolsó szakaszában itt tevékenykedett szküthák (szittyák) hajdani (vadászataira ?) valló, leveles, tuskés, köpüs bronz nyílhegyről, az 1876. évi budapesti nemzetközi régészeti nagygyűlésre kiküldött, valószínűleg szintén korai vaskori aranygyűrűről, a környéken előkerült, De la Tour éremgyűjteményében 9618. sz. a. jelzett ezüstérméről, a 9630. sz. ezüstérmének két változatáról, továbbá római köztársasági érem barbár utánzatáról¹, erről időhiány miatt - ez alkalommal lemondok, mint ahogyan nem említem későbbi korok emlékeit sem. Könyöki József-Nagy Géza műve a baróti "Vecer-várát" - nagyon helyesen - római eredetűnek ítélte².

Ezt az állítást ifjúkori magam erősítettem meg első tanulmányomban³. A róla aztán bővebben beszámoló Paulovics István⁴ helyesbítette elsietett helymeghatározásomat⁵. Rendszeres, aprólékos terepkutatás híján időben nagyot, több évszázadot kell átugornunk. Egyelőre nem egészen világos: kutatási esetlegesség, avagy településtörténeti törvényszerűség miatt a népvándorláskor végi: 8-9., illetve 8-10. századi szláv települések hiteles régészeti meg nyelvészeti maradványai is az egykori, tulajdonképpen Háromszéki-medence, mindenekelőtt a Feketeügy vízgyűjtő területéről ismeretesek, de ebből az időből származnak - más hasonló emlékek mellett - Barót keltezhető középkor kezdeti leletei is⁶. A kérdések könnyebb megértéséért kis kitérőhöz, vargabetűhöz kell folyamodnom.

Mint ismeretes, Omurtag bolgár kán seregei 827-831 között indított általános támadással elfoglalták a Szerémséget (Kelet-Szlavóniát), valamint a Tisza-vidék bizonyos, szabatosan egyelőre meghatározhatatlan részeit. Malamir kán 832-ben a Keleti-frank-Birodalommal kötött békeszerződésben biztosította a bolgár-török hódításokat. A Bajor Geographus hírel a bolgár-törökök közvetlen közelében szállásolt "daciai" osterabtrezi szlávokról vagyis a keleti-abodritákról. Ezzel nagyjából kimerültek a Kárpát-medence keleti harmada 9. századi viszonyaira vonatkozó közvetlen írásos adatok. A 863. és 883. év eseményeiből tudottan a bolgár-törökök a Nagy Magyar Alföldön át képesek voltak megtámadni a Garamtól nyugatra fekvő Morvaországot. Ebből következtethetők Erdély déli részében is bizonyára voltak őrhelyeik. Az erdélyi bolgár-török uralomról csupán 892. évi adatból értesülhetünk. Az Annales Fuldenses 892. évi főljegy-

zése értelmében Arnulf keleti frank uralkodó "Laodimir" (Vladimir) bolgár kánhoz küldött követei útján kéri: " ne engedélyezze a sóvásárlást (illetve szállítást) a morváknak". Ebből következtethetők a bolgárok a 9. század folyamán Erdély sófejtéseinek nagyobb részére is kezdetet tettek, s bizonyára kereskedtek is az alattvalóiktól kitermelt sóval⁷. Bolgár-török telepescsoportok erdélyi tartózkodását immár számos, kedvező lelettel: elsősorban a marosaknai, csombordi, gyulafehérvári, oláhgorbai stb. temetőből ismerjük. (Szász)sebesről, Kudzsirból, Alvinc-Sebesánból, Gyulafehérvár-Partosról, Magyar-szentbenedekről, Kézdivásárhelyről sőt Kézdivárpályánból pedig szórványos leletből tudunk jellegzetes, a mádarái, ábobá-pliszkái, preszlávi bolgár székhelyekre annyira jellemző emlékekről⁸. Az újabb szakirodalmi anyag hiányában tölem - tévesen - morváknak tulajdonított, magam ásatta, 32 síros csombordi bolgár-török temető helyben maradt lakossága biztosan megérte a 10. századot, tehát az erdélyi, Árpád-féle honfoglalást. Oláhdálya-"Troján" bolgár településének élete viszont benyúlt a 11. századba is !

A Maros völgyét minden valószínűség szerint Omurtág kán hadai hajtották bolgár-török uralom alá, az Erdélyre is kiterjedő wángár (másik onogur-bolgár) fennhatóság lehanyatlása után. Vagy ez a sereg fordult a Tisza Szeged környéki szakaszától Erdély délnyugati, majd középső részei felé, vagy másik sereg hatolt be az Olt mentén, a Vöröstoronyi-szoroson keresztül. A kb. 830-ra tehető foglalás után a Bolgár Birodalom a Maros mentén több jelentős települést hozott létre, s a sófejtés mellett újból műveltetni kezdte az Erdélyi Érchegeység aranytermő helyeit; a helynév alapján ítélve a Zalatna környékieket is. Az eddig ismert régészeti leletek kétségtelen tanúbizonysága szerint mindeme települések lakosságát az Al-Duna déli partjáról, Bolgárföldről küldték a "dunántúli Bulgáriába". A telepeseiktől ránk örökítődött maradványok: ékszerek, edények, stb., az edények alján megfigyelhető sajátos fazekasjegyekig (az ún. "fenékbélyegegek") mind-mind dunai bolgár műhelyek készítményei. A katonai hatalommal biztosított telepések feladata volt a megszállás sávjában húzódó Vizakna, Marosújvár, Mezőakna, Parajd; Szováta és Torda sófejtéseit újból műveltetni. További kötelességük volt a só szállítását a Maroson meg az Olton megszervezni. Mivel a szállítmányok nagyobb része valószínűleg magában - a sótlan Balkán-félszigeten szervezett - bolgár

kánságba irányult, könnyen és folyamatosan biztosíthatták a bolgár telepes-lakosság bolgár gyártmányú ipari- és fényüzési cikkekkel való ellátását. Egyelőre semmi jele zárt közösségeik, életvitelük korai földadásának, sőt bizonyos erdélyi helynevek (pl. több Nándor nevű település) tartós ittmaradásukról árulkodnak.

Nincs írásos történeti adatunk a telepes lakosság népi jellegét illetőleg. Mint ismeretes a 11. századi dunai Bolgár Birodalom meglehetősen vegyes lakosságú volt. A nyelvileg éppen a 9. században elszlávosodott államszervező bolgár-törökök, különböző szláv csoportok, no meg a balkáni latinok (vláchok) alkották főbb összetevőit. A különböző népesség-csoportok áttelepítése volt az egyik sarkalatos eleme a korai bolgár kánság birodalomszervező intézkedéseinek. Erdély tekintetében a sírkeretekben megfigyelt temetkezési szokások igazítanak el. A napjainkig megőrzött hiteles adatok csontvázas temetkezésekről tanúskodnak. Márpedig ma már meglehetősen egységessé vált vélemény szerint dunai Bolgárország területén a 8-9. századi csontvázas ("pogány") temetőkbe türk-bolgárok temetkeztek. Kétségtelen kisebbség a szláv és balkáni helyi lakosság hamvasztásos, illetőleg kettős szokású, szertartású temetőivel szemben. Ugyanakkor a díszes "nomád" viselet és a viszonylagos gazdagság még mindig tükrözi uralkodó voltukat. Erdély hadászati és gazdaságpolitikailag veszélyesnek számított határövezetében tehát a birodalomnak nevet adott bolgár-török harcos elemmel és családtagjaikkal kell számolni⁹. A hosszasan idézett Bóna István szerint: "...Az erdélyi bolgár régészeti leletek egyelőre nem erősítik meg azokat a nyelvészeti sejtéseket, amelyek szerint a Brassó, Krassó, Barca, Barót hely- és folyónevek bolgár-török hatásokat vagy névadást feltételeznek, mivel a bolgár uralomnak (a tágabban értelmezett, sz. m.) Barcaságban eddig nincs nyoma. Nem hagyható figyelmen kívül viszont az a lehetőség, hogy a bolgár uralom mind a Tisza-vidéken, mind pedig Erdélyben támaszkodhatott az Avar Birodalomba a dunai bolgár foglalással (nagyjában, sz. m.) egyidőben beköltöző onogur-bolgárok (wángár-ok) maradványaira, így a barcasági bolgár jellegű népesség onogur-bolgár is lehet."

A fennebbiekben az erdővidéki és barcasági magyar helynévadásba semmiképpen nem illeszkedő hely- és víznév-adásnak két lehetőségét villantottam föl. Az alábbiakban - szakavatott nyelvészek eredményeire támaszkodva - harmadik - szerintem a hajdani

valósághoz közelebb állónak látszó - lehetőségre szeretnék figyelmeztetni, azt - ha lehet - újabb érvekkel bizonyítani, megerősíteni. Erdély kora középkori történetéből tudottan az első bizánci támadás 1166-ban érte az országrészt¹⁰. Ha a görög-kun-vlách összetételű sereg nem is vethette meg nálunk a lábát, átmeneti győzelmeket arathatott, mert a magyar (székely ?)-besenyő könnyűlovasságnak a görög nehézlovassággal és a vértbe burkolózott gyalogsággal szemben nem sok esélye volt a győzelemre. II. Géza (1141-1161) ezt ugyan már nem érte meg, de különösen Komnénosz Mánuel uralomra jutása után világosan látta Bizánc hódító szándékait, sőt bizonyos időn túl már fegyverrel is védekeznie kellett. A magyar uralkodók Szent Istvántól kezdve mindig szívésen fogadtak, sőt hívtak a hiányzó (nyugat-európai) hadismereteket pótló "vendégeket", s még a magánbirtokokra telepített idegeneknek sem engedték el a hadi kötelezettségeket. II. Géza azonban nem elégedhetett meg szórványos, helységnevekből ismerős, véletlenszerű betelepülő csoportokkal. Neki egy tömegben lehetőleg nagy számú nyugat-európai fegyverzetű harcosra volt szüksége a legsebezhetőbb déli meg-északkeleti határövek megerősítésére. Ilyeneket láthatott a Magyarországon keletre vonult keresztésekben. Azok egy része meg Magyarországot találta az akkori viszonyok között túlnépesedett hazája népfölöslege új otthonául kínálgató területnek. Vagyontalanná vált lovagok, új értékesítési lehetőségeket kereső kézművesek és földszükével küszködő földművesek egy Rajna-Mosel-vidéki csoportjának vezetőivel kereste a kapcsolatot, s Erdélyben, az Olt mellékére telepítette, az 1224-ben II. Endrétől kibocsátott nevezetes kiváltságlevél szavával "elhagyott" (deserta) tájon. II. Géza utódai közül főként II. Endre folytatta ezt az irányzatot. A német telepítések újult erőre kaptak 1211-ben. Ekkor II. Endre a Szentföldről távozni készült teuton lovagrendnek adta a várható kun támadásoktól veszélyeztetett Barcasági-medencét. Makkai László szerint innen: "...nyugatabbra (??) költöztette a besenyőket..." Bár a nevezett szerző inkább sejtés-szerű állítása második felének elfogadására, igazolására pillanatnyilag - az övével azonosan - semmiféle kézzelfogható bizonyítékkal nem rendelkezem, ezzel mégis elérkeztünk a harmadik lehetőség tárgyalásának a küszöbéhez.

A teuton-lovagrend későbbi, poroszországi szereplését ismerve, a

testület - nyilvánvalóan - a szélesebben értelmezett Barcaság többé-kevésbé természetes erősségére támaszkodó, Havaselnén, Dél-Moldván meg a Duna-torkolaton uralkodó keleti német állam megalapítására törekedett. II. Endre azonban fölismerte a magyar érdekeket fenyegetett veszedelmet, és a pápa kemény tiltakozása ellenére 1225-ben fegyveres erővel távolította el a lovagrendet Magyarországról. Az uralkodó a lovagrenddel való összeütközése hatására, még kiűzésükre elszánása előtt, a délkeleti határvédelem megerősítésére nagyobb arányú határvédelmi átcsoportosítást hajtott végre.

A dél-erdélyi ún. Királyföldön (Königsboden) élt sebesi (sepsi) és kézdi székelyeket - a róluk később háromszékieknek nevezett tágas-téres medencerészbe telepítve a Szászvárostól (Broos-tól) a Barót (??) környékéig¹² nyúló, több megyényi terjedelmű vidéket nagyobb részben a "szászoknak" engedte át, s különböző joghatóságok megszüntetésével a székely, besenyő és b(u)lak, valamint román határőr-csoportokkal is rendelkező nagyszzebeni királyi ispán vezetésével "egy néppé" egyesítette. A szászok új helyzetét szabályozó oklevél, az ún. Andreánum elvileg is véglegesítette a székely, besenyő és román "földek" (terrae) létesítésével bevezetett szervezési gyakorlatot. Ez - végeredményében - külön nemzetiségi körzetek (territoria) kialakításához vezetett. Leszögezi ui. az uralkodó szándékát: a jövőben nem teszi lehetségessé különféle nemzetiségű és jogú egyéneknek egyugyanazon közigazgatási egységen belül élését, azaz a szászok földjén nem adományoz idegeneknek birtokot, hanem az egész Szászföldet a nevezett népesség közös tulajdonának tekinti. Ezzel egyezően mondott le az uralkodói háramlási jogról, azaz kihalás vagy hűtlenség esetén gazdátlanná vált föld szabad eladományozásának jogáról az új határokat nyert Székelyföld déli részén belül is. A székelyek élére pedig az oklevélben először 1235-ben említett, a szebeni ispántól függetlenített székely ispánt állított¹³. Általános, de újabban kétségbe vont vélemény szerint Barót neve Boralt alakban¹⁴ II. Endre 1224. évi, Andreánumnak hívott oklevelében szerepel először.

Kitűzött feladatom velejéhez érve - Kiss Lajos helynévfejtő szótárának Barót címszava alattiakból¹⁵ kiindulva - hadd részletezzem kissé e névvel kapcsolatosakat. Kiss állítása értelmében a Barót hely- és víznév "puszta személynévből keletkezett magyar névadással". Az

1300. és 1330. évvel kapcsolatban Györffy György egyik számottevő művére¹⁶ hivatkozva a Boralt utáni, 76 évvel később keltezett oklevélből idézett helynevet Baruth-nak írja, 1402-ben, a Zsigmond-kori okmányban pedig már mai Baroth névváltozattal szerepel. Kiss - német szerzők névfejtése alapján¹⁷ - a Baroald-Barolt személynévből kiindulva a Barót"...alapjául szolgáló személynévet német eredetűnek" véli. Véleménye erősítésére, kiegészítésül, említi a németből a lengyelbe került Barolt személynévet is. (Véssük jól észbe: az 1224. évi oklevélben írt o-s első tagú, legkorábbi Boralt alak helyett fölvonultatott német (lengyel) névváltozatok mindenikében a betű (illabiális a hang) olvasható!) Elveti Pais Dezso, Györffy György, Rásonyi László és mások - szerintem - a hajdani nyelvi valóságot hívebben tükröző véleményét. Szó szerint a következőket írja: "A magyar Barót személynévnek [...] török nyelvű (besenyő?) *boru aldd 'nyest' (valójában 'szürke menyét', sz. m.) állatnévre való visszavezetése kevésbé meggyőző"¹⁸..."

Sietek kijelenteni: nem vagyok nyelvész, különösen nem török nyelvész, de a Barót név török eredete, jellege védelmére engedtessek meg mégis két, a környéken körültekintő, józan gondolkodásból fakadó érvet használnom: 1. ha a szóban forgó hely-, víz-, és - esetleg - személynév valóban német származású lenne, abban az esetben mit kezdjünk a Barót névvel; nagyon nehéz lenne hitelt érdemlően megmagyarázni a szászág itteni csoportjainak a betelepítése előtti német nevet. (Hogyan illethettek német névvel valakit, mikor itt se voltak !) A székelyeknek Kelet-Szlavóniából - Dél-Dunántúlról ide költözésével kapcsolatos "névköltözés" elvileg föltehető ugyan, de semmivel nem bizonyítható ! 2. A név németből eredeztetését ellenzi az oklevélben említett Boralt névnek a Baroald-Barold névvel való egyeztetése¹⁹. (Senkit ne tévesszen meg a jelenlegi hivatalos helységnév Baraolt alakja. Az ismeretlen volt még a múlt században: az 1918. évi főhatalomváltás után kialakított, gyökértelen helységnév !²⁰) 3. Mint majd az alábbiakból kiderül: a Pais, Györffy, Rásonyi szerint török eredetű Barót hely- és víznév korántsem egyedülálló, a Barót-vízének gyűjtőmedencéjében föltűnően sok, kétségtelenül török jellegű hely- és határnév őrződött meg mind a mai napig !

A Barót-vize völgyén hegymenetben itt van mindjárt Bibarcfalva. A falva végződés alapján ítélve a helynév ugyan föltehetőleg 13.

századi keletkezésű, furcsa hangzású előtagja azonban régibb állapotra utalhat. Kiss Lajos az előtagként szereplő személynévhez kiegészítésül említ egy 1359. évi oklevélben megnevezett Bybarch (kun nevű, sz. m.) román "vajdát": az Arad megyei Nagyhalomgyon, román Bibart személynévet, sőt egy Moldva Köztársaság-beli Bibarcogo selişte nevű falut²¹. A névsor Rásonyi László adataival még bővíthető²². Nem tud azonban Háromszéknek a Baróti-hegységtől keletre eső részeiből, oklevelekben jelzett Bibarc határnevekről²³. Az áttanulmányozott szakirodalmi adatok alapján kialakult véleménye szerint azonban a hely- és személynév végső forrása mégis török nyelvi, közelebbről talán kun (? , azaz kypcsáki !) Bej-Bars (tkp. 'úr-párduc') személynév. (Vö. ötörök Beg-Bars személynévvel.) Kiss Lajos azonban azt is elfogadhatónak tartja, hogy "...némelyek szeringukkal Baranyából..." Úgy vélem azonban: az Onomasticon Turcicum-ban felsorolt, 12-14. századi egyiptomi 40 azonos Beybars (köztük két szultán !) nevet mégsem lehet csak a baranyai székelyek számlájára írni, meg kell engedni azok valóban kypcsák eredetét !

Az eddig megfektetlen Bacon település- és víznévre térve, mindenekelőtt tisztáznám a földrajzi helyzetüket, hogy elkerüljük a szakirodalomban előforduló tévedéseket. Így például Benkő Lorándnál "...Az egykori Telegdi- és az egykori Sepsiszek területén van két település: Kisbacon Telegdiszéken, Nagybacon pedig Sepsiszéken. Csupán egy patak, a Barót-pataka választja el a két falut egymástól."²⁴ Ezzel szemben a Barót-pataka Kisbaconon folyik keresztül, Nagybacon a Besenyő-patakkal megnövekedett Baconi- más néven Uzonka-pataka szeli át. A két települést nyugat felé kiékelődő s egyúttal alacsonyodó-keskenyedő hegyhát választja el egymástól. Nagybaconnak az Uzonka-patakától északra fekvő, egyházas részét nevezik Telegdi-, az attól délre eső részét pedig Sepsibaconnak.

Ennek előrebocsátása után vegyük röviden számba Nagybacon bennünket ezúttal közelebbről érdeklő határneveit. Változatos felszínű területével kapcsolatban a következő nyelvi tényekre figyelmeztetnek²⁵. Bodos területéről Sepsibacon Csinód nevű részébe folyik a Besenyő-patak. Jobb oldali mellékvize a Galat-pataka²⁶, de vízgyűjtő területéhez tartozik a Bese-pataka is. Azonos származású az Uzon-bérce, Uzonbükke, Uzonka-pataka²⁷ (uzon jelentése törökül hosszú). E kétségtelenül török származású neveken kívül fölöttébb gyanúsnak tűnik még

a Gohán, Mitács valamint a Durmó- meg a Kortomac-pataka víznév. Az előbbi nevek származtatása azonban nem okozhat különösebb fejtörést, a Bese- és Besenyő határ- és víznév önként kínálja a kézenfekvő magyarázatot!

A Bacon településnév Bachan változatban szintén szerepel a pápai tizedjegyzékben²⁸. A Bacon név eredetét és jelentését - sajnos - egyelőre nem magyarázhatom meg, de - akárcsak Barót neve esetében - legjobb akarattal se fogadhatom el a német Butz személy- és családnévből származtatást.

Bodos helynevei között is felfedezhető²⁹ a Bese (Beserét, Bese árka), no meg a Besenyő (Besenyő-dombja, Besenyő-pataka) hely- és víznév. "...A szájhagyomány szerint a besenyők az azonos nevű patak folyását követve jöttek be s annak mentén telepedtek le, míg megbarátkoztak a falu lakosaival..."

Középkortán megint használják még ma is a két nagyon gyanús hely- és víznevet³⁰: Estepe (de 1884-ben Tepe³¹!) és Tekse-pataka³².

Szárazajrán viszont megint van Galat helynév³³.

Az eddigieket összefoglalva a következőket mondhatom: Erdővidék különböző részein, főleg azonban a Baróti-víz gyűjtőmedencéjében máig megőrződött számos helynév tanúskodik bizonyos, kypcsáki nyelvű török csoport hajdani itteni szállásolásáról. Ez a tényszerű megállapítás - a nyilván egészen más eredetű Olasztelek léteével szemben - megerősíteni látszik Pais Dezső, Györffy György és Rásonyi László, no meg az azonos szemléletű kutatók eredményeit. E nevek fennmaradása csakis úgy lehetséges, ha - Makkai László állításával szemben³⁴ - II. Endre vagy egyáltalán nem költöztette nyugatabbra az egyelőre meghatározhatatlan ideje itt szállásolt besenyő települések népét, vagy ha részben máshová is kerültek, jó néhányan itt maradhattak, mert a II. Endre-féle, határvédelmet megerősítő, a háromszéki székelyek betelepődését is eredményező intézkedések keretében ide irányított székely csoportok nem vehették volna át a szóban-forgó hely- és vízneveket! Ám harmadik lehetőséggel is számolhatunk. Ez az eredetileg kypcsák nyelvű népesség, a melléjük telepített székely csoportok hatására - nem is nagyon lassan - kétnyelvűvé, utóbb magyarrá változott. Egyes határneveket azonban mind a mai napig megőriztek³⁵.

A Barcaságot ma megülő népek közül a magyarság az ösfoglaló és

első megtelepülő. E védelmi tekintetben oly jelentős medencében az uralkodói hatalom szervezetének s a betelepülő magyarságnak első nyomai még a 11. századra keltezhetők. Hajdani gyepűelveként, tehát gyepűn kívüli területként, birtokba vételekor és megtelepülése kezdetén az egész Barcaság uralkodói birtok volt. Az e területen berendezkedett első szervezet a brassai-cenkhegyi vár védői s annak családtagjai lehettek. A Brassó környéki havasok nevezetes átjáróira vigyázott cenkhegyi erősség - egyes, de kétséges vélemény szerint³⁶ - falainak jellege meg az alattuk lelt régészeti maradványok tanúsága szerint még őseink letelepedése előtt (?), a népvándorlás korának vége felé keletkezett. A kutatások jelenlegi szintjén azonban a mézshabarcskötésű kőfalas vár rakatásának idejét későbbre, a 11. század végétől keltezhetni. Az erősség s vele együtt a Barcaság birtokba vételének, megszállásának idejét a 10. század végére, a következő elejére szokás tenni³⁷. Az 1445-ben lebontott erősség területén 1933-ban szerény méretű egyházacska alapjait fedezték föl, s az ásatások az okleveles adatból már ismert, 1455-ben szintén lebontott Szent Lénárd egyház alapjait hozták napvilágra. Föltevések szerint a vártemplom első alakjában a 11. század elején épült pogánykori szertartások elvégzésére szánt áldozóhely (kút) fölé³⁸. A szászok betelepülését két évszázaddal megelőzve - a magyarokon kívül - egyetlen, a nyugati kereszténységre tért nép sem élt ezen a tájon. Szent Istvánnak az utolsó erdélyi gyula, Prokuj leverésére indított 1003. évi hadjárata után kialakult országnyi terjedelmű Fehér vármegye eme legkeletibb sarkai egyikébe települt magyaroknak építhették a vár egyházát. Az erősség-alji Brassó város közelmúltbeli alaprajzában észlelhető, a későbbi, németes elrendeződésű utcahálózatú - akárcsak Beszterce esetében - elütrő elrendeződésű kis városrész vallomása értelmében, a Cenkühegy alja közelében a magyar várórség és várnépség telepe már jóval a német csoport beköltözése előtt létesülhetett³⁹.

Mint hogy azonban a Barcaságba, a folyvást táguló ország e szélső övezetébe - még az akkori viszonyok között is - bizonyára már csak kevés magyar had (nagycsalád) jutott, e vidéken inkább csak gyér katonai szállásokban élt határórség laza kötelékeire gyanakodhatunk⁴⁰. A szakirodalomban képviselt kutatók egyik számottevő csoportjának tagjai szerint a barcasági helynevek egyik része ...s a környező területek településtörténete is arra mutat, hogy a határvédelemben a

magyar határőrség mellett nagy szerep jutott a Barcaság birtokbavételekor itt talált vagy esetleg akkor ide telepített besenyőknek is. A Barcaság legnagyobb patakjainak, a Barca, Törcs, Tömös, Tatrang, Zajzon s a Brassó városának nevet adó egykori Brassó pataknak a neve bolgár-török vagy besenyő eredetű⁴¹. Brassó nevének török eredetét Rásonyi Nagy László fejtette meg. Miként Melich János a Krassó folyó- és városnevet bolgár-török karasu 'fekete víz, fekete ügy' szavakból eredeztette⁴² (G. Giuglea román nyelvész pedig a Fogaras tájnévet a kypcsák (besenyő) fagarsu 'kőrispatak' szavakból származtatta⁴³)., Rásonyi Nagy László hasonlóképpen bolgár-török borsu 'szürke víz' szónak szláv közvetítéssel torzult borsu alakjából magyarázta. A Brassó víznév ma már ugyan nem él, a barcasági magyarak a hajdan Brassó, ma Vidombák nevű patakot ma is Tisztavíz névvel, tehát az egykori török borsu név fordításával jelölik. Rásonyi Nagy László idézett tanulmánya után megjelent oklevélkiadványban közölt, 1360-ban kibocsátott okiratban is szerepel a Brassó folyó neve.⁴⁴ A valamikori Brassó, ma Vidombák (Weidenbach), vagy Tisztavíz ugyan ma 3-4 km-re folyik a várostól; de már régen feljegyzett s itt-ott még ma is élő szájhagyomány szerint Brassó település eleinte e patak meg a századunk derekán körvonalazható szélű város mellett, a korai magyar településekre jellemzőn a síkon létesült, s csak később, a német betelepedés után "vonult" fel jól védhető völgymedésbe. Árvazy József ehhez egyik száz jóismerőse természeti-földrajzi-vízrajzi vizsgálódásának eredményeit mellékeli⁴⁵. Rásonyi Lászlónak a Brassó (és Krassó, valamint -tegyem hozzá - Fogaras) név esetleges eredetét vizsgáló Györffy György meggyőző érvelése szerint e nevek nem bolgár-török, hanem besenyő származásúak. Eredeti alakja borosu volt s borosu-brosu-brasu változásra még a besenyő nyelv belső törvényei alapján került sor. Györffy bizonyítása értelmében a Brassó, Barassó név az ország legkülönbözőbb, valamikor besenyők lakta vidékein őrződött meg. Ide sorolhatók a következők: Barassó a Győr megyei Árpás besenyő határörtelep határában; Barasó a Duna-Tisza közén, a szintén török nyelvű Káta mellett, Brassó Pozsony megyében, a Kis-Duna melletti Nádszegen, Barasó Hajdúböszörmény határában⁴⁷... "Dr. Kós Károly pedig - br. Orbán Balázs közismert nagy művéből még a következő erdélyi helységek Barasó-Baraszópatak határnevével bővíti a Györffy féle felsorolást: Gyergyóholló,

Hosdáf⁴⁸. Györffy György meglátásának helyességét a szakirodalomban ismeretlen hegy- és víznév is erősíti. A szintén török nevű Törcs(vár)tól nyugat-északnyugatra, légvonalban csaknem 20 km-re, az Al-Dunába igyekvő Dâmbovița forrásvidékén, a Barca forrásfeje tözsomszédságában emelkedő Iezer-Păpușa-hegységben (t.sz.f. magassága 2462 m), annak északi nyúlványát alkotó, 1874 m magas hegyet, s így az alatta létesített tavat is Pecineagu-nak (azaz Besenyőnek) nevezik⁴⁹.

A Tatrang hely- és víznév a török Tatrang törzsnévből származik. A név török voltát bizonyítja az a körülmény is, hogy az Igor éneknek a Tatrang törzsnevet is tartalmazó mondatában még két másik törzsnév: az Alpár meg a Maklár is benne foglaltatik. Mint ismeretes, ez a magyar helynévanyagban is előfordul⁵⁰. A Barca, Tömös, Törcs- és Zajzon török eredetét szintén Rásonyi László mutatta ki⁵¹. A fölsorolt nevek, továbbá a magyarból azóta kiveszett, csak a szászban fennmaradt Tartlau (Prázsmár) Tortillou⁵² név tanúsága szerint a Barcaság síkjára talán már a magyarokat megelőzően besenyő csoportokat telepítettek⁵³, mivel a magyarok minden nyelvészeti fejtegetés értelmében - már a besenyő nyelvből e víz- és helyneveket. A szászok meg a románok ezeket kétségtelenül mind a magyarból vették át.

A Barót név első említését is tartalmazó II. Endre-féle, 1224. évi kiváltságlevelében olvasható a Barcaságot nyugatról határoló Persányi-hegységet jelölő "... silva Blacorum et Bissenorum..." a b(u)lakok és besenyők erdeje hegység-név hajdanán szintén e környéken élt besenyők emlékét őrzi.⁵⁴ De - többek között - kétségtelenül erre is utal a (nagy)szebeni ispán bolgár földre vezetett seregének népi összetétele is⁵⁵.

Hogy a magyarság a Barcaság birtokba vételekor besenyőkön kívül bolgár-törüököket is talált volna, az nem valószínű, mert ennek (egyelőre) semmi régészeti bizonyítékával nem rendelkezünk (igaz: besenyőnek vélhető leletekkel sem). Ha mégis lettek volna, ezek akkorra, már azonosulhattak a besenyőkkel. A besenyők mellett - más török népségek közül - a II. Endre-féle oklevél szövegére támaszkodva, kisebb-nagyobb, szintén török b(u)lak népességgel kell számolnunk. Abarcasági Hétfalutól Havaselvére vezető Ó-sánci-hágó a Kun síkságra lefolyó Teleajen (olv. Teleázsen) völgyfejeire nyílik. A Tatrang-víze forrásfeje közvetlen közelében eredő Teleajen folyócska neve szintén

török eredetű⁵⁶. A dél-moldvai meg a tágabban értelmezett havaselvi részeken több török, nem csupán oszmán, de más jellegű török hely-, hegy- és víznév tanúskodik nagy számú török népesség hajdani szállásáról⁵⁷. Havaselvről, Dél-Moldvából esetleg úzok és kunok is beszivároghattak ugyan, ám az erdővidéki-barcasági török szálláshelyek népességét - minden jel szerint - elsősorban besenyők adhatták.

A történelmi Magyarország nyugati és déli határszélein fekvő, de Erdélyben is, annak délkeleti "sarkában", a Barcaságban s a közvetlenül környező tájakon hely-, hegy- és víznévi bizonyítékok alapján kimutatható besenyő települések⁵⁸ népéhez hasonlóan a besenyőket itt is határőri feladatok ellátására rendelték. A Barcaság északi "öblében", az Olt alsórákosi áttörésénél Alsó- és Felsőrákos, valamint Barót helyén - egy 1421. évi oklevél szerint besenyők éltek. Az okmány az újabb kutatások fényében közönséges hamisítványnak bizonyult ugyan, de mintha az elkövetőnek valamiféle "történeti meglátása" lett volna, az Olt rákosi szorosa két oldalán "kapuzábéként" égneek meredő, festői rákosi meg ürmösi Tepe =Töpe, Tepő) neve is véleményemet akarná igazolni: mindkettő kétségtelenül török (besenyő - halom, magaslat, hegy) eredetű. Barótról már szó esett. Barót is, Bibarcfalva neve is besenyő származásának látszik. Ugyanez vonatkoztatható Szárazajta egyik határrészének nevére is. Alsó-Háromszéken, a Fekete-ügy mentén több helység: Bodok, Kökös, Uzon neve ugyancsak török eredetű, mégha Kiss Lajos szerint "magyar helynévadásról" lenne is szó⁵⁹. Besenyők éltek a Persányi-hegység nyugati oldalán is: Fogaras földjén⁶⁰. Egyrészüket a sepsi (sebesi) székelyek közösségéhez csatolva a Bodoki-hegység keleti oldalára (Sepsibesenyő, Maksa, stb.) telepítették át, más részüket az erdővidéki székelységbe szívdhatott föl. A máig élő hely-, víz sőt határnevek is föltétlenül egyrészüket helybenmaradásáról vallanak: A magyaroktól részben itt talált, részben később betelepített, határozott körvonalakat nem mutató, rendezett társadalmi szervezet nélküli, laza közösségű szlávság is beolvadt.

A Barcaság településtörténetében és -földrajzában és egyúttal népiségtörténetében a 12. század utolsó évtizedeiben és főleg 13. század első felében került sor számottevő változásra. A mezőgazdasági jellegű 13 községet alapított szászok ebben az időszakban települtek ui. le. (A teuton lovagrend alig néhány éves barcasági "közjátéka" túl sokat nem zavarta a településtörténeti-földrajzi képet.) A brassai Cen-

hegy aljában, e nevezetes hadi- és kereskedelmi utak gyűjtőjében, csomójában, a cenki királyi erősség védelmét élvezett helyen a valamivel később idegen kereskedők és iparosok lakta Brassó városát alapították. Így az egész Barcaságot s talán Erdővidéket is magába foglaló királyi uradalomból hatalmas terület szakadt ki, annak közepét, székhelyét is beleértve. Az uralkodói magánbirtok a hadászati tekintetben nagyon jelentős keleti (hétfalusi) és délnyugati (töröcsvári) hegyaljára, valamint a Barcasági-medence észak és északnyugati (Apáca, illetőleg Krizba, Barca-Újfalu és az 1513-ban elpusztult Komlós falvak) részén fekvő területfoltokra zsugorodott, Erdővidék pedig székely közösségek lakóterületévé vált. Erre a megmaradt uralkodói birtokterületre szorultak vissza a Barcaság magyar határörközségei is a Cenk-hegyi várórség kivételével. Az ország vezetői – úgy látszik – mégiscsak biztosabbnak látták a délre és délkeletre vezető hágók és szorosok védelmét magyar közösségekre bízni...

A Barcaság délkeleti szögletében fekvő maradék uralkodói uradalomrész területén, a Havaselve keleti részére vezető Tömösi-, Ósánci- és Tatárhágón, valamint a Bodzai-szoros közelében kialakult Hétfalu településeinek neve aránylag későn, csak a 14. század második felében tűnik föl először írott okmányokban. Ennek egyik oka a lassan fejlődött falvak uralkodói tulajdon voltában kereshető, s eddig nem adományozták el. E nagyon nevezetes védelmi helyzetben lévő határőr-szállások a Barcaság birtokba vételétől kezdve jelentős, kiemelkedően jelentős szerephez jutottak Erdély egész délkeleti szögletének védelmében. A terület nagy hadászati értéke miatt a mindenkor uralkodó sem a székelyeknek, sem a szászoknak nem adományozta se Hétfalu, sem a Töröcsvári-hágó (folyosó) táját. A 12.-13. század fordulóján, valószínűleg III. Béla (1172-1196) nagyvonalú balkáni politikája keretében, annak következményeként⁶² az erdélyi magyarság már mindenütt átlépte a Kárpátok vonalát. A magyar határőrvidék délkeleti része már nem a Barcaságon, idővel annak déli peremén, hanem Havaselvén, a Kárpátok külső nyúlványainak (az ún. „Elő-Kárpátok”) aljában húzódott. A Hétfalu-Brassó-Töröcsvártól délre fekvő havaselvi magyar tájakon magyar erősségek, vásárhelyek, sőt városok keletkeztek.⁶³ A havaselvi gyér és nem állandó tartózkodási helyű kypcsák- és szláv népesség, majd később a kialakulóban lévő, kun vezetőretegű havaselvi vajdaság⁶⁴ fölötti magyar fennhatóság ide-

jén a hágók-szorosok belső védelmének jelentősége nagyot csökkent, hiszen a Kárpátokon átvezetett hegyi utakon most már nem belső, barcasági végénél, hanem a Kun-síkságra nyíló folyóvölgyek bejáratánál igyekeztek megvédeni. A határvédő gyeplő-rendszer a Barcasági-medencétől messze délre tolásának a medence magyarsága történetében szerfölött nagy volt a jelentősége. A barcasági magyarság hihetőleg immár elmagyarosodott török elemeket is befogadott nagy része Kárpát elvére, önként a nagyobb lehetőségeket kínáló Havaselvére költözött⁶⁵, ha esetleg éppen uralkodói intézkedésre nem kényszerítették át... A tágabban értelmezett Barcaság hadászati értéke csökkenésének másik következményeként az egykori határőrfalvak nagy része a 14. század derekától magánbirtokosok kezére került.

A 11.-13. században Hétfalu vidékén, a Tatrang, Tömös és Zajzon vize mellett, a Havaselvére vezető hágók és szorosok bejáratánál besenyő és magyar határőrök szállásai voltak. E katonai szállások alkották a magját az itt születőben lévő településeknek, s a hétfalusi csángók első, ősi rétege minden bizonnyal a határőr magyar közösségekből meg a beléjük olvadt besenyőkből alakult ki. A Barcaság déli részein, valamint Erdővidék néhány településének területén mindmáig megőrződött török (besenyő) eredetű hely-, hegy és víznevei igazolják ezt.

Erdővidéknek főleg a Baróti-patak vízgyűjtő medencéjében létesült besenyő települései – földrajzi helyzetük alapján ítélve – ket-tős határvédelmi feladatot láthattak el. Egyrészt a Déli-Hargita tűzhányó-vonulatához tartozó Kakuk-hegy (1558 m) meg a Nagy-Piliske (1374 m) tűzhányó csoportja közötti legalacsonyabb (1210 m-es) hágón, az ún. Mitácson (közvetlen közelében a Kapus (hegy!)) Al-Csíkba, onnan az Úz-völgyén (a Kománfalva-Comănești (közeli)) Dormánfalváig (Dărmănești-ig), azután Aknavásáron és Tatrosvásáron (Tg. Ocna és Tg. Trotuș-on) keresztül a Tatros-folyócska Szeretbe ömléséig, Egyedhalmáig (Adjud-ig) az akkoriban kunok lakta Dél-Moldovába vezető nagyon jelentős útvonal kiindulási körzetének lehetett őrzési feladata. (A sokaktól alaptalanul római útnak vélt, a Mitács-nyeregbe vezető, ma nagyon elhanyagolt, de eredetileg kölapokkal borított, kitérő műút valószínűleg a 18. század második felének létesítménye.) Másrészt szintén a Bacon-, illetőleg Uzonka-vize völgyén hegymenet haladva, Uzonka-fürdőtől a Nagy-Murgót

(1015 m), vagy inkább a Kis-Murgót (883 m) meg az imént említett Nagy-Piliskét elválasztó, az Olt mentére könnyű átkelést lehetővé tevő széles nyergen, a kora középkori (sepsibükszádi) Vápa-vára közelében ereszkedett az említett folyó vadregényes szorulatába. (A „Hatodon” átvezető útszakasz nagyon kései kor létesítménye! Uzonkától Sepsibükszádig ma csupán szekérút vezet.) Sepsibükszádtól viszont a Csomád tűzhányó-csoport meg a Bodoki-hegység legmagasabb orma: a Kőmőge (1241 m) közötti „nyiladékon”, nagyjában a ma Sepsibükszádról Torjára irányuló út futásának megfelelően vonult Felső-Háromszékre. Azt átlósan átszelve folytatódott Bereckig, illetőleg az Ojtozi-hágóig (866 m); tovább, az azonos – szintén török – (tuz = ‘só’, a szorosban van Sósmező!) nevű szoroson jutott el Onfalváig (később Gheorghiu-Dej, ma ismét Onești városig). Itt futhatott össze a két útvonal, majd innen együttesen haladt a már említett Egyedhalmáig.

A Barót-patak vízgyűjtőmedencéjének belsejébe irányított besenyő szálláscsoport lakosságának az ide telepítésével tehát – a dél-barcasági helyzetre emlékeztetően – egyszerre a Keleti-Kárpátokat belülről szegélyező tűzhányósoron meg az előbbieik többszörös redőjén átvezető közlekedési lehetőségek legjelentősebbjeinek egyik csoportját igyekeztek eltorlaszolni... Így képzelhető el Erdővidék meg Dél-Barcaság kora Árpád-kori történelmi jelentősége.

Csupán jövődő kutatások eredményei dönthetik el az – egyelőre – erős ködbe rejtőzködő kérdést, ha egyáltalán beszélhetni ilyesmiről – mi lehet a kapcsolata a Persányi-hegység déli felében a Bogáti-erdő jelenlegi átjárójáig nyomozott Kakasbarázdának az oklavélben említett castrum Noilgiant és castrum Nicolai, esetleg az erődsdi Csókás teteji erősség⁶⁶, továbbá az erdővidéki és Brassó környéki határörövezetek hajdani népessége között, hiszen e pillanatban ennek lehetőségét se vethetem el teljesen.

Jegyzet

1. A kedves olvasó mindezekről és egyéb régészeti leletekről Erdély régészeti repertóriuma. I. Öskor, Kolozsvár, 1942, 34. 1. 34. sz.a., nemkülönben a közöletlen „Erdély régészeti adattára” Kovászna megyei anyagának Baraolt címszava alattiakba foglaltak alapján tájékozódhatik.

2. Ld. Könyöki József: A középkori várak különös tekintettel Magyarországra. Sajtó alá rendezte Nagy Géza, Bp., 1902, 294.

3. A Székely Nemzeti Múzeum előzményei és az olasztelki római táborhelyről. Székelység IX, 9-10, 1939, 66-72. Tudomásom szerint Vétzer-t, Veczel-t Benkő József említi először. (Transsilvania, sive Magnus Transsilvaniae Principatus, olim Dacia Mediterranea dictus. Vindobonae I. k., 1778, 548.) Tévesen Decebalus dák uralkodóhoz kapcsolja.
4. Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák”-ezüstkincsek kérdése. Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. Kolozsvár, 1944, 60-61.
5. Értesülésem szerint azonban a Vecer délnyugatra irányuló padja régebben Olasztelek határába tartozott.
6. Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. 6., Bp., 1925-1929, 16/e; Fodor István: A magyar-bolgár-török kapcsolatok történeti háttéréről. Bolgár tanulmányok III. In: A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei. 37, 1980, 9-48.; Györfly György: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp., 1986, 11.; Bóna István: Daciától Erdőlvéig. A népvándorlás kora (271-896). In: ET 181. A régészeti adatok vallomásához fűződőn ld. Fodor István: Die Bulgaren in der ungarischen Ländern während des Ansiedlungsperiode der Ungarn = Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstituts in Österreich. 2/6, 1984, 49, 52.; H. Tóth Imre: A magyar nyelv bolgár-szláv jövevényszavainak problematikája. In: Az Alföld a 9. században. Szeged, 1993, 198-205.; M. Nepper Ibolya: 9.-10. századi bolgár-szláv leletek Hajdú-Bihar megyében. In: Az Alföld... 207-209, 212-213.
7. Bóna István: i.m. 189-193.; Id. különben még Decei, Aurel: Românii din veacurile IX-XIII în lumina izvoarelor armenesti. = Anuarul Institutului de istorie națională – Cluj, VII, 1936-1938 (kny.) 56-57
8. Bóna István: i.m. 193
9. Bóna István: i.h. Az alábbiakban megbeszélendőkre térés előtt, a teljesség, történeti igazság kedvéért még okvetlenül meg kell jegyezni a következőt: „... A katonáskodó honfoglaló magyar „középréteg” kengyeles, lovas, fegyveres sirjai-temetői a háromszéki Eresztevény-Zádogos-tetőtől (lovassír kengyellel és lándzsával) és Kézdivásárhelytől (a berecki vasút építésekor talált zabla és szablya – lovassírból? –, valamint díszítetlen edények) terjednek az ország belseje felé. Köpec-Köcsukon már az első világháború előtt találtak lovassírt, ugyanott 1927-ben, másik lovassírból olyan patkó került múzeumba, amelynek páráját a faragott csontlemezzel díszített nyeregkapás soltszentimrei sírból ismerjük. Sepsiszentgyörgyön, Epres-tetőn lándzsacsúcs és ritka fegyver: bronz keresztvassal felszerelt bizánci kard volt a kitömött lóboros sírban. Székelyderzs-Új utcában lókoponya, lólábszárcsontok és kengyel jelzik a részleges lovas temetkezést. Sajnos, enn tudni közelebbit a Réty-Telekről említett 10. századi telepről és temetkezéséről. A későbbi Székelyföldnek a fenti sírleletekből tükröződő gyér katonai megszállását az (akkor még, sz.m.) veszedelmes besenyő szomszédság magyarázza. Valószínűleg egykor velük a néhány köznépi temetkezésre utaló székelyföldi korai lelet is. A 10. század után ennek a csoportnak nincs nyoma. Új határőrszervezet kialakítására, a székelyeknek nevezett magyarok betelepítésére csak a komán-kun veszedelem jelentkezése után, a 12. században kerül sor...” Ld. Bóna István: i.m. 2095
10. Hóman Bálint: Az ősidőktől a XII. század végéig. MT 379-386, különösen 382, 670.; Makkai László: Erdély a középkori magyar királyságban. In: ET 296.
11. Makkai László: i.m. 298.
12. Ld. Zimmermann, Franz-Werner, Carl: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. k., Hermannstadt, 1892, 34-35.; Szentpétery Imre: Regesta regum

stripis Arpadianae critico-diplomatica. I. k. Bp. 1923, 413.; GYÖRFFY György: Besenyők és magyarok. In: MKE 165, 1224/1317 II. Endre az erdélyi német vendégek szabadságait megállapítja azzal, hogy egy nép legyen (Szász-)Várostól Barótig (??) a (szász-)sebesi székhelyek földjén és Daróc (Draas) földet is beleértve; csak a szebeni comes fennhatósága alá tartozzanak, továbbá nekik adja az oláhok (? , helyesen b(u)lakok, sz.m.) és besenyők erdeit és vizrit az oláhokkal (? , b(u)lakokkal, sz.m.) közös használatra: „... hospites nostri Theutonici ultrasilvani universi (...) conquereutes (...); eis reddidimus libertatem, et tamen quod universus populus incipiens a Waras usque in Boralt cum terra Syculorum terrae Sebus et terra Daraus unus sit populus et sub uno iudice censeantur (...); silvam Blacorum et Bissenorum cum aquis usus communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis et Bissenis eisdem contulimus...” Ld. még Nágler, Thomas: Așezarea sașilor în Transilvania. Studii, Kriterion, Buc., 1981, 159-216.

13. Makkai László: ET 298-299

14. Suciu, Coriolan: DILT I. k. 56.; Janitsek Jenő: Barót és Olasztelek helynevei. Nyírk XIX 1975, 94. Barót több török-gyanús helyneve között ismeretes egy különben csaknem biztosan annak tűnő is. Ez a Küköske-Kököske-Küköske. Vö. Janitsek Jenő: i.m. 99, 152. sz. (Kök, kük, kuku törökül kéket jelent.) Hasonló vagy azonos alakú határnevekről tudunk a hajdani Háromszék más helységeiből is: pl. Ozsolán Küküresös (1728), Kézdisárfalván Kőkörösös (1838). Vö. Bogács Dénes: Háromszéki helynevek. In: SzNME 67. A részben idézett szövegű oklávalhez, az ún. Andreánom-hoz fűződőn, annak hitelességét illetően, bizonyos kétségek merülnek föl. E tekintetben Iosif Schiupu tanulmányára utalok. Ld. Valoarea pentru istorie a documentelor false. In: Țările românești înainte de secolul al XIV-lea. Cercetări și comentarii critice. ed. Universul, Buc., 1945, 5-10. Vö. még Holban, Maria: Despre aria de întindere a cavalerilor teutoni din Țara Bârsei (1221-1225). In: Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV. Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1981, 30-43, továbbá Árvay József: A barcasági hétfalú helynevei. Erdélyi Tudományos Intézet kiad., Kolozsvár, 1943, 10 9. jegyzetével, valamint Makkai László (ET 303) véleményével.

Ám nem csupán a szóban forgó oklevél hitelességét illetően támadtak kétségek, hanem az abban említett Boralt helynévnek a mai Barót város nevével azonosítását is megkérdőjelezték. Binder Pál észlelete szerint (Az 1224-ben említett Boralt és Barót azonosításának kérdése. In: Adalékok a középkori Sepsz szék és a környező területek történelmi földrajzához. = Aluta XII-XIII. 1981, 62-65) (a dőlt betűs szedett részt én emeltem ki. F.I.): „A köhalmi történészek már a XIX. század második felében kételkedtek a Boralt-Barót azonosításban, hisz a szász székek területe sohasem érintkezett Barót (...) határával. Friedrich Teutsch már 1875-ben feltette a kérdést, hogy az 1224-ben említett Boralt nem azonos-e a Köhalom határában emelkedő Boralten nevű dombbal? Friedrich TEUTSCH ezt a nézetét az apjától – Georg Daniel Teutsch-tól – megkezdett szász történelmi összefoglaló (...) új kiadásában is fenntartotta...” Binder Pál Sepszszék meg Barcaság 18. századi történetének ismeretében megállapítja, hogy az 1224-ben megnevezett Boralt nem azonosítható se Barót városával, se pedig az Olt alsórákosi szorosával.

a. „...Barót keleti határát régen is, ma is Barót-pataka alkotta, így a helység se lehetett tőzsomszédja Köhalmoszéknak. Utóbbi határa sohase terjedt az Olt turzoni kanyarulatától keletre, jöllehet 1224-ben a későbbi Köhalmoszek területe alkotta a Szebeni-ispánság keleti határát.

b. A középkorban Barót nem volt se mezőváros, se pedig Sepsz-szék székhelye, de még

Erdővidék közepe sem. Így pl. 1549-ben a Sepsi-székhez tartozott erdővidéki falvak – Barótot is beleértve – Miklósvár fiú-székhez tartoztak. („...Universis populis et inhabitatoribus Mikloswarw, Barolth, Kepecz, Bodos, Bachon, Zarazaytha, Wzonka, Keszepaytha, Nagaytha et Belen vestram iudicarium Mikloswarw spectari (...) castellanis castrorum Tercez et Helthwen...”)

c. A Köhalm-széki falvak közül keletre csak Szászszombor volt határos székely székkel, de nem Sepsi-székkel, hanem az Udvarhely-székhez tartozó Bardóc-fiúszékkel, Vargyas vidékével. A szászokézi esperességhez tartozott Zsombor falu – ha 1224-ben egyáltalán már létezett – nem tartozott a Szebeni-ispánsághoz – habár a Boralten-domb az ispánság keleti határát alkotta –, hanem Daróc földjéhez. Ezt viszont csak később csatolták Királyföldre. Zsombortól északra és keletre a telegdi – később udvarhelyi – székelyek földje terült el, Barót azonban Spsi-székhez tartozott, tehát nem lakothatta a Szebeni-ispánság keleti határát. (...) A Boralt helynév földrajzi meghatározása Spsi-szék területére is jelentős, mert elveti az 1224-ben említett Boralt azonosítását Barót várossal. Ez utóbbi, tehát a középkori Spsi-szék, Barcaság, Orbai-, Kézdi-, Csiki- és Telegdi (udvarhelyi) székelyek földje között feküdt és közvetlenül nem volt határos az eredetileg Szebeni-ispánságnak mezei Királyfölddel, vagyis szász székekkel...” Binder Pál fennebbi megállapításával nagyonis kétségesse válik Kiss Lajos alábbi vélekedése a Boralt névnek a német Baroald személynévből eredeztetéséről. E kérdéshez kapcsolódón hadd idézzem Benkő Lóránd nézetét is. (Adalékok a székelyek korai történetéhez. = Új Erdélyi Múzeum (1-2 1990, 120) „Valószínű, hogy a székelységnek (...) igen kis része a történelmi névanyag alapján szláv vagy német elemekkel is feltöltődött. Hogy aztán ezeket a német neveket pl. a székelyek magukkal hozták-e, vagy pedig az erdélyi székely-német szomszédság során keletkeztek, nehéz megállapítani. Az erdélyi székelyek és németek azonban szorosabb társadalmi kapcsolatokat nemigen építhettek ki más-más jellegű szervezetségük, más-más művelődési és más-más gazdasági hagyományaik miatt sem...” Ezzel szemben Binder Pál határozottan a német „szomszédság” ellen érvel!

15. Földrajzi nevek etimológiai szótára. 4 Bp., 1988, I., 170. Ld. még Rásonyi László: HD 89 stb.

16. Az Árpád-kori Magyarország Történelmi földrajza I.k., Bp., 1968, 619.

17. Helyszűke miatt ezúttal nem vehetem számba a tőle név szerint idézett valamennyi kutató (Pais Dezső, Tremli (Tamás) Lajos, Moór Elemér, Kniezsa István, Benkő Lóránd, Kázmér Miklós) e nézet mellett vagy ellene közölt állásfoglalását. (Különb. kénytelen vagyok megjegyezni: az előbbi névsor korántsem teljes; hiszen nem szerepel Györffy György és Rásonyi László sem!)

18. Györffy György: Besenyők és magyarok. KCSA I. kieg. k., 397-500.; Kiss Lajos: i.m. 211

19. Kiss Lajos: i.h.

20. Cuciu, Coriolan: DILT I. k., 56. A sepsiszentgyörgyi Székely nemzeti Múzeumban 1994-ben „Háromszék a térképtörténet tükrében 1520-1920” címmel rendezett, Kónya Ádám szervezte időszaki kiállításon bemutatott, I. Ionescu-tól „Románia és a szomszédos országok” címmel Bukarestben 1910 körül közölt térképen még a magyar Barót olvasható, míg viszont a C-tin Teodorescu térképész-ezredesétől meg a földrajzos dr. Vasile Merutiu-tól 1920-ban kiadott térképen Barót helyét Barabit (!) névvel jelölték. Barót neve és jele különben – a XVIII. század második felében készült katonai térképeket meg a Lipszky Jánosét kivéve (Mappa Transilvaniae et Partium REgni hun-

gariae repertoriumque locorum obiectorum. Erdély és a részek térképe és helységnévtára. Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján. Szerkesztette Herner János. Szeged, 1897, XVIII Y/58. – sehol se tűnik föl. Mellesleg megjegyezve e térkép-tömb Sepső-, Telegdi- és Kisbacont még különálló helységekként ábrázolja! Ld. még a Helynévmutató 14 1-t is.

21. A helységnév ma ismert legrégebb alakja 1332-ből, a pápai tizedjegyzékből ismeretes, -falva utótag nélkül: Bibouch=Byborch. Ha ugyan nem betűhiba, 1567-ből tudunk egy, az eredeti névalakhoz valószínűleg még közelebb álló Bijbarchfalva változatról is! (Vö. Suci, Corolian: DOILT I. k., 77.; Janitsk Jenő: Bibarcfalva és Bodos helynevei. = Nyírk XIV2, 1970, 364.; Kiss Lajos: i.m. I. k., 211.)

22. Ehhez ld. Drevne turkiskij slovarj. Leningrad, 1969. 91. A névszármaztatás helyességét illetőleg Rásonyi László alapvető, utat s irányt mutató alábbi műveire utalok: Contricutions á l'histoire des premières cristallisations d'Etat des Roumanins. L'origine des Basaraba. In: Ostmiteu-europäische Bibliothek. No. 8, Bp., 1936.; Les Turcs non-islamisés en Occident. (Pécénégues, Ouzes et Qiptchaqs, et leurs rapports avec les Hongrois. (kny.) In: PhTF III. k., Wiesbaden, 1970, 24? HD 150.; stb. A Bibarc c-je magyar fejlemény az eredeti, szóvégi s-ből. A név jelentése „úr-párdúc”. Más török nyelvekben Begbars, Beybars sőt Baybars). Az egyik jelentős 14. századi török történeti mű címe: Tarih-i Beibars. Ezek előrebocsátása után úgy tűnik: a szóban forgó nevet a legjobban akarattal se köthetjük hazánk délnyugati végeiről ideköltözött székelyekhez. A név első tagja: Bay és Bayan különben – mint azt Harmatta János bebizonyította – iráni (ld. Rovásírással feliratok avar szíjvégeken. Rovásírás a Kárpát-medencében. In: Magyar Őstörténeti Könyvtár. 4. sz. A Jate Magyar Őstörténeti Kutatócsoportjának Kiadványai. Szeged, 1992, 28-29.), közelebből közép-perzsa eredetű és a Sasanida uralkodók állandó megszólításához tartozott bay „úr, felség”, illetve smah bayan „Ti felség” megszólításokban szereplő bayan „úr, felség” átvétele. E cím eredeti jelentésében válhatott török uralkodói címmé, sőt személynévvé (vö. gyula Gyula esetével). Később azonban – sok más címhez, megszólításhoz hasonlóan – „lecsúszott, elértéktelenedett”. Így alakult ki utóbbi „gazdag, bő” jelentése. A bolgár Baybayan név értelme még „uraknak ura” lehetett. A középperzsa szó eredetileg tulajdonképpen „isten” jelentésű volt. A finnugor nyelvekbe kerülve egyelőre megőrizte „úr” értelmét. A bayan nevet különben nemcsak az ún. első avar honfoglalás kágánja viselte, hanem a 6-8. század több török uralkodója. Így 650 körül Batbayan (Baybayan), a kubányi bolgárok uralkodója, a 8. században pedig a dunai bolgárok egyik főembere: Bayanos, Toktos fejedelem testvére. De azonos nevű személyről tudunk Belső-Ázsiában is. A Chi, h-fü-yuan-kuei tudósítása szerint Caganijai uralkodója 733-ban P'o-yen (ókinai, b'ua-yan Bayan) tarqan-t küldte követként a kínai uralkodóhoz. A Bayan név tehát közép-ázsiai.

23. Kiegészítésül: Bogáts Dénes: i.m. 1685-ből Egerpatakon Bibarcz (59.1.), 1765-ből Kisborsonyón Bibarcztető (63.1.), ugyancsak 1765-ből Szacsván Bibarcz (69.1.), valamint napjainkban Rétyen Bibarcztető (utóbbival kapcsolatban ld. Kovács A.: Mestecanisul de la Reci. = Aluta I, 1969, 215.) Benkő Loránd szerint (Új Erdélyi Múzeum II-2, 1990, 117-123) „...Telegdiszék számos településneve megtalálható az egykori Valkó (vármegye, sz. m.) területén, Nyugat-Szerémségben és Baranyában...” Közöttük említi Bibarcot. Ez a nézet azonban eleintmond a névnek a Biharból, és nem pedig a sokkal délnyugatabbról áttelepített székelyekhez kötésével. A Bájvársz (ismeretes Bejbársz változatban is) nevű egyiptomi uralkodókkal kapcsolaltban különben a következő művekre utalhatok még: Iorga, N.: Imperiul cumaniilor și domnia lui

Básarábă. Un capitol din colaborația româno-barbară în evul mediu. Academia Română. Memoriile secțiunii istorice. Ser. III. tomul VIII., mem. 3., Buc., 1928, 3. (Bibars (!) egyiptomi uralkodóról, Szíria meghódítójáról ír); Grecov, B.D. – Iacubovschi, A.I.: Hoarda de Aur și decaderăa ei. Buc., 1953, 73.76 (a mámeluk szultánok a 13. század második felében és a 14. században uralkodtak Egyiptomban; ilyenek – többek között – al-Mlik az Zahir Rukn ad-Din Baibars (1260-1277), 120.; S.Y. Jabib: Handelsgeschichte Aegyptens in Spätmittelalter. Vierteljahsschrift für Sozial – und Wirtschaftsgeschichte 1965, 85 kk., Tardy Lajos: A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XIII-XIV. században. In: Körösi Csoma Kiskönyvtár 17. sz., Bp., 1980, 16, 73, 102, stb.

24. I.m. 114

25. Janitsek Jenő: Nagy- és Kisbacon helynevei. NyIrK XIII2, 1969, 341 50-51 sz., 342 115-118 sz., 123-125 sz., 343 228-231 sz., 344 349-352., 356., 358.sz.

26. E név kypcsák eredetét, jellegét tárgyaló, két és fél ives „Az erdélyi Galat-Galats helynévről és néhány hozzá fűződő kérdéssről” című tanulmányomat ld. jelen kötetben.

27. Többek között ld. Rásonyi László: PhTF 24., uő. HD 94., valamint Türistik szözlük. türke-macarca-macarca-türke. Terra kiadó., Bp., 1987, 283. Vö. még: Kiss Lajon: i.m. II.k., 710. Legcsekélyegbb magyarázat nélküli vélekedése szerint: „... Pusztá személynéből keletkezett magyar névadással...” Az igazság kedvéért meg kell jegyezni: állítása a Feketeügy melletti azon nagyközségre vonatkozik ugyan, de egyértelműen a baconi határnevekre is alkalmazható lenne, ha nem okozna bökkenőt a Bodoson-Baconon átfolyó Besenyő-patak stb. neve!

28. Suciu, Coriolan: DILT 65.; Janitsek Jenő: NyIrK XIII2, 1969, 340., Kiss Lajos: i.m. II. k., 170: „... A Bacon helynév talán olyan személynéből keletkezett, amely összetartozik a Baconád helynévvel és a Bocföldre előtagjával. (...) Bozonád helység Heves megyében, Hevestől északnyugatra. (...) Pusztá személynéből keletkezett magyar névadással(...) Az alapjául szolgáló személynév Bocföldre helynévnek a személynévei előtagjával tartozik össze. (?) A régi magyar Boc-Buc személynévnek és a birtokos személyraggal ellátott -földnek az összetétele. A Boz személynév eredete bizonytalan. Némelyek a magyar comb főnévnek a régies buc változatával kapcsolják össze. Ld. inkább (!) a német Butz személy- és családnevet...” (Ha választhat áltáji és indoeurópai származás mellett, Kiss Lajos, különösképpen, csaknem mindig az előbbinek kedvez.) Noha nem tudom elhinni a Bacon név buc, különösen nem a német Butz névből eredtetését, Kiss egyáltalán nem gondol a köztörök boz-buz szétrombolni, széttörni igébe származtatás lehetőségére. (Vö. Rásonyi László: HD 150.; Györffy György: MKE 179-180 6 sz.) Bogáts Dénes okleveles anyagot főlhasználó határnév-jegyzékében még a következő háromszéki adatok olvashatók: 1645: Aldobolyon Vaconszeg, 1745: Batzonkert (35.1) Ehhez a kérdéshez fűzve mindenesetre figyelemreméltó, hogy Apáca 1761., 1805., 1848. évi és jelenlegi határnevei között szerepel Boson-bértze, Boson-pataka, Bozsonné szegiben, Bozsony-pataka, Bozsonné-szege. (Ld. Janitsek Jenő: Apáca és Nagyajta helynevei. = NyIrK XVII2, 1973, 352, 356 91-93 sz.)

29. Janitsek Jenő: Bibarcfalva és bodos helynevei. = NyIrK XIV2, 1970, 368, 23., 39-43 sz.

30. Janitsek Jenő: Közéapajta, Szárazajta és Zalánpatak helynevei. = NyIrK XVIII, 1973, 161, 163 37 sz., 163 37 sz., 167 25 sz.

31. A tepe a köztörökben dombot, hegyet, magaslatot jelent. Vö. Györffy György: KCsA 79-81. Ld. továbbá: Türistik szözlük 226.

32. Janitsek Jenő: NyIrK XVIII, 1973, 165 320-322 sz. Tekse-erdő (valószínűleg személy-

- névi eredetű határnév) különben ismeretes Zalánpatakonis (175 101 sz.), pedig az kései telepítésű, nagyon vegyes népi összetételű helység.
33. 1606-ban, erősség közvetlen közelében lévő Lécfalván is előfordul Galat határnév. Ld. Bogáts Dénes: i.m. 64. Vö. még Györffy György: MKE 166 182. sz.
34. ET I. k. 298.
35. A magyarországi minták alapján ítélve a lehetőség elfogadása korántsem vethető el. Vö. Györffy György: MKE 121-169.
36. Ld. Treiber, Gustav: Die anlage der Brasoviarburg. „A Das Burzenland” című gyűjteményes mű (kiadta Jekelius, E.) „Die Dörfer des Burzenlandes” című IV. k. I. részében. Kronstadt, 1929, 78-79.; Schuller, Franz: Die Geschichte der Brasoviarburg; uott: 79-86.; Keöpeczi Sebestyén József: A cenkhegyi Brasovia vár temploma. = Erdélyi Múzeum XLV, 1940, 269 kk.; Erdélyi Tudományos Füzetek 121 sz., Kolozsvár, 1940.
37. Árvay József: i.m. 7.
38. Treiber, Gustav: Ausgrabung der Burkirche der Brasovia-Burg auf der zinne bei Kronstadt. = SV 57, 1932, 30-40.; Ferenczi Sándor: A brassói Szent Lénárd egyház. = Páztortűz XX, 1934, 232-233. (Megjelent különnyomatként is.) Uő.: Die Bauperiode der Burkirche der Brasovia-Burg auf der Zinne bei Kronstadt. =SV 58, 1935, 75-99.; uő.: Az egykori Kászonszék régészete. A kászoni székelyek települése és eredete. Kolozsvár, 1938, 87 225. jegyz.; Prox, Alfred: Die Zisterne in der Brasoviarburg. =Mitteilungen des Burzenlander Sachsischen Museums. III. k., 1938, 7-10.; Keöpeczi Sebestyén József: i.h.
39. Treiber, Gustav: Das Burzrmland III. k. I. rész 51.
40. Ld. Makkay Ferenc: A szászság megtelepülése. In: Erdély és népe (szerk. Mályusz Elemér), Bp., 1941, 89.
41. A következőkben, részben, Árvay József nagyszerű értékezésének (i.m. 8-14, 45, 80-81, 197-198) állításaira támaszkodom. A helynevekkel kapcsolatban ld. különben Rásonyi László: HD 89, 94, 96-96, 97, 97-98, 98-99, 99-100, 100-102, 102-103, 103, 149-150, 154, 155, tovább Pálóczi Horváth András: Besenyők, úzok; kunok. In: Magyarra lett keleti népek. Szerk.: Szombathy Viktor és László Gyula. Utazások a múltban és a jelenben. Panoráma sor., Pécs, 1988, 126-127, valamint Kiss Lajos: I.m. Brassó nevét szláv eredetűnek véli (I. 253); Barcaság (I. 167) „talán török származású” (Say Bursa jobb oldali Bursa) Tatrang (II. 626) török eredetű; Tortillou-Tartlau török eredetű Tömös (II. 675) a temesközi Temes víznévvel azonosítja. „Talán a Temes mellől iderendelt gypávédők székelyek közták magukkal” (?); Törösvár (II. 676). Török származtatását nem tartja meggyőzőnek, szlávnak véli. Utal a Szalmatercs című alattiakra. (II. 517); Tükros (II. 692) „Az elsődleges Türkfalva névváltozat a magyar régies Türk tkp. Török személynévnek és a birtokos személynagnaggal ellátott -falu főnévnek az összetétele. (...) Némelyek szerint a Türkfalva helynév értelme úzok falva (...) Zágon szerinte (II. 791) „déli szláv eredetű”, de Mahmud al Kasya alapján a sayun „előkelő, kárluk méltóságnevet is megemlíti más lehetőségként; a Zajon (II. 793) névvel kapcsolatban megengedi: „talán török nyelvi (úz) Sajsun (tkp. „döfje le,) személynévekből keletkezett.”
42. A honfoglalás kori Magyarország. In: A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. 6. sz., Bp., 1925-1929, 25-29.
43. Ld. Raportul anual al Muzeului limbii romane. =Dacoromania IV, 1924-1926, 2. rész, 1554.
44. Mny XXIV, 1938, 311-318; XXV, 1939, 17-27;

45. Barabás Samu: Székely oklevéltár VIII. k., Bp., 1934, 24: „... item tria molendina, silicet unum super fluvio Brassou vocato ac duo in fluvio Themes...”
46. I.m. 8 95. jegyz.
47. KCSA I kieg. k., 465 kk.
48. Orbán Balázs Székelyföld leírásának néprajzi tárgymutatója. =aluta I, 1969, 349.
49. Dragomir Vasile – Balea Victor – Muresanu Gheorghe – Epuran Gheorghe: Romania. Atlas rutier. Ed. Sport-turism. H.n. 1982, 46. térképlap B négyszöge; Ionescu-Dunareanu, I.: lezer. In.: „Muntii nostri” sor. 33. sz., Buk., 1984, 43, 86, 109, 115, továbbá a köthez csatolt térképvázlat jobb felső sarka közelében. Itt jegyzem meg a következőt: a román történészek általános nézetével (ti. a turáni népek csak síkság lakók voltak!) szemben ez az Erdélyi-havasoknak (=„Déli-Kárpátoknak”) immár a harmadik (!) ilyenemű, magashegységi nyelvi emléke. Más kettő a Szebeni-havasokból, illetőleg a Szárkö-Gogyáni hegységből ismeretes. (Jövőre szándéksom a tölem elérhető, ma ismeretes összes erdélyi vagy közvetlen közeli kypcsáki hegynev adattárát összeállítani; mert éppen elég van belőlük.) Gondolom: e hegy- és víznevekre legjobb akarattal se foghatni magyar eredetüket!
50. Rásonyi László: Les noms des tribus dans le Slovo. =Seminarium Kondakovianum VI, 1933, 224.; uő.: Notes sur la „chanson d'Igor”. Institute Kondakov. I. kieg. k. Praha VIII, 1936.; uő.: PhTF9.; uő.: HD 96-97.
51. Először a Körösi Csoma Társaságban 1941. szept. 30-án tartott előadásában. Ld. még uő.; PhTF 22.: „...En dehors du nagykunság et du Kiskunság il devait y avoir une agglomération sinon petchénegue, du moins qiptchak tres précoce dans le sud-est de la Transylvanie, ou, au Barcaság (Burzmland), les plus anciens hydronymes, a l'expédition de l'Olt, remontent au turc...” Uő.: HD 81-90m 96-102. Eredményeit nem sokkal utóbb Györffy György is elfogadta, föl is használta „A székelyek” eredete és településük története”, az „Erdély és népei” című (Bp., 1940) kötetben megjelent tanulmányában (63, 65).
52. Rásonyi László: Über die geographische Name Tortillou und Tatrang. =Uralaltische Jahrbücher XXXIII, 1961, 245-251.; uő.: PhTF 9.; uő.: HD 70,97-98.
53. Ezt a lehetőséget még Benkő Loránd is felveti, aki szerint pedig „török eredetű névanyagot a székelyföldön nem találunk” (i.m. 117-119).
54. Györffy György: KCsA 429-430, 495.
55. „... Iwachio comiti Scibiniensi (...) associatis sibi Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis...” Ld. Karácsonyi János: Az erdélyi székelyek első hadjárata 1210-ben. =Századok XLVI, 1912, 292-294.; Hóman Bálint: A székelyek eredete. Mny XVII, 1921, 90-107.; uő.: Magyar középkor. Bp., 1938, 49 a 29. jegyzettel; SzO VIII. k. 3-4.
56. Ld. Elekes Lajos: A román fejlődés alapvetése. =Századok LXXIV, 1940, 294.
57. Ld. Lükő Gábor: Havaselve és Moldva népei a X-XII. században. =Ethnographia XLVI, 1935, 90 kk.; Conea, I. – Donat, I.: Contributions a l'étude de la toponymie petchénegue et comane de la Plaine Roumaine du Bas-Danube. In: Contributions onomastiques a l'occasion du Vie Congrès international des sciences onomastiques a Munich du 24 au 28 aout 1958, Buc., 1958, 139-170.; Rásonyi László: PhTF 23-24 stb. Ld. még Spinei, Victor: romani si turanici. Ed. Junimea, Iasi, 1985, 94-99, 149-161, 166, 169-170.
58. Vö. Árvay József: i.m. 8-10. Ld. még Györffy György: KCsA I.kieg. k. 429-430, 494-495.
59. Ld. Rásonyi László: PhTF 24.; uő. HD 155 (itt részletesebben foglalkozik az Uzon

névvel.) Vö. még Kiss Lajos: i.m. I. k. 791.; II. k. 710, továbbá Györffy György: MKE 181 stb., hogy ne említsem Vámvéry Ármint (A magyarok eredte. MTA kiad., Bp., 1882, 359, 671.)

60. Vö. Karácsonyi János: Századok XLVÖI, 1912, 292-294.; Asztalos Miklós: A széke-lyek története letelepedésükig. =Erdélyi Múzeum XXXVIII (új folyam III) 1932, 135.; Erdélyi Tudományos Füzetek 45. sz. Kolozsvár, 1932, 20-21.; Lükő Gábor: i.m. 92.; Hóman Bálint: MT 399.; Palóczy Horváth András: i.m. 126-127: „... Dél-Erdélyben, az Olt völgyében jelentős besenyő telepítés nyomait találjuk. Talmács törzsbeliék őrizték a Havasoknál (Alpes) a Vöröstoronyi-szoros bejáratát; az ettől nyugatra emelkedő hegységet (a Szebeni-havasokat, sz.m.) Besenyők eredetének nevezték. (Véleményem szerint ez utóbbi név =silva Blacorum et Bissenorum/ sokkal inkább a Persányi-hegység déli szárnyával azonosítható, sz. m.) Talmács később is, a szászok betelepítése után is határvár szerepet töltött be, noha 1224-ben a szebeni szászok birtokába került. Az Olt kanyarban és az Olt mellékfolyóinál szintén kimutatható korai besenyő lakosság. (F.I. kiemelése.) Helyükbe később székeltek kerültek. (A kellő alaposságú földrajzi ismeretek hiányából fakadó, meglehetősen laza fogalmazás szerint, sz.m.) Az Olt mel-lékvizeinek nevei, főként a baloldalon, annak emlékét őrzik, hogy a környék legérgibb víznévadó népe – a honfoglaláskori (gyér, sz.m.) szláv lakosság mellett (valamilyen, sz.m.) török nyelven beszélt. A török eredetű víznevek (Barót, Uzon, Barca, Tatrang, Tömös, Zajon) egy része besenyő eredetű lehet, bár nyelvészeink véleménye nem egyezik, hogy ezeket a kétségtelenül ősi vízneveket mely török nyelvből vagy nyelvek-ből lehet megfelejteni. Az mindenesetre bizonyos, hogy arra a X. században még megle-hetősen gyéren lakott vidékre – az Erdélyben uralkodott törzsfők fegyveres kíséretével együtt – besenyőket telepítettek. Ezek feladata volt a Havasalföldre vezető folyóvölgyek őrzése. Dél-Erdélyben tehát a besenyők kezdetben (csakugyan) határvédelmi szerepet töltöttek be más határvédők népeknek (szászok, vláchok) a betelepítése előtt. A gyepeüfölvén létesített besenyő telepítések beillenek abba az országos képbe, hogy a X. században népi alapon szervezték meg a határvédelmet, azaz ezt a feladatot főként „csat-lakzott” népelemekre osztották. Hogyan telepíthettek besenyőket éppen a magyarokat Etelközéből elűzött besenyő törzsek havasalföldi és moldvai szállásterületével szomszédos határvidékre? Nyilvánvalóan csakis akkor kerülhetett sor erre, miután 934-ben létre-jött a magyar-besenyő szövetség Bulgária és Bizánc ellen...” A 1301.-on pedig még a következőket tartja szükségesnek megjegyezni: „... A besenyőket a nyugat-szibériai füves síkságról elűzött úzok váltották föl. Utóbbiak az ogur-török népek sorába tartoz-tak. Az úz népnév az oguz rövid változata, ebben az alakban bizánci szerzőknél és néhány latin nyelvű forrásban szerepel, valamint a magyarban maradt fenn. A középkori mohamedán szerzőknél guzz névalak található. Az orosz évkönyvekben tork néven szerepelnek; ez a saját magukra használt türk (vö. Türkös-sel, sz.m.) elnevezés megfelelője lehet...” Ld. még Rásonyi László: HD 94-95. A továbbiakban még a következőket jegyzi meg: „... Krónikáink egyetlen alkalommal sem emlékeznek meg úzok Magyarországra költözködéséről. Nagyobb, zárt (...) csoport bejövételéről nyilvánvalóan nem beszélhetünk, de kisebb szórványok bizonyára menekültek Magyarországra is az 1060-1070-es években, az orosz fejedelemségekbe, illetve a Bizánci Birodalomba telepedéssel egyidőben, mielőtt a kunok birtokukba vették az al-duani síkságot. Ilyen szórványos betelepedésről tanúskodnak az úz népnévből származó Úz (...), illetve a tork (türk) népnév helyi megfelelői (pl. az 1366-ban Tarkfalva néven említett barcasági Türkös). (...) Úz töredékek – menekültek vagy hadifoglyok – a föld-

rajzi nevek szerint elsősorban Erdélybe kerülhettek; királyi birtokokra határvédő népelemként telepítették. A Keleti-Kárpátokban van a Moldvába vezető Úz-völgye. Rásonyi László kísérte meg Erdély török eredetű földrajzi neveinek egy részét az oguz nyelvből megfejteni, és így az úzokhoz kapcsolni. (...) Számos hegy- és víznév megfelelőjét Belső-Ázsiában találta meg: Tatrang-víz, Ojtozi-szoros, Barca (Bursza) patak, Nemere hegy, Görgény, Csik, stb. Ezzel szemben Ligeti Lajos szerint a magyar nyelv feltehetőleg úz elemei jelenleg nem ismerhetők fel...” Ld. még Rásonyi László: HD 91-105. A történelmi hűség kedvéért meg kell jegyezni: Erőss József századunk 3. évtizedében összeállított kísérletében (Háromszék telepedési története, SzNME 130.) röviden már utalt háromszéki, erdővidéki és barcasági besenyő és úz csoportok szállásolásának lehetőségére. Rásonyi László nem egy tekintetben úttörő műve (Valacho-turcica. Aus den Forschungsarbeiten (...) dem Andenken R. Gragger gewidmet. Berlin, 1927, 68-96) megjelenése előtt azonban távolról sem állott rendelkezésre a ma hozzáférhető tetemes török nyelvészeti tudás és anyagmennyiség...

61. Knieza István: Magyarország népei a XI. században. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. (Szerk. Serédi Jusztinián.) II. k., Bp., 421-422.

62. Hóman Bálint: MT 410-412, 416-417.

63. A kárpátelvi (havaselvi) magyar határörvidékre és magyar lakossághoz fűződőn – többek között– ld. Elekes Lajos: Századok LXXIV, 1940, 278-313, 361-404; Mikecs László: Csángók. Bp., 1941 és Pataki József: Anjou királyaink és a két román vajdaság. Erdélyi Tudományok intézet kiad. Kolozsvár, 1944, 24. A Fogaras-földi besenyőknek mind a mai napig hely-, sőt családnévi anyagban megőrződött emlékét illetően különben Ioan Ciupea érdemes tanulmányába foglaltakra utalok. Értekezésének első része (Observații asupra toponimiei și antroponimiei Țării Făgărașului.// =Acta Mvsei Napocensis XXIV-XXV, 1987-1988 (1992) 278-279, 281, 282-283, 284, 287, 294-295, 297-298) már megjelent. A még tanulságosabb második rész elolvasásának lehetővé tételért fogadja e helyről is hálás köszönetemet!

64.Hogy a kipszáki kunoknak a románokra gyakorolt sorsdöntő hatását bemutassam, először a (havaselvi) román államot – eredetileg az Aranyhorda egyik hercegségét – megalapító Bászarából szólok. Mint említettem, az Aranyhorda megalapítója Dzsingisz kán egyik fiának, Dzsocsinak az unokája, a nagy Batu kán volt. Nagyszámú leszármazottai közül csak egy ágat említek. Batu kán fia Tutukán, ennek fia Mengü Timur. Ő már török nevű. A Codex Cumanicus értelmezése szerint „örök vas”. Fia: Tokta „tartásd emlékezetében” a Codex Cumanicus szerint. Utóbbi fia: Toktemir „erős vas” Besszarábiában uralkodott. Ez az „erős vas” jelentésű név nagyon gyakori a kipszáki törökségnél. ...Toktemir fia a Basaraba nevet viselte és a román államiség megalapítója volt. E név jelentése „leigázó apa”. a török bas- (bász) „lenyomni, leigázni” ige származéka. Különösen ebben a korban, de később is nagyon sok belőle képzett személynév szerepel a történeti forrásokban. Pl. Tokbasar „erős leigázó”, vagy „győztes”, Elvasti „a birodalmat leigázta”, Basar-oyul „ligázó fiú”, Dzsocsi leszármazottja. Még 35 effajta nevet idéztem (...) jócskán Dzsocsi elkipszákosodott leszármazottai, Basaraba rokonai közül. Basaraba fő támaszai az uralkodásban kun, kipszáki, esetleg blakokból (vagyis török bulakokból) maradt kenézek voltak, a vlách jobbány nép fölött mintegy feudális réteg...” L. László Rásonyi: Contributions a l’histoire des premieres cristallisations d’etat des Roumains. L., progrome de Basaraba. In: Études sur l’Europe Centre-Orientale. Budapest 1936 29-31? uő.: Kuman özel adlari. Türk Kültürü Arastimalari. III-VI. köt.

Ankara 1966-1969 71-144? uő.: Les Turcs non islamisés en Occident (Pétchéneqs. Ouzes, Quiptchaqs et leur rapports avec les Hongroises. In: Philolgia Turcicae Fundamenta. III. köt. Wiesbaden 1970 24? uő.: Hidak a Dunán. régi török népek a Dunánál. Gyorsuló idő sor. Magvető kiadó Budapest 1981 141-142.

65. Árvay József: i.m. 13.

66. Székely Zoltán: A száz éves sepsiszentgyörgyi Múzeum a kutatás szolgálatában. Fórum, 1980. dex. 12.; uő.: Az erődsi-Tyiszen és Csókáson levő neolitikus és középkori erődítések. =Aluta XII-XIII, 1980-1981, 52. Ezzel kapcsolatban ld. Benkő Elek óvását. (A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája. In: Varia Archaeologica Hungarica V. sz. Bp., 1992, 22)

A rövidítések jegyzéke

Dift Suciú, Coriolán: Dicționar istorie al localităților din Transilvania. I.k. Bucuresti, 1968.

Dir Documente privind istoria României, Seria C, Transilvania vol. I-VI (1075-1350) Buc., 1951-1955

ET Erdély története a kezdetektől 1606-ig. 2 I. k., Bp., 1987.

HD Rásonyi László : Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál. Gyorsuló idő sorozat. Magvető kiad., Bp., 1981-

KCSA Körösi Csoma Archivum. Zeitschrift für türkische Philologie und verwandte Gebiete. I. pótkötet, Bp., 1940.

Mike Györfly György: A magyarság keleti elemei. Gondolat kiadó., Bp., 1990.

Mny Magyar Nyelv, Budapest

MT Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar történet. 6. I. k. Irta: Hóman Bálint, Királyi magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1939

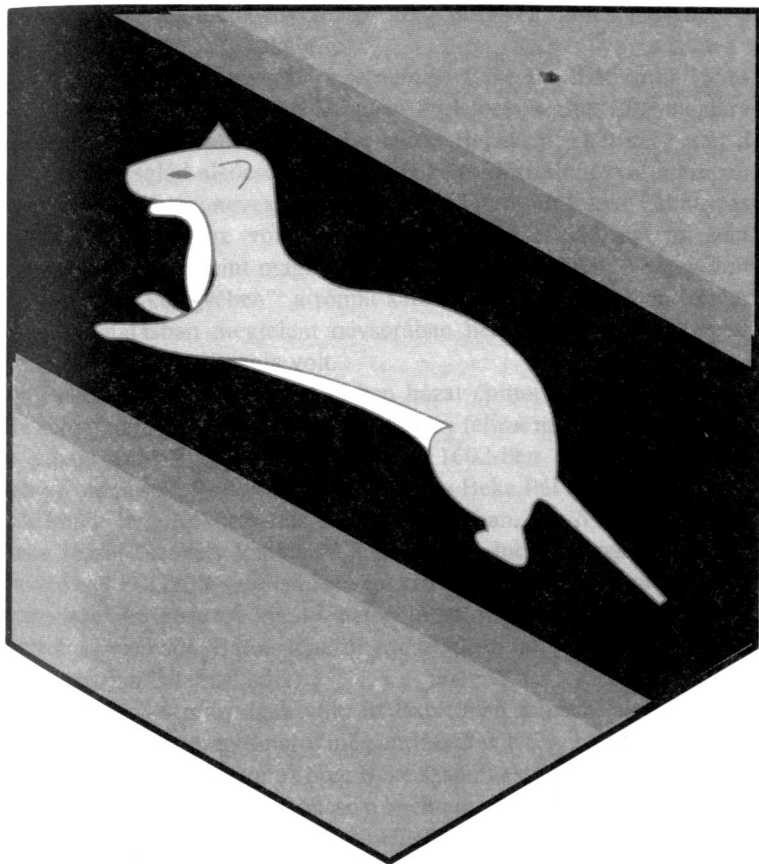
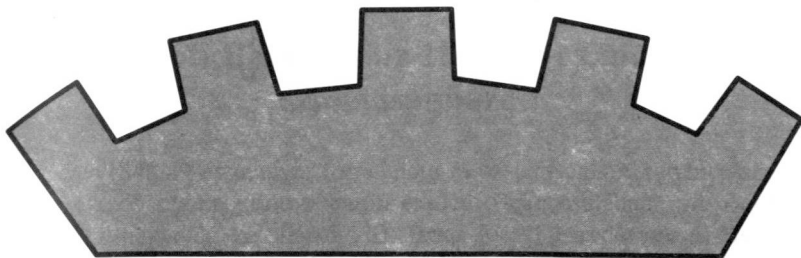
NyIrK Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. Kolozsvár

PhTF Philologiae Turcicae Fundamenta. III. k. (Szerk.: Claude Cohen⁹ Wiesbaden, 1970.

SV Siebenbürgische Vierteljahrsschrift. Hermannstadt.

SzNME Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötven éves jubileumára. (Szerk. Csutak Vilmos.) Sepsiszentgyörgy, 1929.

SzO Székely Oklevéltár. VIII. k. (Szeril: Barabás Samu.) Bp., 1943

Barót 1994-ben tervezett címerének központi motívumához (szürke menyét)
a névmagyarázat e hipotézise szolgált alapul

KISGYÖRGY ZOLTÁN

A baróti Bekék és az 1848/49-es magyar szabadságharc

Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc történetében kiemelkedő szerep jutott a baróti eredetű Beke családnak, id. Beke József őrnagynak, két fiának: ifj. Beke József ezredesnek és Beke Gyula honvéd őrnagynak. Mert 150 esztendő alatt "arcképük elhalványult", emléküik nyomába szegődtünk a bölcsőhelytől a sírhalomig, Baróttól Bácskáiig.

A Tagányi-féle jegyzék¹ egy nemesi Beke-famíliát említ 1655-ből, melyet a gyulafehérvári káptalan 26 Liber Regius 570. oldalára jegyeztek be. Minden bizonnyal a baróti Bekékről lehet szó, mert a többi Beke-család alsócsernátoni, dálnoki és dési előnévvel szerepel. Nem véletlen, hogy keveset tudunk e család múltjáról, hisz Pálmay² is szűkszavú történetére vonatkozóan. Hogy régi család, azt mi sem bizonyítja jobban, mint maga az a tény, hogy a barótiak úgynevezett "Veszely-féle könyvében"³ a római katolikus lelkek 1697-ben történt első nyomtatásban megjelent névsorában hét Beke-család szerepel, melynek összesen 28 tagja volt.

Beke Pál (1488-1545) 1525-ben házat építtet magának Baróton. Mestergerendáján és kéményén az egykori felirat még e század elején is látható volt. Fiai (Péter és Márton) 1602-ben esküdtek fel mint székely nemesek, Rudolf királyra. Az öreg Beke Pál unokáját a labancok lötték le a Rákóczi-féle szabadságharcban. Az ő utóda volt id. Beke József "székely kapitány". Feleségétől, Incze Rózsától való két fia - József és Gyula -, valamint veje kisbaconi Benkő Napoleon lett a szabadságharc hőse. A kiváló, bátor, jó katolikus család szülőhelyén több ágra szakadt. Bátorságukról a családi címerben látható kardot tartó oroszlán is tanúskodik.

- Az egyik ág a miénk volt. Itt Barót alsó felében laktak őseim. Beke Józsefre, az öreg tímárra még emlékeztek a régi barótiak. "Gyere hozzám - mondta sokszor az öreg Beke szabómester Köpecről -, nálam vannak a családi iratok." Sohasem mentem. Itt, az Alsóvíz utcában, ahol most Józsa Bernát lakik, szintén Bekék laktak. A helyet ma is Beke-vár néven ismerjük⁴

- Sokféle Beke volt Baróton. Én kétfélére emlékszem. Mi voltunk a "Kőszegi Bekék". Ősi bennvalónk most is áll. Előtte - így hallottam - egy nagy kő volt. Innen a család "előneve". A háza mestergerendáján most is olvasható dédnagyapám neve: "Építette Beke Antal és neje Gál Erzsébet 1868". A mi családjunk fiúi ágon már csak Marosvásárhelyen és Székelyudvarhelyen él. A másik család az ún. "Csorgós Bekék" voltak. Ősi fészük az Antal utcában volt.⁵

A család egy ága már régebb az alsóháromszéki Árkoson telepedett le. Id. Kisgyörgy Mihályné Beke Irma azonban még emlékszik, hogy ők a családi hagyomány szerint "baróti Bekék", de már protestánsok, reformátusok és unitáriusok.

A szabadságharc kapcsán elsőként id. Beke Józsefrol kell megemlékeznünk.

Harmincöt évvel ezelőtt fájdalommal szemléltük Baróton, miként pusztul el a település régi temetője. Sírjai, néhány sírkő a mai központi tömbházlakások helyén álltak, majdnem szemben a mai temetővel. Vad bózot vette fel a sírhalmokat, köveket, halottak napján már ritkán égett rajtuk gyertya. Valljuk meg: a székely nem viszi túlzásba a temetőkultuszt, az utódok hamar felejtene... Vad garázdák kettétörték a temető egy piramis alakú sírkövét. Fölállítottuk, s örömmel betűztük ki feliratát: "Itt nyugszik Beke József székely százados... és noje Incze Rózia..."⁶ Az akkori baróti katolikus plébános megkísérelte a templom cintermébe menteni a régi sírkövet, de a kommunista rezsim megakadályozta ebben. Vajon amikor a tömbházlakások alapozását ásta a kotrógép, kidobta-e a csontokat? Szemünk előtt pusztult el egy olyan sír, melyre most, amikor már szabad, virágokat kellene tennünk március 15-én!⁷

A gyepel borított sírban aludta örök álmát a Beke-triász legidősebbike, "az öreg Beke". A 2. székely gyalogezredben szolgált. Erdővidék őrnagya volt, és részt vett 1849-ben a nyári hadjáratban. Szebenben kötél általi halálra ítélték, de korára való tekintettel hatévi várfogságot kapott. Ebből két évet Károlyfehérváron (Gyulafehérvár); a többi Josefstadtban ülte le. 1854-ben, 62 éves korában kegyelem útján szabadult.

*

"Két Bekeként" emlegetik a szabadságharc irodalmában az öreg Beke két fiát. Ifj. Beke József 1812-ben született Baróton, és 1848 előtt

- mint apja és testvéröccse - a 2. székely gyalogezrednél szolgált. Beke Gyula 1826-ban született, és császári-királyi kadettként állt katonának.

A "kicsi Bekének" - Józsefnek - diadalmas pályafutása volt. Teljes erővel dobta be magát a verbászi ütközetbe. Amikor Bem Erdélybe jött, Kossuth őt egész zászlóaljával Piski alá rendelte, s így nagy szerepe volt a Sztrigy folyó hídjánál aratott győzelemben. Bem őt nevezte ki az erdélyi seregek tábori parancsnokává. Miközben e sorokat írom, eszembe jut, vajon most, a szabadságharc 150. évfordulóján mesél-e a történelmet oktató tanár baróti tanulóknak arról, hogy kik voltak a Bekék? Mert minden baróti gyermeknek ismernie kellene azt a történelmi hangzású mondást, hogy "Találkozunk mi még a Piski hídjánál". Amikor a cári seregektől átüzentek, hogy holnap kezdődik a harc, Beke József azt válaszolta lovas futárával: "Találkozunk a Piski hídjánál". Nagy harc volt, ha Beke nincsen ott, talán nem Világos, hanem Piski lett volna a szabadságharc végpontja.

Bem tábornok Bekét rövid időre Háromszékre rendelte, a tömösi ütközetben "mint teljhatalmú parancsnok" tevékenykedett. A császáriak kiverése után egy Bihar megyei zászlóaljjal Magyarországon küzdött a muszkák ellen, míg végre Déva vára alatt kellett letenni a fegyvert Lüders előtt. Az osztrákok a szebeni kazamatákba zárták, a haditörvényszék kimondta fejére a halálos ítéletet. Kegyelem útján 20 évi várfogságot kapott. Szabadulása után a honvágy hazahívta Erdővidékre. "Nem soká szerette az akkori erdélyi levegőt" - értsd a politikai légkört, hisz a hírhedt Kovács kapitány keze mindenkihez elért - írta Nagy Sándor hídvégi pap, a szabadságharc krónikása -, s családjával a Bácskába távozott, Szabadkán, majd Zomborban lett számvevő.

Beke Gyulát 1848-ban mint hadnagyot Bécs alá rendelték. A schwecháti és verbászi csatákban harcolt, s a kápolnai nagy ütközetben hősiességéért honvéd mérnökkari őrnagyi rangot kapott. A világosi fegyverletétel után testvérével együtt ő is börtönbe került. Az általános amnesztia után számvevő lett Zomborban, majd árvaszéki elnök. Honvéd alezredesként nyugalmazták a Bácskában.

Örömmel adjuk közre nívumként ifj. Beke József levelét, melyet 1884. augusztus 7-én címzett Dudás Ödönhöz Zomborból, annál is inkább, mivel ezt csak egy régió-lap a Baróton megjelenő Erdővidék közölte Demeter László tollából⁹ és újabb adatokkal szolgál Beke for-

radalmi tevékenységére vonatkozóan.

"Zomborban, 1884. augusztus 7-én

Tisztelt uram!

Betegségem okozta pár napi késedelem után adataimat és családi albumomból kivett arcképemet mellékelve megküldöm.

Tisztelettel lévén alázatos szolgálja

Beke József"

"Beke József 1848/49ki honvédezered a fennállott 2^{ik} székely 15^{ik} számú határőr gyalogezredben szolgált, az 1848. évi hadjáratban egy mozgosított székely zászlóalyyal mint százados elébb az óverbászi azután a parendorfi táborokban vett részt a Schwechátnál, vívott csatából Holitsig vonulván, Erdélyben visszarendelt zászlóaljától elvált s mint őrnagy azon védcsapatok parancsnokságát vette át, melyek Bihar megye Belényesi járásában az erdélyi nemzeti hadsereg tartálékát képezték, 1849 év elején Zaránd megyébe előnyomulván, az oláh felkelők ellenében küzdött, s február 5^{én} Déváig haladván, Bem fővezérsege alatt részt vett a Piskinéél február 8^{án} vívott döntő csatában és azután Gyulafehérvár alatt és környékén működén - végre 1849. évi augusztus hó 18^{án} a nemzeti sereg egy hadosztályával a fegyvert letette."

A Dudás Ödön által összeállított életrajz:

Beke József ezredes

A szabadságharc kezdete előtt a 2^{ik} székely határőrségi gyalogezredben szolgált, s mindjárt az 1848-iki Ó-Verbász-Szenttamási táborozásban mint százados vett részt, majd nemsokára Parendorf alá rendeltetett.

A schwechati ütközet után innen Holicsig vonult, ahol elvált az Erdélybe visszarendelt zászlóaljától, mint újonnan kinevezett őrnagy ugyanis azon védcsapatok parancsnokságát vette át, melyek Bihar megye belényesi járásában az erdélyi nemzeti hadsereg tartálékát képezték, s az oláh felkelők ellen szerveztettek.

1849. elején Zaránd megyébe nyomult, az oláhokkal csatázott, míg nem február 5-én Déváig haladván, itt Bem altábornagy főseregével egyesült. Ennek vezetése alatt részt vett a Piskinéél 1849. február 8-án vívott döntő csatában, valamint az azután bekövetkezett legtöbb harcban.

Akkor midőn később június hóban nemcsak az osztrák hadsereggel, az oláh felkelőkkel, de a segítségül jövő oroszokkal is meggyűlt az erdélyi magyar had baja, Beke József már mint alezredes Inczédyvel, a később szintén ezredessé lett vezértársával mintegy 7-8000nyi sereg fölött oly módon rendelkezett, hogy ennek egy része Zalatna táján a háborgó oláhság ellenében, más részt pedig Gyulaféhevár ostromlásánál vala elfoglalva.

Mikor az utolsó legnevezetesebb napokban Bem Temesvár alá jött, a magyarországi seregek fővezérletét átveendő, az Erdélyben hátrahagyott hadat oly paranccsal bízta Stein tábornokra, hogy ez a szászsebesi állást mindenestre megvédje, legrosszabb esetben pedig a piski hídnál megállapodjék, s azt az utolsó emberig tartsa. A sereg hangulata azonban már akkor oszlóban volt. Stein népszerűtlensége nagyban hozzájárult ahhoz, hogy feladatát éppen nem teljesítette. Megszűnt hadánál a fegyelem, s bár a Lüders orosz tábornok seregével még augusztus 11-én Szászsebesnél dicséretesen megmérkőzött, de Alvincen keresztül folytonos harc között Piskiig kényszerült hátrálni.

Hogy a fontos pontot a magyar sereg meg nem tarthatá, egyebekben még a háta mögött állott dévai vár hirtelen történt felrobbanása is járult, mely nagy zavart idézett elő sorainkban. Így jutott a sereg Dobrához, hol is Bem a temesvári, vészes eredményű csata után találta.

A vezér a hátrálás miatti haragjában Steint rögtön felmenti a parancsnokságról, s azt Beke ezredesre bízta.

Ugyancsak a tábornok buzdító szavakkal vált el ekkor régi, kedves erdélyi seregétől, lelkökre kötvén a haza és a szabadság szent ügyét. Bem Törökország felé menekült. A Dobránál maradt Beke ezredes, mivel a tábornok távozása hírére a had egyrésze széteszlott, egyik törzstiszt társával, Papp Lajos alezredessel, az erdélyi hadsereg meghatalmazása folytán megkötötték az úgynevezett dévai capitulációt, melynek erejével a Déva körül állott erdélyi magyar sereg oly feltétel mellett, hogy a tiszteknek kardjuk, a székely huszároknak pedig lovaik megmaradnak, 1849. augusztus 18-án fegyvereit letette.

A feltételek megtartásáról azonban nemsokára szó sem volt, mert Lüders orosz tábornok, ki előtt a fegyverletétel történt, a foglyokat az osztrákoknak adta át, azok pedig, hogy mily bánásmódban részesítették a hazájokért sokszor diadalmasan küzdött hősokeket, mutatja a történelem.

Beke József ezredes jelenleg is él, Bács és Bodrog vármegyék számvevője Zomborban.

1884. augusztus 7.

Forrásanyag: Országos Széchényi Könyvtár Fol. Hung 1368

Dudás Ödön: A magyar hadsereg 1848-49-ben

Beke József honvéd ezredes (40-44f.)

*

Késői látogatóként kerestük a két Beke emlékét - 1998-ban - második hazájukban, Bácskában. Kalauzaink Sárközi Ferenc és Kelemen István bácsfeketehegyi (feketicsi) nyugalmazott magyar tanítók voltak. Ebben a faluban zajlott le ugyanis a szabadságharc azon utolsó csatája, melynek 1887-ben emlékoszlopot, obeliszket emeltek. Nos, ennek leleplezési ünnepségén a két Beke is részt vett, mint öreg negyvennyolcas. Az emlékmű azon a helyen épült, ahol Guyon honvédtábornok 1849. július 14-én, tizenkét nappal a kökösi csata után legyőzte Jellasics horvát hadait. Az emlékmű, sok társához hasonlóan, szomorú sorsra jutott: 1922-ben lebontották, nem tetszett az erősödő szerb nacionalizmusnak. Azóta sem jártak olyan idők Bácska termékeny vidékén, hogy helyette legalább egy kisebb, valamely emlékjelt állíthasson Közép-Bácska magyarsága.¹⁰

Sárközi Ferencel és Kelemen Istvánnal még 1972-ben, egy erdővidéki kirándulás alkalmával kötöttünk ismeretséget. Akkor kértük fel, segítsenek a Beke-kutatásban, hisz a diktatúra ideje alatt ilyen célú bácskai útra gondolni sem mertünk. Sárközi levélben tudósított 1972-ben Feketicsről, hogy nem jutott el a zombori temetőbe, ahol csak úgy vaktában keresgélni egy sírt szinte reménytelen, de megtalálta Beke Gyula fiainak emlékeit a Zombor közelében levő Őrszálláson, vagyis Stanisicson.

"Felkerestem a két fiút, Imre és Gyula tekintetes urak szakácsnőjét, ki a két testvér gondozója is volt halálukig. Minden vagyonuk, a ház, a gyógyszerár és 50 hold föld a tanyával együtt a gyógyszerész Gyuláé volt. Imre testvére földmérő mérnök volt Stanisicson. A falu akkor 10 000 lakost számlált, lakói németek (svábok) és magyarok voltak. Jelenleg (1972-ben!) 7000 lakosa van. Ebből 700 magyar, és a németek helyébe passzív vidékek szláv telepesei jöttek. A két Beke maga köré gyűjtötte a település intelligenciáját. Pipázóklubot alakítottak... semmiben sem érezték a város (Zombor) hiányát. Földjüket egy

9 gyermekes család művelte. Őket Szalai István és felesége, Verebics Erzsébet gondozták. Minden emléktárgyukat őrzik a két negyvennyolcas Bekének: fényképek, festmény, egy Barót környéki tájról, régi bútorok, porcelántárgyak, régi gyertyatartók, kard, régóta nem használt telepes rádió... Beke Gyula nagy arcképéről küldöm a másolatot...

Cukorbetegségben, tüdőgyulladásban haltak el mindketten 1935-ben. Szalaiéknak nincsen családjuk, s így arra gondoltam, ha ők nem lesznek, ki fogja egészben tovább őrizni a baróti Beke család hagyatékát? Az öreg Beke Józsefnek egyetlen lánya volt, Vilma kisasszony. Zomborban élt, és 82 évesen halt meg. (...) Volt ott egy tekintélyes papnak is a képe. Őrzse, mert így hívták a Bekék a szobalányt, csak annyit tudott, hogy »tudós pap volt, s valahol az is ott élt a hegyekben« (Értsd: Székelyföldön). Nevét nem tudta megmondani.

Mesélte, hogy a Monarchia idején Beke Gyula halálának napján katonaság vonult ki a zombori temetőbe zenével, és díszlovásokat adtak le. Két fia, a gyógyszerész és a mérnök sem nősült meg..."

Eddig a levél. Ami pedig az emlegetett "papot" illeti, el kell mondjuk, hogy a Feketicsről kapott képen Baróti Beke Antal (1838-1913) történetíró, kanonokot ismertük fel. Ő az öreg Beke József testvérének, Beke Antal gyulafehérvári teológiai tanárnak volt az unokája. Tanulmányait Bécsben végezte, s 1860-ban szentelték pappá. Brassóban volt segédlelkész, Töröcsváron áldozópap, később a gyulafehérvári papnevelde igazgatója, az egyházi jog és történelem tanára, a Batthyány-könyvtár őre. Mint a székesegyházi káptalan kanonokjának, a püspöki szentszék jegyzőjének és ülnökének, több írása jelent meg. Bölcsőjét Baróton ringatták, porai Gyulafehérváron nyugszanak. Érthető, hogy a két Beke büszke volt a fiatal rokonra, és képét a falon tartotta.

*

E sorok írójának az áldott emlékü Gaál Tamás (1882-1974) esperes-plébános, a barótiak kedvelt "pap bácsija", jeles csíksomlyói plébános ajándékozta az erdélyi katolikus egyház 1903-ban összeállított, ún. Schematismusát. Ennek volt egyik munkatársa a fiatal Beke Antal, a Magyar Történelmi Társulat tagja.

Sárközi Ferencsel 1998 januárjában a szabadkai kórházban találkoztunk. Helyette Kelemen István számolt be újabb stanisicsi kutatásairól, akivel Bácsfeketehegyen találkoztunk. Bittó Tamás

katonabarátjával, aki Stanisicsen lakik, lefényképezte a két Beke utód síremlékét. Azóta Szalayék, Örzse is a túlsó parton vannak. Lám, minden értékes hagyatéknak, ha nincs gyerek, rokon akire hagyni, veszendő a sorsa.

Huszonhat év után a gazdag Beke-hagyatékából csak egy hangoló-síp, egy gyantadarab, egy ingmandzsetta, és egy okuláré maradt. Ez sem maradt volna, ha Örzöje írásokból ne tudta volna, ki volt Beke József és Beke Gyula. Az emléktárgyakat alkalomadtán Kelemen István átadja, s azt a Gaál Mózes Közművelődési Egyesületnek továbbítjuk megőrzés végett. Mert a Bekék katolikusok voltak, Kelemen István felcsengette a zombori katolikus plébániát: a telefonkagylóban ez alkalommal már szerbül hangzott a felelet. "Az 1900 előtti anyakönyveket levéltárba vitték." Egy szerb paptól felesleges volt két magyar negyvennyolcas hősről érdeklődni. A Bekék emléke Zomborban végképp feledésbe merült? - tettük fel a kérdést. Állhat-e még egy omladozó sírkő a város egyik (de melyik?) temetőjében? Tovább keressük.

1972-ben Bekék után kutatva, az Orovitz-család hagyatékából előkerült a Beke-család ősi házának egy fényképe, ennek alapján készült akkor a mellékelt rajz. Tulajdonosa Keresztesné Orovitz Olga elmondta, hogy a házat 1942-ben lebontották.

1998 szeptemberében Demeter László lejegyezte Baróton Varga Józsefné visszaemlékezését. "A Beke-bennvaló - mondta - a mai tejfeldolgozó üzem helyén volt, 1941-ben vagy 1942-ben lebontották." Szülei mesélték, hogy a Beke-háznál sokszor húzta a cigány. Mulatók emberek voltak. Később Zöld tanár úr költözött oda, majd a Bogdánoké és az Orovitzoké lett a ház. Zöld illyefalvi származású volt, s polgári iskolai tanár Baróton. Az adatközlő arra is emlékszik, hogy a Beke-féle épület "oszlopos, tornácos ház volt". Mondanunk sem kell, hogy minden talál a fénykép 1972-ben készült másolatával. Pálmay József ismert genealógiai munkájából tudjuk, hogy az öreg Beke Mária nevű lányát baróti Incze István vette feleségül. Egyetlen lányuk - Incze Etelka - pedig Zöld Sándor felesége volt.¹¹

Nagy úr a feledés. Azt mondja a népi bölcelet, hogy igazából csak az hal meg, akit végképp elfeledtek. Lám, a lepergett kerek évszázad éppen elég volt arra, hogy a magyar szabadságharc három hősének, a három Bekének majdnem minden földi emlékét-maradványát

elpusztítsa: szülőházukat, hagyatékukat, tárgyi emlékeiket. Baróton nemcsak id. Beke József sírjele tunt el, hanem a régi temető is! Emlékét azonban megőrizte a nyomdafesték. Talán ez a legtartósabb. Neki 13 gyermeke volt. Az ükunokákból élhetnek még valahol a Felvidéken és itthon Erdővidéken a Benkő, a kisbaconi Benedek, a baróti Incze és az árkosi Barabás családokban. Oldalági rokonok is élhetnek még a baróti Beke, Incze, és Varga családokban. Mi haszna - mondhatnók -, ha már nem emlékeznek arra, hogy ki volt az ükapjuk? Négy-öt generáció után ennyire elhalványodna az emlékezés?

Jegyzetek:

1. Tagányi Károly: Jegyzéke az Országos Levéltárban a magyar és erdélyi udvari kancelláriák föllállításáig található, hercegi, grófi, bárói, konossági és nemesi okleveleknek. Bp. 1886, 10. old.
2. Pálmay József: Háromszék vármegye nemes családjai. Sepsiszentgyörgy, 1901, 60. old.
3. Veszely Károly: A baróti plébánia. Brassó, 1867, 7. old.
4. Beke Benjámin, nyugalmazott fokönyvelő 1999 márciusában tett nyilatkozata, Barót, Kossuth utca, 167 szám.
5. Beke Antal szíves közlése (Sepsiszentgyörgy).
6. Mert halála évére vonatkozóan az adatok nem egybehangzóak, közöljük egykori teljes sírfeliratát, a szerző eredeti adataként:

ITT NYUGSZIK

BEKE JÓZSEF

Székely százados

.....
...RABAN 1878-ban

És noje

Incze Rózália

Megh. 67 éves korában

1861-ben

Béke legyen

poraik felett.

7 Lásd még Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harcza 1848-49. Kolozsvár, 1896. 101. old.; Demeter László: Erdővidék a szabadságharcban 1848-1849, Barót 1998, 59. old.

8 Lásd Nagy Sándor i.m. 101-102 old. és Demeter László i.m. 59-60 old; Egyed Ákos: Erdély 1848-1849 II.k. Csíkszereda, 1999, 111, 113, 224, 271. old.

9 Lásd Erdővidék III. évf. 17 (93.) szám, ugyanott a 18 (94.) számban.

10 Ezúttal mondunk köszönetet Sárközi Ferenc és Kelemen István bácsfeketehegyi nyugalmazott tanítóknak a helyszínen a szerzőnek átadott adatokért és dokumentumokért. Lásd még: A megtartó egyház. A feketicsi református egyház történetéből. Újvidék, 1997, 50. old.

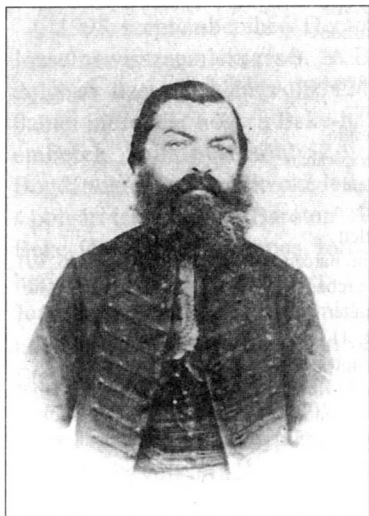
11 Az Orovitzok maradékai ma is élnek Baróton. Akkori és új (Demeter László közvetítésével) szolgáltatott adataikért ezúttal szól a köszönet.

A Beke család címere

Id. Beke József (1791-1878)
százados, majd őrnagy sírköve
(Kisgyörgy Zoltán felvétele, 1972)

Ifj. Beke József (1812-1896)
honvédezredes

Beke Gyula (1826-1895)
honvédőrnagy

Honvédszobor 1887-1922

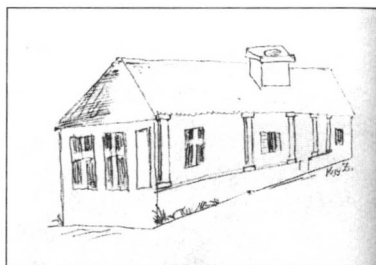
A bácsfeketehegy ref. templom harangtornya, ahol “jelezték a harangok”

(Kelemen István felvétele)

Beke Antal (1838-1913)
kanonk, történetíró

Az egykori Beke-ház Baróton
(a szerző vázlata, 1972)

A Stanicsi "Beke-bennvaló"

EGYED EMESE

A magyar népnek elmeséli...

(Gaál Mózes. Érzelmi nevelés szépirodalommal)

Barót szülötte, Gaál Mózes sokat írt, különböző műfajú könyvei több kiadást megértek. Fejet kell hajtanunk a rendkívül szorgalmas és a nyomtatott betű társadalmi értékeit valló tanárember emléke előtt; még akkor is, ha itt, most nem vállalkozhatunk e gazdag tanári-írói pálya teljes feltárására.

Hasznos könyveket írt: Erdély jeles filológusainak kézikönyvtárából jutottak művei a közgyűjteményekbe. És népszerű művek szerzője volt: könyveit ronggyá olvasták a fiatalok.

Hadd foglaljuk össze röviden, milyen célokat szolgálhattak művei, aztán hadd időzzünk el néhány Gaál Mózes-művön.

1.Hozzáférhetőség

Báró Eötvös József már 1867-ben közölte¹ Felhívás népnevelési egyletek alakítására című programját. Ennek jegyében (nyilván nemcsak ehhez a szöveghez kapcsolódva) kötelezte el magát igen korán Gaál Mózes egy (valljuk be, egyre népesebb) olvasói réteg iránt; ő úgy gondolta, a magyar nép lesz, akihez szól; többnyire ennek iskolába járó ifjúsága vált valóban hűséges olvasójává, könyvei vásárlójává.

A múlt század utolsó negyedében a könyvnek sokféle változatával találkozunk a szaktudományos alkotástól a díszműig és a mindennapi életet megkönnyítő útmutatóig.

Gaál Mózes felismerte a rövid összefoglalók iránti olvasói igényt: ezt elégítette ki kiadója és általa ő maga is írói pályaképeivel, iskolai tudást összefoglaló szinopszisaival (Kis magyar poétika; Kis magyar rethorika; A magyar irodalom története főbb vonásokban). A hozzáférhetőség itt röviden értelmezett és áttekinthető fogalomrendszert, a viszonyokat leképező táblázatokat, sommás megfogalmazásokat jelent; könnyen tanulható egyszerű anyagot.

A tanulhatóság igen nagy előnye az így feldolgozott ismeret-anyagnak. A konkrét használatot esetünkben a véletlenszerű olvasói

vagy tulajdonosi bejegyzések alapján állítjuk; ezek a könyvek a kolozsvári Akadémiai Könyvtárba a kolozsvári magyar iskolai gyűjtemények révén kerültek be; az Egyetemi Könyvtárba az Erdélyi Múzeum anyagával (abba viszont a tudóssá lett valamikori iskolások adományaiként!).

A Kis magyar poétika² egy Felméri nevű tulajdonostól jutott György Lajos VI. gimnazista (a későbbi egyetemi tanár) tulajdonába: gyakorolta is a mutatós névalírást az egyik fejezet kezdőlapján!

A Kis magyar rethorikában³ is olvasható például posszeszori bejegyzés: a könyv Brüll Emánuelé volt.

Nem utolsó szempont a rendszeres tudást kínáló kis könyv alacsony áron. Kivitelezésük tekintetében nem igénytelenek azok a kiadványok, amelyek Gaál Mózes nevéhez fűződnek, de egész életművét áttekintve el kell ismernünk: nem a díszművek szerzője volt ő; nagy létszámú, sovány pénztárcájú olvasóközönség szükségleteit és lehetőségeit ismerte és szolgálta ez az író, és szerkesztő, ez a jó értelemben vett néptanító. Számított az egyre nagyobb számú iskolai könyvtárra; számított a saját kézikönyvtárát építő diákra, a kiskeresetű, de a műveltséget megbecsülő állampolgárra. "Biztosra ment."

Egy-egy szép könyvet azért Gaál Mózes alkotásaiból is létrehozott a századforduló könyvművészete. Gaál Mózes: Mindent a hazáért. Történeti elbeszélés. Sok képpel. Ára díszkötésben 1ft 60 kr. - olvasom a Mikszáth szerkesztette Egyetemes Regénytár 1899-es Almanachja könyvhirdetése között: Singer és Wolfner kiadásai Budapesten, Ifjúsági iratok a magyar ifjúság számára (Jókai, Gárdonyi, Tutsek Anna, Szabóné Nogáll Janka, Malonyai Dezső művei sorában).

2. A grafikai megjelenítés rendszeressége

E művekben gyakran él a képi láttatás módszerével. Irodalomtörténeti írásaiban előszeretettel alkalmaz grafikai melléket, irodalmi alkotásaiban (különösen az ifjúságnak szántakban) gyakori a gondos illusztráció.

A Síralmas Erdély⁴ Kiss Lajos-féle szecessziós vonalvezetésű illusztrációi Bánffy Miklós munkáinak előzményei!

A Petőfi Sándor élete⁵ olvasmányos, egyszerű élet és pályarajz, de nagy értéke, hogy képekkel tanít. A címlap előtti lapoldalon kiemelt

hely illeti meg Barabás Miklós Petőfi-képét (Petőfi maga éppen ezt a portréfestőt becsülte kortársai közül a legtöbbszörre); a szöveg szintjén sommás ismereteket érdemben egészíti ki továbbá két kézirathasonmás (Bucsú; Dalaim) Petőfi szüleinek, testvérének, feleségének, fiának arcképe, a szülőház a pápai kollégium, a Pilvax-kávéház, az erdődi vár, a koltói kastély, a szülők sírjának képe, barátok arcképe, aztán két fantáziafestmény (Petőfi Sándor tele Debrecenben; Petőfi a nép közt).

Ne becsüljük le a szövegközi kis ábrákat, képeket: Gaál Mózes kézikönyvecskéje (a magyar irodalom történetéről) a szócikkek mellé arcképet illeszt - 2-3 szerzőre egy-két portré jut; "piacosabb" ezáltal az olcsó kiadvány is, de a szócikké tömörített-szerkesztett tudnivaló is vonzóbb!

3. Komolyság, érzelmesség, humor

A programadó nagyok elveit megvalósító tanár és szépíró volt Gaál Mózes. Széchenyi nemzeti programjaiból hadd emlékeztessünk egy, a társadalom széles rétegeinek műveltségére vonatkozó kitételre: "Közintelligencia egyedül valóságos erő; ennél előbb-utóbb nagyobb hatalom nincs, s ezt a lehető legnagyobb magasságra fejteni, legszenvedőbb hazafiúi kötelességünk, mert ennél nagyobb jót nem tehetünk hazánknak."⁶

Az általános műveltségnek ez az eszméje az értelmi és az érzelmi fejlesztést egyaránt tartalmazza. Ezt a célt Gaál követhetően többféle módon szolgálta; eredeti módon is, amikor szépíró tollát gyakorolta. Ilyen értelemben olvastuk újra a Siralmas Erdélyt. Ez a szerző jelzése szerint: Történeti elbeszéléseket tartalmaz a régi időkben. Régi könyvtári céduláján olvasom: "Az ifjúsági könyvtárból (Megviselt)".

Mint Móra Ferenc nem sokkal később: bölcsességgel és szellemsen jelentette meg a magyar és erdélyi magyar történelem mozanatait, megteremtette az élethelyzeteket, amelyekben a politikai (történelmi) döntések, változások, a magyarázatkereső számára követhetők, egyértelműek lesznek. Ebben az esetben éppen a gimnazista olvasók kaptak kedvet a minősítésre, de a hangulatukban, nyelvezetükben összefüggő történetek érdekesek is olvasó figyelmünkre: Különböző kézírásokat őrzött meg a könyvtárosi kegyelet a novellák címloldalán. "Elég jó." (A Jedikula rabja); "Szép!"; "Jó"; "Legfelsőbb

tetszésemet elnyerte - Sipulusz" (A vitéz szász); a novella végén óriási betűkkel: "Szép"; "E'mád'öfi!", "Elég jó." (Az utolsó próba); "Nem jó" (Koldus herceg). A kötet (és egyben az előbbi elbeszélés) végén a sok bejegyzést valaki kitörülte, ennyi kiolvasható még (különböző kezek írása): "gyönyörű szép"; "Tehát nagyon jó". - aláírások: "X.Y."; "Anonim".

A Béli Pál vétkétől az utolsó Apafi szomorú történetéig tartó, négy fejezetet számláló erdélyi körkép álmom nemcsak a független Erdélyről - amelyhez Gaál születése, gyermekkorának emlékezte érzelmileg is kötötte -, hanem általában a magyar függetlenség idejéről két szomorú között két mulattató esettel. Ezekben a szász, az osztrák, a cigány bizony az olvasó nevetése tárgya lesz - a talpraesett és találékony székely-magyar pedig minden esetben elnyeri rokonszen-vünket. Mai gondolkodásunkkal tapintatlannak is nevezhetnők azt a modern író (százesztendősszövegekről van szó) aki ennyire elfogult a saját nemzete iránt.

A magyar jellemesség hangoztatásával azonban Gaál Mózes láthatóan az irodalmi babéroknál, az iskolában tanítható csoportos önbecsülésnél nem törekedett többre. Kétségtelen, hogy a nemzetkarakterológia bűvöletében nevelkedett (új tudomány volt ez az 1880-as évek magyar egyetemén); a felekezetiileg többféle, több helyütt nyelviileg sem csak magyar olvasóközönséget kívánta ugyanazon eszmény követésére egybefogni. Ez az eszmény a hasznos munkát végző és hazafias érzelmű polgár Gaál Kármán Mórhoz (1843-1915) és Fináczy Ernőhöz (1860-1923) hasonlóan a Herbart-iskola híve (a nevelés minden mozzanata az erkölcsi célt szolgálta)⁷. Leginkább azonban éppen a Herbart koncepcióját nemzeti irányban folytató jénai Wilhelm Reinnaal vethető egybe, aki a nevelést nemzeti feladatnak tekintette és szorosabb vonatkozásba hozta a kultúrpolitikával.⁸

A magyar állam történetében bekövetkezett problematikusabb fordulatokról nem beszélt erős kritikával ("Hja a sors szeszélyes, az ember sorsa pedig merő véletlenségektől függ gyakorta" - zárja Dacó uram szamaráról írt történetét); nem volt sem monarchiaellenes, sem rendkívüli módon rebellis érzelmű; sőt bizonyára nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy Gaál nevelői optimizmusa a kiegyezésnek a magyar polgárosodásban elképzelhető pozitív következményeivel volt összefü-

gésben. (Erre csak egy példát.) Petőfi-értelmezésében nem kíván egyoldalú lenni, beszél az elbeszélő költeményekről, de a részletszépségek mellett szeszélyességet lát bennük. Hiányolja belőlük "az epikai nyugalom tárgyilagosságát"⁹; a hazafias költeményekben azt látja, hogy Petőfin olykor "uralkodik szabadságszeretete s a féktelenség túlzásaiba sodorja"¹⁰. Érezhető itt is Gaál ideálja: a középút, a politikai-társadalmi kiegyezés. Erre utal Petőfi-olvasatában a problémamentes helyek felértékelése, az elfogultság, a nevelői eszmény és a verstartalmak egybeolvadásakor: "...Forradalmi költészetében ezért nincs meg a művészi harmónia. Ámde mily kibékítő szülőföldjét dicsőítő költeményeinek a hatása. Családi költeményeiben a szeretetre legméltoőbb".¹¹

A kibékítő hatás kifejezést emelném ki, mint ami pontosan jelzi a még létező feszültségeket a politikai eszmék és érzelmek területén s egyszersmind jelzi a béke (a kiegyezés) e hívének politikai és kultúrpolitikus-nevelői meggyőződését.

Weszely Ödön Nevelés- és tanítástanában¹² A tantárgyak nevelő értéke című fejezetben olvasom: "A történelem olyan férfiakkal hozza összeköttetésbe a tanulót, kik régen éltek, s kiknek egyénisége hathat lelkületére s gondolkodására. Az olvasmányokból az író felfogása, s egész lelki világa sugárzik ki".¹³

Szintén Weszelyt idézem: "A nagy író az ifjúság legjobb nevelője."¹⁴

Ezért nem lep meg, hogy Gaál Mózes szépirodalmi kísérleteit többnyire a történelmi olvasókönyvekből már ismert mozzanatokra építi, s hogy minden újabb könyve a nevelői munkája pozitív eredményében bízó szerző jelzése.

Gaál Mózes könnyen írt és láthatólag hamar kialakította jó kapcsolatait az általa művelt műfajokban bízó kiadókkal; a népszerű tankönyv, a klasszikus irodalom olcsó kiadása, a történelem (pontosabban az erkölcsi példatárrá alakított történelmi múlt) különböző olvasócsoportoknak való feldolgozása volt a számára leghozzáférhetőbb írói feladat.

Ildikó csatája és a hadak útja. A magyar népnek elmeséli Gaál Mózes. (Bp. Méhner Vilmos féle Könyvkiadóhivatal. Jó könyvek sorozat), Mesék a legnagyobb magyarról. Kis fiának és a haza minden gyermekének elmeséli Gaál Mózes. A sort folytathatnók... A szerzőtől

származó legtöbb, a magyar történelem emberközelbe hozott megannyi mozzanata valahogyan címében is jelzi, hogy nem a tudósoknak, nem a keveseknek kíván szólni: akárcsak ma a rádió, és bizonyos műsoraiban a televízió.)

4. A "kibékítő hatás " keresése

Ma leginkább népkönyveknek nevezhetnők a kiadványoknak azt a csoportját, amelyben Gaál legtöbb műve megjelent; ő maga is szívesen időzött el az író és az olvasó viszonyának gondolatán (erre utalnak álnevei: Mózes diák, Mesemondó; vagy a címlapra kerülő megjegyzések).

Kölcsey Ábrándozott ilyesmiről a Nemzeti hagyományokban; a költő és a közönsége meghitt, erős kapcsolatáról: amilyen (Kölcsey elképzelése szerint) a görögséget fűzte Homéroszhoz. Általában az eposz hallgatóit a bárdhoz.

Volt fantáziája; írásaiban néha kiszól a történetből, hogy figyelmeztesse az olvasót a mese jelen-vonatkozásaira. Hűségesen elsajátította a programadó magyarok XIX. századi értelmiségi tanácsait; úgy tűnik. Kölcsey mellett Eötvös a tanítómestere; nem busong, mint olykor Széchenyi, kételyek sem gyötrik: eszményeket sajátít el és azokra irányítja környezete figyelmét. Közben derús, mesemondás közben is belpolitikai eszmék foglalkoztatják. Hadd idézzük Siralmas Erdélye zárómondatait:

"Jó Erdélyországnak pártoskodó urai, ti se hánytorgassátok nagy fennszóval a nyomoruságos állapotokat. Ti akartátok, ti mesterkedtetek.

Nagyravágyás, irigység, huzavona bántott; a közös jót mindig mellékesnek tekintettétek, s magán sérelmek miatt felbontottátok a békét, aláástátok a fejedelem hatalmát: meggyöngült a fő, elernyedtek a tagok... Ne panaszkodjatok..."

A viszálykodást tekintette az állam biztonságára legveszélyesebb jelenségnak; legtovábbra az egyetértést értékelte.

Mi is az, hogy egyetértés?

Műveiből következtetek: értelmiségi közös célt látott a magyarság kiművelésében (iskolával, könyvvel); a művelés kiindulópontjának a történelmi és irodalmi szövegörökséget tekintette; annak sokféle fel-

dolgozásától azt remélte, hogy a nemzet valóságos tudásává válik ez a nyelviség, jelentésbelileg már a XIX. század végére is alig-alig megközelíthető szövegtre.

Az egyetértés modellje az iskolai közös élmény és feldolgozása: bizonyos benne, hogy a politikai érettség a történelembeli tévedések felismerése. Visszatérve Apafi fejedelem példájára:

"A viszálykodás megbontja a leghatalmasabb államot, az igaz egyetértés hatalmassá teszi a kis országot is.

Tanuljunk belőle, magyarok!"

5. A tisztos kis élet programja

Keli Ferkó bujdosása. Versbe szedte Gaál Mózes. (Magyar mesemondó sorozat 60) tizenkettes verssorai, párrímei a történetmondó versmodort idézik a magyar irodalomban ismerős anekdotázó humorral. A történet azonban megoldásai, áthallásai, jelzései okán figyelmet érdemel - márcsak azért is, mert Gaál Mózes rendszerint ifjúságnak szánt prózájában élt a tréfa lehetőségeivel, ez pedig láthatóan abban a reményben született, hogy nemcsak fiatalok olvassák - és talán a nemfiatalok értik meg igazán.

Keli Ferkó házasságot akar, de választottja mint a falu legszegényebb emberét kikoszorúzza, ki is neveti. A világból kiábrándult falu szegénye bánatában beül a kocsmába (hagyományos vigasztalódás - elítélendő életvitel). Ott hall Amerikáról mint az ígért földjéről (ugratják az ivócimborák, hogy ott a földön hever az arany...), másnap útra kel, Zsuzsikától el szeretne búcsúzni, de a kutyába botlik, az erdőben egyetlen vagyonától, a csizmájától is megfosztja a haramia; hazatér, a fél csizmát cégerként kiakasztja; hozzásegődik a szerencse, polgári jólétre, békességre vergődik (javasolt életvitel), pártában maradt egykori szerelmét azonban öreg korában sem veszi el: egymaga él tisztességgel.

Az ilyen művekre lehet mondani, hogy nevelői célzatát tekintve "kilóg a lóláb" belőle: a mű azonban egészében kedvesebb, mulatságosabb mint e "leleplezésből" vélni lehetne.

A János vitéz, A helység kalapácsa, a Bolond Istók, a Pató Pál úr reminiscenciáit ismerhetjük fel a verses történetben, ugyanakkor egyikével-másikával a paródia szándéka is összeköti. Kukorica Jancsi

érzékeny búcsúját karikírozza a Keli Ferkó kudarcának részletezése:

Kullogott kifelé szülőfalujából
De még visszafordul, mert a szíve rászól;
Ki miatt nyakába veszi a világot,
Hadd kérjen attól egy nefelejcs virágot.

Valami mozgást hall, jaj, ha éppen ő az.
Odalapint Ferkó a fűzfa-bokorhoz.
Ágaskodik aztán lába ujjaira,
Nézeget, hol lehet a hütlen Zsuzsika?
Zsuzsikám, az Isten... szól, itt elakadva,
Mert a sövény mögül egy kuvasz rávakkan.

Gaál Mózes egészen benne élt a klasszikus magyar szerzők szövegvilágában (De más lenne itt az élet, ha egy ifjú feleség - emlékezhetünk Petőfi Pató Pál urára; a kocsmai hősködés, a közélet csapszékbeli magyar karikatúrája bizonyára. A Helység kalapácsa megfelelő szöveghelyével is rokonságban áll).

Kevés szereplőre van szükség, hogy életszerű történetet írjon: az élehetetlen, tisztességes, és ezért gúny tárgyának tekintett magyar "világjáró" (Keli Ferkó) a cimborából barátta avanszált tanácsadó (Parázs Józsi), a haramia (Bogár Andris), a nő (rátarti eladó lány majd férjvadász vénlány). Egy jó komédia szereplőit játszatja a kísérlet kedvéért megszerkesztett verses adomában Gaál Mózes (nem vonja le a tanulságot, de ez egyértelműen lányoknak, lányos szülőknek szól: nem kell sietni a tisztességes leánykérő elriasztásával).

Jókai, Benedek Elek, Fekete István ma is olvasott jóízű, jó humorú, könnyű történetei (álmai) elevenednek meg emlékezetünkben a magyar történelmi múlt eseményeiről, amikor ma Gaál Mózes szépirodalmi műveit újraolvassuk. A szigorúan vett történelmi problémából így közeli, barátságos, színes - mert akként feldolgozott - képsor lesz; mint megjelenített emberi világra lehet rá emlékezni.

A mai irodalomtudomány gyakran hivatkozik arra, hogy a világ dolgai - például a történelmi események, összefüggések - ki- és elmondhatatlanok, csupán töredékeiben mutathatók fel; a folyamatosság (vagy a folyamatosság illuziójának keltése) művi beavatkozás,

manipuláció, végső soron: hazugság.

Gaál Mózes a magyar történelmet el akarta és el tudta mesélni.

Mire elvégezte az egyetemet, már nyolc művet publikált. Nevelői optimizmusából haláláig nem gyógyult ki...

6. Szondi, Dobó, Zrínyi

1892-ben jelentette meg Szondi két apródja című történeti elbeszélését. A magyar ifjúságnak ajánlja.¹⁵

Arra számít, hogy Arany balladája ismerős olvasói számára; ő azonban nem tekint rettegő tekintélytisztelettel a nagy alkotó nagy művére: újat ír, mást, de beleépíti az Arany-szövegemlékeket is. Meri a bizonyost a fantázia (és korismeret) nyújtotta hipotézissel közvetíteni; ez a nagy érdeme, a közvetítés, az ártatlan szórakoztatás (ez is lett kritikusi körökben a veszte).

Hadd idézzem a - nyilván Arany János bővületében létrejött - bevezető részt: itt és a történet zárlatában a fenségesség poétikája révén törekszik hatásra (a hősi halál megjelenítése), a történet részletei azonban humoros és izgalmas kalandok bevallottan képzelgő szövetét adják. Nos, a

Felhőbe hanyatlott a drégeli rom

Rá visszasüt a nap, ádáz tusa napja...

Ballada-részlet prózává oldódik ebben a Gaál Mózes-mesében a következő módon:

"Drégely várának a kapitánya elkészült a halálra. A vár falai omladékok valának, a vitézek javarésze elhullt; Ali serege az ostromban el nem csüggedett. A szakállas ágyúk ontották a faltörő, emberlő golyókat és Drégely vára fölött a nap leáldozóban vala. Véres arca telve volt szánakozással.

Oh, hányszor látta ez a nap a drégelyi várnép halálmegvető vitézségét! Legaranyosabb sugaraival vont glóriát a Szondi feje fölött, csókolta lángajkával a vitézek páncéltözetét, s hogy éjjel is áthassa az álmot nem ismerő őrszemeket, mérhetetlen nagy fényességét belelopta a csillagok szemébe, felöltötte szelíd álarcát a holdnak és vigyázta a drégelyi várat.

Immár vége."

Szép a hangulatteremtő tabló, a mondatok egymásutánja a várakozásba szomorúságot, az ismerős történetbe titokzatosságot elegyít. Határozott íráskészség jellemzi ezt a szerzőt, tud bánni a nyelvvel és ami kevesek adottsága: tud párbeszédet írni. Ehhez képest kevés a drámai próbálkozása.

Ebben a műben azonban valami mással is kísérletezik az Aranyballada, a Zrínyi-eposz átírásán túl (bár tegyük hozzá, ezeket a témákat a XVIII-XIX. században többen feldolgozták, a magyar történelmi tematika hőskora a XIX. század). Gaál Mózes sajátos műfajjal kísérletezik: a kisregénybe verseket illeszt mintegy a művek (verses szövegtípusok) keletkezési alkalmait jelezve.

Szondi végső elhatározásán a lantos gyermekek versben keseregnek. Ennek utolsó szakasza így hangzik:

Ó, ha téged sujt a villám tüzes karja,
Árva két madárnak gondviselő apja,
Miért kímél minket?
Eressz a csatába! Eressz a törökre,
Hadd maradjunk együtt örökön örökre
Gondviselőnk mellett!¹⁶

Később az elesett kapitány fölött mondanak siratóénekeket, ez gyönyörűen indul, aztán kissé didaktikusra sikeredik. (Inkább a halált mint török ígát! S a hazát mindenki szeresse.) Valóban költői versengésként foghatjuk ezt a művet fel, Arannyal (aki a mű keletkezésekor már nem is él), de nemcsak Arannyal, hiszen Erdélyi Jánosnak is van szép Szondi-balladája!

Így ír Gaál Mózes:

Ott küzde az ormon, oh véres orom!
Ott omla ki vére, oh drága patak!
Nincsen apánk!
Halomba omolt kő, egy csonka torony
Drégelyi várból, várlepte falak;
Ez juta ránk.¹⁷

A versírásban is jártas volt Gaál Mózes, de szívesebben publikált

prózát. Szondijának további versbetétei egyike tréfás sírfelirat-javaslat (Márton "szerzeménye", akit Arany orosz papként aposztrofált és aki Gaál Mózesnél mint a bosszú pillanatára készülő megbántott álruhás magyar jelenik meg: neve Kecskés Márton).

Az apródok megszöknek Alitól Márton segítségével, históriás énekeikkel bejárják a török világba süppedni kezdő Magyarországot, fölkeresik Dobó kapitányt Egerben, végül Kecskés Márton halála után a híres szigetvári védőhöz, Zrínyi Miklóshoz állnak be ("Menjetek Zrínyihez, védjétek véle Szigetvárt. Ha szerettek, teljesítsétek utolsó kérésemet." - végrendelkezett a haldokló Kecskés Márton, bizony elég melodramatikusan.)

És ott lelik halálukat a hősök között, de előbb csatadalt énekelnek a végső pillanatra így készítik fel társaikat:

Hadd follyjon a vér nemes ifjú szivekből
Hadd zengjen igaz dal a honszeretetről
Áldás a hazára!
Páncélt, csatabárdot buzogva ki vett föl,
Ijedni ki tudna kontyos törököktől,
Hírét lealázva?

Maga a történet zárata a hősök apoteózisával ismét a "dulce et decorum est pro patria mori" jegyében keletkezett; csoda-e, ha ilyen olvasmányok alapján sem a hadviselés gondolata, sem a haza eszménye nem lett idegenné a XX. század elején magyar ember számára?

7. Könyvszerző a népművelés szolgálatában

A tanítóban továbbél a tanítvány; Gaál Mózes irodalomszemléletében a kritikus és irodalomtörténész Beöthy Zsolt követőjének bizonyul (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése¹⁸, A magyar irodalom kistükré¹⁹ című Beöthy-kiadványokra gondolunk többek között.) Olyan társadalmi-kultúrpolitikai hatalmi pozícióba, mint amaz, Gaál Mózes sohasem jutott (Beöthy a Kisfaludy-társaság titkára; az Akadémia tagja, 1890-91-ben az országos tanárvizsgáló bizottság elnöke, a tanárképző-intézet igazgatója, a bölcséleti kar

dékánja volt!); Gaál műveinek nyelvterületi elterjedtsége, népszerűsége azonban vetekedett Beöthyéivel. (Nem is vált konzervatív ízlés olyan szimbólumává később, mint Beöthy!)

Gaál Mózes határozott egyénisége műfaji, szerepbéli sokféleségében ragadható meg leginkább. Bizonyos, hogy az erdélyiek is számon tarthatják őt tanítómestereik, mulattatóik sorában, nemcsak azért, mert könyvei itteni olvasókörok kedvelt darabjai, személyes értékelt tárgyai voltak, hanem azért is, mert az ő történetlátó vakmerősége után lehetett képes mértéktartó szép műveket létrehozni Móra Ferenc, Kós Károly, Bánffy Miklós a hazai történelemről.

Szülőhelyétől távol élte le tartalmas életét, számára a közös haza a nyelvükben, kultúrájukban rokon emberek sokasága. Érdemes eltanulnunk tanítói munkabírást, sokoldalúságát; érdemes újraolvasnunk munkáit, különösen szépirodalmi teljesítménye méltó lenne az újrakidításra. ("Hej... te ügyefogyott szép Erdélyország, be meg lehetne téged fojtani minden órán egy kanál vízben!..." - kiáltott fel a Siralmas Erdélyben²⁰; és szülőföldjének, a meglepetések országának megítélését érzékenyen észlelte.)

Jegyzetek:

1 A Hon, 180.szám

2 Pozsony-Budapest 1899. Stampfel-féle Tudományos zsebkönyvtár.

3 Stampfel Károly kiadása, Pozsony-Budapest 1899. Stampfel-féle tudományos zsebkönyvtár.

4 Pozsony-Budapest. Hazafias könyvtár. Szerkeszti Gaál Mózes. V. kötet. A kolozsvári Református Kollégium Olvasó egylete tulajdonában volt.

5 Budapest, 1900 Franklin-Társulat. Magyar Irodalmi Intézet és könyvnyomda. Ez is a kolozsvári Református Kollégium könyvtárából, annak ifjúsági olvasó egyleti gyűjteményéből való.

6 Hadd használjuk itt Széchenyi István kifejezését. Világ. Széchenyi István munkái. Akadémiai Kiadó Bp. 1904. 182. oldal.

7 Johann Friedrich Herbart (1776-1841) kantianus német filozófus és pedagógus volt. Pestalozzi tanítványa volt. Elképzelése szerint a nevelés nem más, mint a közvetítendő értékek tudatosan körülhatárolt együttese.

8 Wilhelm Rein: Über Stellung und Aufgabe der Pädagogik. Langensalza, 1912.

9 A Magyar irodalom története. 30. oldal.

10 A magyar irodalom története 51. oldal.

11 Ugyanott.

12 Wesszely Ödön: Pedagógia. - Nevelés és tanítástan -. Budapest 1905. Stampfel-féle

könyvkiadóhivatal.

13 Weszely idézett munkája 69. oldal.

14 Weszely i.m. 69. lap.

15 A Szondi két apródja második kiadását használtam a kolozsvári egyetemi könyvtárban, ahová az Erdélyi Múzeum gyűjteményeivel került. A következő pecsétet ismertem fel rajta (címlapon):

1. A Budapesti királyi ügyészség 1906 feb.7 átvette.

2. Láta dr. Magyary kir. ügyész

3. Erdélyi múz. könyvtára. 1907

16 Gaál Szondija 6. old.

17 Gaál Mózes Szondija 16. oldal.

18 Pest, I. kötet: 1877; II. 1879. A könyv 1890-ig öt kiadást ért meg!

19 Budapest, 1896.

20 A Síralmas Erdély első elbeszélésében (A Jedikula rabja); 5. oldal.

Gaál Mózes arcképe 1905-ből

TANULÓK LAPJA

A nmélt. vallás- és közoktatási miniszterium által 1896. május 26-án kelt 26808. sz. s.ált., Budapest székesfőváros tanácsa által 1895. augusztus hó 20-án 7376. szám alatt ajánlott középiskolai ifjúsági hetilap.

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:	FEKELŐ SZERKESZTŐ	SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL:
Negyed évre ... 2 kor. 40 fill.	GAAL MÓZES.	Budapest,
Fél évre... ... 4 kor. 80 fill.	Kiadja a Franklár-Társulat magyar irodalmi intézet	IV. ker., Egyetem-utca 4. szám.
Égész évre ... 9 kor. 60 fill.	és könyvnyomda.	Kéziratokat nem adnak vissza.
Megjelenik minden vasárnap.		

„Néhai való jó Mátyás király.”

Kinéses Kolozsvárnak dicső, szép ünnepe volt az elmúlt héten. Szobrot leplezte le annak a nagy királynak, a ki szülőte volt a városnak, de nem bíbor vánkoston, királyi palotában született, hanem egy deska házában, melynél Kolozsvárt is, másutt is sokkal fényesebbek vannak ma. Mikor pedig született, akkor apja dicsőségét még nem hirdették Európaszerte, s nem álmodott arról a török, hogy néhány esztendő múlva rettegve fogja emlegetni törökverő Hunyad rettenetes karját.

Ötödél századnak kellett elhunni, ma a szobor felállítaték emlékére a nagy Mátyásnak, emlékére Mátyás fényes korának.

De bármily későn is, ma áll a szobor, s kinéses Kolozsvárnak legnagyobb büszkesége marad időtlen nagy időkig.

Mátyás alakja a világtörténelem, kinőt az abból a szűk keretből, melybe sorsa helyezte. A miképen ő nagyobb vala összes kortársainál, azonképpen emléke is nőtt, folyton nőtt az idők folyamán. A nép mesemondó kedve megcsappant, s a költők lantja ma ritkábban száll vissza a múlthoz, mint a múlt század elején: a történelmi kutatás faklyája bele világít a rejtelmekbe, sok alakról letépi a történetíró azt a hazug köntöst, melybe a kortársak szűk s gyakran elfogult látóköré gondosan belé burkolta: csak Mátyás nagy alakja nem szenvedett. A reá eső világosság még nagyobb arányúnak láttatja, s a historiai Mátyás egy pillanatra sem hazudtolja meg a mondabeli Mátyást, kit a nép szerete századokot át dédelgetett. Ez pedig kimondhatatlanul jól esik a mi szívünknek.

Mikor kinéses Kolozsvárnak tágas főterén a lepel lehullott Pádrusz János remek alkotásáról,

Mátyás parancsoló, fenséges arca mintha bevilágította volna az egész magyar hazát.

A művész lelke hogy megtudta érteni a nagy királyt! Minél tovább nézzük ezt a szobrot, annál közelebb érezzük magunkat a letűnt időkhez.

Úgy tetszik, mintha most jelennek meg diadalmas harezok után, s vezérei körülvennének rajongó szeretettel, felbuzogna minden csepp vér a szívükben és kiáltának:

— Hunyad dicső fia éljen! ... A magyar király éljen!

Magyar diákok, ehhez a szoborhoz nektek el kell zárándokolnotok hitet, bizalommal, lelkesedéssel és néma áhítattal.

Ötödél század viharos története vonul el lelketek szeme előtt. A fénynek és árnyak olyan káprázatos váltakozása, minőről embernek fogalma ninesen. Ő, mert olyan a mi nemzetünk története Mátyás után, mintha vérről írták volna, s mintha ez a vér nem szenny, hanem lobogó láng volna. Harezok mámor, szenvedélyek dőlő vihára, kétségbeesés, bási felbuzdulás, remény, mely vakon bizik, s kétségbeesés, mely megtagadja a reményt, feltörő átok, buzgó szolozsma, titkon elsírt könyv vegyülnek el benne esodulatosan. A ki olvassa, nem akarja binni, de himnie kell, mert itt az élő tanubizonyosság, maga a *nemzet*.

Ez a világtörténelemnek nyilvánvaló esodója, mely mindennél fényesebben tanuskodik arról, hogy a magyar nemzet nemcsak a múlté, hanem a jövőé is.

Nemzetem ifjúsága, vedd zárándoktatást e szoborhoz és szálljon meg százszeres erő. És aztán menj haza azzal a törhetetlen cibatározással, hogy a férfi munkát, melyet az élet és a hazánál kötelesség rád fog rógni, emberül elvégzed.

Igy ünnepeld a nagy király emléket!

A Gaál Mózes által több éven át szerkesztett
Tanulók Lapjának egyik száma

RÁCS MÁRTON REGÉNYE

IRTA

GAÁL MÓZES

BUDAPEST 1905

A MAGYAR KERESKEDELMI KÖZLÖNY KIADÁSA

VII, KÁROLY-KÖRUT 9.

BENKŐ LEVENTE

Véczer emlékezete

- Adalékok 1848-49 erdővidéki eseményeihez és azok utótörténetéhez

Az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc egyik emlékhelye Véczer. A Barót, Ágostonfalva, Felsőrákos és Köpec közötti sík határreszen kétszer is megvívta Heydte báró császári seregeivel a negyvennyolcas szabadságharcosok. Az 1848. december 9-i és 13-i véczeri csaták helyén tömegsír alatt nyugszanak az önvédelmi harcban elesett székelyek, hantjukat kopjafa jelzi. Közel kétszáz méterrel északabbra, a véczeri négyes keresztút felsőrákosi-ágostonfalvi sarkában ma kötőmb emlékeztet az 1848 decemberében történetekre. A jelképes, pengéje tört kard, Tornai Endre képzőművész alkotása a harmadik emlékmű másfél évszázad óta. Az 1901-ben állított eredeti obeliszk emelése történetének pontos leírása Móri Lajos néhai községi jegyző hagyatékából került elő. Az emlékműállítást felvállaló ún. "48-as szakbizottság" titkáráként Móri Lajos összegyűjtötte az ügyvitel - megfogalmazása szerint - minden iratát, amelyek szerencsés körülmények folytán kerültek a szerző tulajdonába. A dokumentumokból a véczeri csatákban elesett szabadságharcosok egy része azonosítható. Az iratok a kor társadalmi önszerveződésébe és gazdasági állapotába is nyújtanak némi betekintést.

Közel négy évtizeddel az 1848. decemberi véczeri csaták után Móri Lajos 1887 márciusában jeltelen sárgán emlékezik a véczeri hősök nyugvóhelyét¹. Az egykori jegyző az emlékműállítást iratait egy papírlapba csomagolta, amelyre egyebek között azt írta, hogy "mint baróthi községi jegyző [nem] nézhettem tovább" a semmittevést, "gyűjtést indítottam". Barót község képviselőtestülete 1896. november 10-én határozta el, hogy a Véczeren emlékművet állítanak, 18-án pedig összehívták az ügyintézővel felruházott bizottságot "a Baróthi határban az 1848/9-ik önvédelmi harcban elesettek emlékének állítandó síremlék" tárgyában². "Baróth község képviselő testülete folyó November 10-én 61 pont alatt hozott határozattal az 1848/9-ik évi önvédelmi harcban Baróth területén (értelemszerűen: határában - B.L.) elesettek részére egy emlék felállítását határozta el s annak

előkészítésére bizottságot küldött ki Zathureczky Gyula elnöklete alatt, Gáspár Antal, Incze Gyula, Incze Ferenc és Mórík Lajos tagokkal" - áll az ún. "48-as szoborbizottság" első, 1896. november 19-i gyűlésének jegyzőkönyvében. A testület még aznap pénztárosává választotta Gáspár Antalt, titkárává Mórík Lajost, aki bejelentette, hogy "néhai Baikó Lajos (volt negyvennyolcas honvédtiszt - B.L.) az elesettek sirja jelzésére az Ásási határrészben egy fát állí[t]atott fel, e helyett kell egy, az idő és eseménynek megfelelő diszes emléket állítani"³. E célra özvegy Baikó Lajosné 400 négyszögöl földterületet, Weiss Berthold országgyűlési képviselő pedig 200 forintot adományozott⁴.

A bizottság 800 forintra becsülte az emlékműállítás költségeit. A testület úgy határozott: ahhoz, hogy "ezen összeget közadakozásból összegyűjtse", Erdővidék minden községében gyűjtést szerveznek, s "a távolabb lakó idevaló születésűek és volt 1848/9-es honvéd[ek]nek" is gyűjtőívet adtak⁵. Kétszáz gyűjtőívet nyomtatattak, amelynek egyik oldalán felhívás volt olvasható. Ebben egyebek között arra kérték a vidék lakóit, hogy "Örököltük meg az időt, rovjuk le a kegyelet adóját azok iránt, kik a magyar nemzet legkiemelkedőbb időszakában, 1848. évi deczemberi hó 9-én s 13-án, báró Heydte táborával vívott harczban a köpeczi és baróthi területen elesetek. Az elesettek sirja jelezve van, de azon jel nem felel meg a kegyeletnek, melylyel Erdővidék lakossága elvérzett fiainak tartozik"⁶. A bizottság nevében Mórík Lajos titkár engedélyt kért Gábor Péter Háromszék megyei alispántól a "szűkebb körű gyűjtésre". Arról tájékoztatta az alispánt, hogy a véczeri ütközetekben "számosan lelték halálukat"⁷. Válaszában Gábor Péter 1896. december 31-ig engedélyezte a gyűjtést⁸. A bizottság irataiból kiderül, hogy a baróti kezdeményezés támogatására Orbaiszéken is volt gyűjtés. A véczeri emlékmű javára összegyűlt 5 forint 86 krajcár Hollaki (?) főszolgabíró (?) elküldte Barótra és sajnálatát fejezi ki amiatt, "hogy nagyobb eredményre nem juttathattam ezen ügyet, de a közönség ki van fáradva az adakozásban"⁹. A gyűjtés Gyergyóra is kiterjedt. Takó János baróti származású római katolikus plébános arról értesíti sógorát, Mórík Lajost, hogy a gyergyói medencében a gyűjtés nem járt sikerrel, mert "sokféle oldalról nyomorgatja az élet az embereket, ezért nem csoda, ha az ily gyűjtések nem sikerülnek a várt eredménnyel"¹⁰. 1897 márciusáig 473 forint folyt be a bizottsághoz, év végére az alap 517 forint 45 krajcárra gyarapodott¹¹.

A pénzgyűjtéssel párhuzamosan a bizottság körlevélben kért adatokat minden faluból a véczeri csatákban elesettekről, hogy megtudják, kik pihennek az egykori harcmezőn levő közös sírban. Bardóca, Vargyasra, Kis- és Nagybaconba, Köpecre, Bölönbe, Közép- és Nagyajtára küldtek adatkérő leveleket. Mórik Lajos arra kérte a jegyzőket, hogy a lakosság köréből próbálják "kipuhatolni", kik estek el a Heydte báróval vívott két ütközetben¹². Válaszában Benedek József köpeczi jegyző egyebek között azt írja, hogy "1848 december 13-án Kányás mezején /:Köpecz mellett:/ Br. Heide táborával vívott ütközetben elvérzettek közül Köpeczi és Miklósvári bajnok egy se volt. Azon ütközetben a Csiki és Háromszék megyei nemzetőrök vettek részt, azok vérzettek el"¹³. Benedek József arról is ír, hogy az 1848. december 9.-i köpeczi gyilkolásban "63 férfit és 3 nőt öltek le a fenti (Heydte báró - B.L.) tábora beli oláhok", de ezek a köztemetőben nyugvó lemészárolt köpeciek "nem a harcz alatt hullottak el (...). Ezek nevei az anyakönyvbe is megtalálhatók"¹⁴. Néhai id. Máthé János magyarhermányi autodidakta helytörténész a köpeczi református egyházközség halotti anyakönyve alapján összeállította az 1848. december 9-én Köpecen legyilkoltak névsorát¹⁵. Eszerint a vérengzés köpeczi áldozatai: 1. Keresztes Mihály helybeli pap, 2. Sebestyén Sámuel megyebíró, 3. Benedek Sámuel ifjú legény, 4. Benedek István Sz.[ékely] Udvarhelyt tanuló, 5. Nagy Mózes falus bíró, 6. Kiss Mózes, 7. Bocz Gergely, 8. Beke János, 9. Hegedüs István, 10. GúzsJózsef, 11. Égető János, 12. Benedek András, 13. Benedek Lajos, 14. Kaller István, 15. Gyenge János, 16. Sebestyén Györgyné, 17. Györke Lajos, 18. Boér Mózes, 19. Demeter Mihály egyházfi, 20. Bocz József ifjabb, 21. Szász Mihály harangozó, 22. neje Gyenge Ida, 23. Máté Kálmán, 24. Biró Mózes, 25. Bocz István, 26. Györfi Gergely, 27. Bányai József, 28. Benedek Áron, 29. Dávid Ferenc, 30. Sebestyén János, 31. Benkő István, 32. Bocz Dániel, 33. Kovács Mózes, 34. Nagy Mihály, 35. Biró András, 36. Benkő Mózes, 37. Tókos János, 38. Benkő János, 39. Nagy Ádám, 40. Lukács István, 41. Dudás János, 42. Keresztes Márton, 43. Gergely József, 44. Beke Péter, 45. Nagy András, 46. Hegedüs Áron, 47. Frankendorf Ferenc csász.[ári] kir.[ályi] hadnagy, 48. Dinka Ádám. Máthé János Zsigmond Ferenc pap feljegyzését idézi: "Ezeknek maradtak 106 árváik és a megöletett Keresztesi Mihály helyébe pappá választván, ide jöttem

1849. jan. 18-án és ezen elesetteket - legyilkoltattakat, kiket hátra maradt özvegyeik és árváik kertekbe halotti szertartás nélkül temették volt el, ki ásván nyugvó helyükről a köztemető kertbe halotti szertartással onnan egyen-egyen 3 hónapok leforgása alatt eltemették. (...) Belle András lándza szurásoktól olyan nehéz sebeket szenvedett, hogy a következő év tavaszán sérüléseibe belehalt. A 47. sorszám alatti Frankendorf Ferenc a Köpecen állomásozó székely határőrszázad tisztje volt (...)”¹⁶. Az 1973-ban az emlékmű utánzatának felállítását kezdeményező és az ügyvitelt, majd a szekuritáté sorozatos zaklatásait és a velejáró verést is vállaló néhai Bányai Sándor köpeci asztalosmester hagyatékában megtalálható az a levél, amelyben néhai Kolumbán Ellák köpeci református lelkész közli, hogy "az idézett anyakönyv, hol a halottak bejegyzése van, nincs egyházunk birtokában”¹⁷. Kolumbán Ellák néhai Gáspár József "az anyakönyvek és más, hiteles okmányok alapján megállapított (ti. összeállított - B.L.) és leírt" kéziratos falumonográfiájából idézi a köpeci veszedelemre vonatkozó részletet: "[1848. december] 8-án - előző nap Heydte megsarcoltatta a községet. Klement, Buczi és Mircse kapitányok vezetésével különböző utakon egymást be nem várva kisebb önkéntes honvédcsapat érkezett a háromszéki védőrségből (ahol a hirt meghalották), amely megütközött Heydte egész erejével. Írtózatos küzdelem támadott. A Kossuth huszárok, amíg lőszerkészletük tartott, hősiessen állták a harcot, 5-6 dragonyost vágva le mindegyikük. A muníció kifogytával 12 ember veszteséggel kénytelenek voltak visszavonulni a falu irányában. Ezek is drágán adták életüket, mert Heydte csapatának 2 svalizer (?) osztagjából alig maradt 2-3 ember. Heydtét a meglepetésszerű támadás és súlyos veszteség kihozta teljesen a sodrából. A szerencsétlen falu adta meg az árát (Köpecz). A visszavonuló honvédek üldözve a falut négy sarkán felgyújtották s az égő falu nyújtotta kísérteties fényénél szabadrablást engedélyezett Heydte a gyülevész népnek. Megkezdődött a gyilkolás és fosztogatás. Rémjelenetek fejlődtek ki. A lándzsákkal összeszurkált áldozatok hörgése, puskaropogás, égő házak recsegése s a tüztől megvadult állatok bőgése teszi rémületessé ezt a napot (Megj. dec. 9[-re] virradó éjszaka). 51 embert gyilkoltak le a legrettenetesebb kínzások közepette”¹⁸. Csiki István községi jegyző Középajtáról közölte a bizottsággal, hogy "1848 évi Decezember hó 9-ki és 13-ka napai alatt

Kőpeczi csatában Baro Heidte Táborával szemben Közép Ajta községből két harcos esett el: Márton István és Paraté György"¹⁹. Nagybaconból Sigmond Bóniám községi jegyző azt közölte, hogy a véczeri ütközet nagybaconi résztvevőitől érdeklődve megtudta: "Nagybaczonból ottan és azon időben nem halt meg senki"²⁰. Tana Sámuel községi jegyző Bölönből közölte, hogy a Heydte táborával vívott csatákban Bölön községből "Kaiser Antal és Karácsony András nevű szabadság harcosok" estek el"²¹. Mórík Lajos további neveket is feljegyzett. Az egyik szakadt papírlapról valószínűleg Szárazajta (?) neve olvasható ki, majd alatta: "Olasztelek Dobos János, Barothi Takó József. Elesett magyarság közül fenni négyen kívül még vagy 14 ember - összesen 18 ember. Az oláhok közül elesett 15 ember". Mórík Lajos "fenni négy"-ről ír, eszerint az olaszteleki Dobos Jánoson és a baróti Takó Józsefen kívül Szárazajtáról (?) ketten eshettek el a véczeri ütközetben.

Sokáig tisztázatlan volt az, hogy miért nem a tömegsír felett áll a véczeri emlékmű. Az 1901-ben felavatott, s az 1934-ben BIDU Valer prefektus rendeletére ledöntött eredeti obelisztk, majd annak 1973 nyarán-őszén újraállított s alig egy hét múlva a Kovászna megyei kommunista vezetés által lerombolt, végül a ma látható emlékmű kb. kétszáz méterrel távolabb áll a sírtól Felsőrákos irányában. Sőt, a mai emlékmű nem az 1901-ben, illetve 1973-ban állított oszlop helyén, a rákosi út jobb oldalán áll, hanem bal felől, az ágostonfalvi oldalon. Az emlékmű elhelyezésére a "48-as szoborbizottság" további iratai derítenek fényt. Az 1898. február 28-i gyűlésen Incze Ferenc szót tett, hogy a fával jelzett síremlék félreesik, nem látható és biztonsága sem elég jó; ezért azt ajánlotta, hogy a leendő emlékművet "állítsák a kereszt uthoz hol f.[első]Rákos-Kőpecz-Ágostonfalva-Baroth. felé. az ut elágazik. Ő ott birtokos lévén hajlandó az ut melletti földéből a megkívánt területet a síremlék helyére megadni"²². A bizottság elfogadta Incze Ferenc ajánlatát²³.

Miután az emlékmű leendő helyét meghatározta, a bizottság Zuliáni Péter málnási, Bosin Antal apácai és Prázsmári István baróti építőktől, kőfaragó vállalkozóktól kért tervrajzot és árajánlatot. Ugyanakkor arról is döntöttek, felkérik Weiss Berthold országgyűlési képviselőt, hogy az emlékmű feliratát "valamelyik íróval állapít[t]assa meg"²⁴. Zuliáni 850 forintba becsülte a költséget²⁵. Bosin Antal pedig

tervrajzot kért, hogy megállapíthassa a legolcsóbb árat²⁶. 1898 végén a szoboralap összesen 549 forint 21 krajcárra rúgott, s mert ez az összeg nem volt elegendő a 850 forintos költség fedezésére, úgy határoztak, hogy "ennél fogva a bizottság az emlék felállítására irányuló tervétől kénytelen elállni - s figyelmét a gyűjtésre fordítja"²⁷. 1900 tavaszán "a siremlék alap 1165 K[orona] 50 fill[ér]"²⁸, év végére a vagyon 1238 korona 61 fillérre gyarapodott²⁹. (Akkoriban mind a forint, mind a korona forgalomban volt - B.L.). 1901. augusztus 11-én újabb tanácskozást tartottak. Eldöntötték, hogy az emlékoszlop "[Magyar]Hermányi keményebb kőből" lesz elkészítve az Incze Ferenc által felajánlott helyen, "ott lévén könnyebben szemlélhető s [felette] őrizet gyakorolható". Arról is határoztak, hogy az obeliszket "4 méter hosszú és 4 méter szélességben" ércrács veszi majd körül³⁰. A barótiakat az idő is sürgette, annál is inkább, mert a köpeciek megelőzték őket és 1901. július 14-én a község háza előtti téren felavatták a falu feldúlásakor legyilkolt köpeciek emlékoszlopát. Prázsmári István baróti kovács és kőfaragó 1800 koronáért vállalta volna a munkát, a bizottság legfeljebb 1600-at volt hajlandó adni³¹. 1901. augusztus 9-én Prázsmári levélben közli a bizottsággal, hogy 1404 koronáért felépíti az emlékművet. A bizottság ekkor - az augusztus 11-i gyűlés jegyzőkönyve szerint - 1272 koronával rendelkezett. Ilyen körülmények között összehívták Barót képviselőtestületének rendkívüli gyűlését. Az 1901. augusztus 29-i ülésen Incze Mózes főbíró felszólította a képviselőtestületet, hogy a szobrot még ez évben fel kell állítani. A képviselők elfogadták a szoborbizottság tervét és úgy döntöttek, hogy "a község a kiadáshoz szintén hozzá fog járulni, de hogy milyen arányban? azt a jövő gyűlésen fogja meghatározni"³². A községi támogatás további részleteiről nincs adat.

Végül megszületett az egyezés. A szoborbizottság képviselőjében Zathureczky Gyula elnök és Prázsmári István kőfaragó 1901. szeptember 9-én megkötötték a szerződést, amely szerint "Prázsmári István ur elvállalja az «Emlékkő» felállítását a rét és a rákosi ut szeginél Incze Ferencz ur által ajándékozott földterületre (...) M.[agyar]Hermányi kőből - remekül kicsiszolva (...)", amiért "fizet a bizottság a munka haladás[a] szerint 1600 irva ezer hatszáz koronát"³³.

Alig több, mint két hónap alatt Prázsmári eleget tett vállalatának. A bizottság 1901. november 26-i gyűlésén Zathureczky Gyula elnök

bejelentette, hogy a síremlék elkészült³⁴. Az emlékoszlop felső részére, a Köpec felőli oldalra a magyar országcímert, alája a következő szöveget vésték fel:

"1848
deczember 9- s 13-án
a szabadságharczban
e téren elvérzett
honvédek emléke"³⁵.

Mórik Lajos hagyatékában talált, ismeretlen szerzőtől származó feljegyzés szerint ez a szöveg volt olvasható a Köpec felőli oldalon:

"1848-ban
e téren elesett honvédek
emlékére".

A másik felirat szövegére több változatot találtam. A Mórik-hagyatékban ismeretlen szerzőtől származó feljegyzés szerint ez volt a másik felirat szövege:

"Nem halt meg a hű székely nép,
csak hazájáért ontotta
Honszerető véré³⁶".

Néhai Bánya Sándor hagyatékában talált feljegyzések szerint ez állt az eredeti emlékművön:

"Nem halt meg a hű
székely nép!
Aki e hazáért ontá
Hon szerető véré³⁷!!
1848-1849".

Más változat szerint, ugyancsak a Bánya-hagyatékban:

"Nem halt meg a hű
székely nép!
Aki e hazáért ontá
Honszerető véré³⁸!
1948-1949".

(Az évszám nyilvánvalóan elírás, a valóságban: 1848-1849 - B.L.).

Más változat ugyanott:

"Csak nem fajult el még a
Székely vér!
Minden kis cseppje drága

Gyöngyöt ér!".
Végül egy újabb változat ugyanott:
"[...] halt meg a hű
Székely nép
Ki a hazáért ontá
Hon szerető véré.
1848-1849]"³⁶.

Valószínűleg nem csak ennyi volt az emlékoszlop felirata. Ha a szövegek bármely változatát is fogadjuk el, a két szöveg betűinek száma akkor is összesen 130 körül alakul. Egy harmadik szöveg létre az enged következtetni, hogy 1914 nyarán Mórik Lajos a betűk (újra?)aranyozása végett a festékkereskedő és -gyáros budapesti Strobentz testvérekhez fordult anyagért, illetőleg árajánlatért. Válaszlevelükben a Strobentz testvérek közölték, hogy "a szükséglet 203 betűhöz 250 aranylap szükséges"³⁷.

Prázsmári betérjesztette az emlékmű költségeit, amely a lándzshegyű kerítéssel együtt 1523 koronába került³⁸. A testület határozata szerint a költség fedezéséből hiányzó összegre a takarékpénztárból váltóra 200 koronát vesznek fel, a farsangon törlesztésére mulatságokat szerveznek. A testület 1901. december 8-án délelőtt 10 órára tűzte ki az avatót³⁹, amelynek kezdetét "indulás előtt 9 órakor két ágyulövessel" jelzik⁴⁰.

Az avatóra Erdővidék minden községének előljárósága, valamint a Rikán belőli honvédegyelet és "az érdeklődő tisztelt közönség" is hivatalos volt. A Fogarasi Székely Társaság nevében Kovács János elnök, Pál Ferenc alelnök és Kiss Mózes honvédszázados felkérte Mórik Lajost, hogy képviselőjében "a dicső szabadságharcz vértanui emlékezetének, érzelmeinek halovány kifejezéséül", helyezze el "a barothi sikon elvérzett dícsőült székelyek emlékezetének megőrkítésére emelt emlék-oszlopon" az e célra megküldött koszorút⁴¹. Az avató napján Pünkösti Gergely negyvennyolcas honvédőrnagy Nagyszebenből intézett levelet a bizottsághoz, s közölte: "E szent napon melyen az elesett bajtársak emlékére a létesült emlékszobrot leleplezitek, hogy veletek nem lehetek oka a 80 év és a beállott nagy hideg. (...) Szívvel lélekkel közetetek vagyok Kedves bajtársaim". Az avatón a dalárda elénekelt a Himnuszt és a Szózatot, Mórik Lajos ismertette az emlékműállítás történetét, Lőfi Áron unitárius esperes,

negyvennyolcas honvéd ünnepi beszédet mondott és a "48-as szoborbizottság" átadta az emlékművet Barót községnek. Az iratokat csomagoló papírra még ezt jegyezte fel Mórik Lajos: "Meggyűjtöttem minden iratot. Ha utódaimban akadna olyan sarj, mely ezt történeti alapon felkivánná dolgozni - megőrzöm. Nekem elég volt a felállítás nehézségeivel való küzdelem. Nagy volt. Nagy örömet élveztem, a mikor átadhattam. Nem kis fáradságomba került a közöny leküzdése".

Jegyzet

1. Székelyföld, 1887. március 13., VI. évf., 21. szám.
2. Meghívó, Barót, 1896. november 18.
3. A "48-as szoborbizottság" 1896. november 19.-i gyűlésének jegyzőkönyve.
4. Uo.
5. Uo.
6. Felhívás - Gyűjtőív, Barót, 1896. december 1.
7. Mórik Lajos 1896. november 20.-i levele Gábor Péter alispánhoz.
8. Gábor Péter alispán 1896. november 25.-i átirata.
9. Hollaki (?) foszolgabíró (?) Kovásznán, 1896. december 31-én kelt levele a "48-as szoborbizottsághoz".
10. Takó János 1897. (Az 1896-os évszám elírás - B.L.) január 4-i levele Mórik Lajoshoz.
11. A "48-as szoborbizottság" 1898. február 28.-i gyűlésének jegyzőkönyve.
12. Mórik Lajos 1896. december 2.-i körlevele.
13. Benedek József 1896. december 8.-i levele Mórik Lajoshoz.
14. Uo.
15. Id. Máthé János hagyatékában. A feljegyzés egyik másolata a szerző tulajdonában.
16. Kolumbán Ellák 1969. augusztus 21.-i levele Bányai Sándorhoz. Fénymásolata a szerző tulajdonában.
17. Uo.
18. Uo.
19. Csiki István 1896. december 15.-i levele Mórik Lajoshoz.
20. Sigmond Bénéám 1896. december 8.-i levele Mórik Lajoshoz.
21. Tana Sámuel 1897. január 5.-i levele Mórik Lajoshoz.
22. A "48-as szoborbizottság" 1898. február 28.-i gyűlésének jegyzőkönyve.
23. Uo.
24. Uo.
25. Zuliáni Péter 1898. március 12.-i levele Mórik Lajoshoz.
26. Bosin Antal 1898. március 9.-i levele Zathureczky Gyulához.
27. A "48-as szoborbizottság" 1899. március 26.-i gyűlésének jegyzőkönyve.
28. A "48-as szoborbizottság" 1900. április 17.-i gyűlésének jegyzőkönyve.
29. A "48-as szoborbizottság" 1901. augusztus 4.-i gyűlésének jegyzőkönyve.
30. A "48-as szoborbizottság" 1900. augusztus 11.-i gyűlésének jegyzőkönyve.
31. Uo.
32. Barót község képviselőtestülete 1901. augusztus 29.-i rendkívüli gyűlésének jegyző-

könyv-kivonata.

33. Zathureczky Gyula Prázmári István kovács és kőfaragóval kötött 1901. szeptember 9.-i szerződése.
34. A "48-as szoborbizottság" 1901. november 26.-i gyűlésének jegyzőkönyve.
35. Id. Máthé János: Magyarhermány monográfiája (kézirat), 153/3. oldal.
36. Bányai Sándor hagyatéka. Fénymásolatok a szerző tulajdonában.
37. Strobentz-testvérek 1914. augusztus 25.-i levele Mórik Lajoshoz.
38. Prázmári István 1901. december 1.-i levele a "48-as bizottsághoz".
39. A "48-as szoborbizottság" 1901. november 26.-i gyűlésének jegyzőkönyve.
40. A "48-as szoborbizottság" 1901. december 6.-i gyűlésének jegyzőkönyve.
41. A fogarasi Székely Társaság 1901. december 5. (?) -i levele Mórik Lajoshoz.

DEMETER LÁSZLÓ

A baróti régi-, avagy Zathureczky-temető leírása*

A Barót északkeleti végében, a Szőlős-oldalon található, az úgynevezett Zathureczky-temető mely jelenleg a helység legrégebbi temetője. A község protestáns és görög katolikus lakosai temetkeztek ide, ugyanis a korabeli vallási viszonyok nem engedtek más vallásúakat a katolikus temetőbe temetkezni, sőt a más vallásúak a temetőjüket csak a község határában nyithatták. A Zathureczky - temető először a Csereyek, majd 1817 után a Zathureczkyek családi temetkező helye volt, de ide temetkeztek Barót más református, unitárius, görög katolikus lakosai is.

A temető, annak ellenére, hogy 1897. április 13-án a római katolikus temető mellett új protestáns temetőt is nyitának¹, a hatvanas évek elejéig még használatban van (a jelenleg azonosítható legújabb síremlék a Dr. Zathureczky Lajosé 1958-ból).

Jelenleg a temetőben 32 sírt lehet azonosítani a síremlékek vagy azok maradványai alapján. Régen ennek a többszöröse lehetett, ezt bizonyítja a temető területén látható sok sírhintő szerű domborulat és a több helyen a földből előbukkanó téglák, kő és maltertörmelék. Mikor a temető hegye alatt elhaladó jelenlegi műutat építették, - az idősebbek elbeszélései szerint - több sírt elpusztítottak buldózerrel, és ráépítették az úttestet.

A temető még meglévő jelentősebb síremlékei:

1./ dr Simonfy Sámuel síremléke (1 sz. sír) vörösesbarna hermányi andezitből készült obeliszk azonos anyagból készült sírkereettel. A síremlék felirata:

Itt nyugszik
kibédi

Dr. SIMONFY SÁMUEL

járás orvos

szül 1817, megh. 1898

* Megjelent az ACTA (sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum és a Csíki Székely Múzeum közös évkönyve) 1996 évi kiadásában. A tanulmányt most kibővítte és javította adjuk közre.

Jótekonyságodat
csak szíved jósága
múlta felül

Simonfy Sámuel Tordán született 1817-ben. Milánóban végezte az orvosi egyetemet. Az 1848-as szabadságharcban Bem tábornok táborig orvosaként szolgált. A szabadságharc bukása után Lengyelországba menekült, majd hazatértekor Nagyajtán, Baróton és végül Oklándon lett járásorvos. Nagy szakértelemmel végezte munkáját. Baróton hunyt el 1898-ban².

2./ Id. Zathureczky István és neje Tasnádi Nagy Juliánna síremléke (7 sz. sír) bogáti karcos homokkőből készült obeliszk. A sírkő felirata: baloldalt:

alsó zaturcsai
ZATHURECZKY ISTVÁN
szül. 1790 okt. 25
megh. 1870 okt. 12

szemből:

Fiui kegyelet jeléül
emeltette
ZATHURECZKY GYULA

jobboldalt:

Tasnádi
NAGY JULIANNA
szül. 1799 sept 29.
megh. 1878 márc. 12.

Zathureczky István ügyvéd, Zathureczky János és Jeszenszky Zsuzsanna fia, feleségével, Tasnádi Nagy Juliánnával 1817-ben költözött Erdővidékre Túróc vármegyéből, ahol Baróton és Olaszteleken tekintélyes birtokot szerzett. Házasságukból tizenkét gyermek született, köztük István, az 1848-49-es szabadságharc huszárkapitánya, Emília, a Székely Nemzeti Múzeum alapítója, Károly, császári és királyi ezredes és Gyula, országgyűlési képviselő³.

3./ ifj Zathureczky István és Zathureczky Lajos síremléke (10 sz. sír). A sírkő felirata:

baloldalt:

LÉGY VÉDONK
ATHURECZKY ISTVAN

EMLEKENEK, A KI A HAZA:
ERT VIVOTT HARCZOK
VIHARAIVAL SOK DICSO-
SEGGE VIVOTT MEG,
DE AZ EZT KOVETETT
NAGY NEMZETI CSAPAS
ALDOZATJA LETT!

SZÜL. 1821 OC. 25 MEGH 1858 JUN 15.

szemből:

A TESTVERI
SZERETET A VERSEG
ES BARATSAG
KEGYELETE JELEÜL
EMELTETTE
E GYASZEMLEKET
ZATHURECZKY GEDEON
1858

jobbaldalt:

ZATHURECZKY
LAJOS
A FARADHATATLAN GAZ-
DA A HAZA ÉS CSALADI
KÖR HŰ FIÁNAK VÉG
NYUGHELYE
SZÜL: 1819 JAN. 16..
MEGH. 1855 OCT 16.

Alsózathurcsai ifjú Zathureczky István százados. Apja Zathureczky István, udvarhelyszéki biztos és táblabíró. Nemesi származású. Jogot végez. 1841 - hadfi, 1845 - hadnagy a 11. Székely huszárezredben. 1848 októberétől ezrede háromszéki osztályával részt vesz a szék védelmében, és honvéd főhadnagy lesz. 1849 máj. 29. (febr. 1.) - alszázados ezredénél. A nyári hadjáratban a brassói, majd a székelyföldi hadosztály kötelékében harcol a dévai fegyverletételig. (aug. 18.). Nagyszebenben halálra ítélik, amit később tizenkét év várfogságra változtatnak. 1856-ban Kufsteinből szabadul amnesztiával. Haláláig birtokán gazdálkodik. Sírja a baróti régi temetőben¹.

4./ Tódor András görög katolikus lelkész és neje, Péter Róza

síremléke (24. sz. sír) dacittufából készült obeliszk, mely jelenleg le van döntve.

A síremlék felirata:

(felül kereszt)
It nyugszik
TODOR ANDRAS
GÖR. KAT. LELKESZ
ki élt 63 évet m: h:
1883 Ápr. 21én neje
PÉTER RÓZA
ki élt 83 évet m: h:
1910 Ápil 15én
BÉKE PORAIKRA
E sírkövet állíttaták
Fia és menyé.

5./ Idős Debitzky Mihály síremléke (25 sz. sír) mészkőből készült. Jelenleg a síremlék ledöntött és kettétört állapotban látható. Felirata a következő:

ITT NYUGSZIK
ID. DEBITZKY MIHÁLY
GYÓGYSZERÉSZ
SZÜL. MISKOLCZON 1800
MEGH 1865
Béke poraira

6./ Fülei Fosztó Zsigmond tanító andezitből készített jellegzetes formájú síremléke (31 sz. sír).

A síremlék felirata:

18
86
Sept. 20án
IT NYUGSZIK
Fülei FOSZTÓ
ZSIGMOND
VOLT 8 ÉVIG
ISKola Tanító
Élt 38 évet
Emeltete noje
NAGY Mónika

A temető külön érdekessége a föld alá épített, egykor feltehetőleg kriptául szolgáló építmény, boltíves üreg (6 sz. sír). A krypta a legidősebbek visszaemlékezése szerint már a század első két évtizedében is jelenlegi üres állapotban volt látható. Az üreg hátulsó felében az utóbbi években avatatlan kezek a falat több helyen is megbontották, talán abban reménykedve, hogy a fal mögött egy másik üreget, helyiséget találnak, amint azt sokan beszélték Baróton, de a bontásnál egy helyen előbukkant a föld, ami ezt a feltételezést cáfolni látszik.

Érdekes még a Zathureczky István és Lajos síremléke mellett található tumba (koporsó alakú kő) (9 sz. sír), mely Barót temetőiben egyedülálló. A tumba felirata sajnos az idők folyamán szinte teljesen elpusztult. Ma már csak néhány betű körvonalazódik rajta.

További síremlékek, melyeken valamilyen felirat olvasható vagy más jellegzetessége van:

1./ Az andezitből készült obeliszk (2 sz. sír) felirata:

Itt nyugszik

kis bacsoni

BENEDEK JÓZSEF

szül.1821-

m:h: 1894

Béke hamvaira

2./ A 3 sz. síremlék:

Katharina Well...

1996 tavaszán még látszott a temető egyetlen német nyelvű sírfeliratának töredéke (a nyolcvanas évek végén még az egész), de ez mára teljesen lemállott.

3./ A 4 sz. síremlék:

Petrovics Sándor sírja

A krypta előtt álló sírkövön a nyolcvanas évek végén még látszott Petrovics Sándor neve. Mára a felirat teljesen lepusztult.

4./ Az 5 sz. síremlék

A 4 sz. sírtől északkeletre található az 5 sz. sír, melynek letört sírköve a kriptába begurítva látható. A sírkövön a Barther név olvasható.

5./ A 11 sz. sír:

A síremlék felirata:

ZATHURECZKY

LAJOS

M.H.1958

Andezit sírkő és sírkeret.

6./ A 17 sz. sír:

A szürke andezit sírkövön, a kő jelenlegi állapotából ítelve, soha nem volt felirat rajta, csak egy egyszerű kereszt.

7./ A 18 sz. sír:

Paratěj Miklós és Rádúj Anna síremléke szürke andezitből készült. Tetején kereszt található.

8./ A 19 sz. sír:

Irimi Márton ledöntött andezit síremléke.

9./ A 20 sz. sír:

Berszán Barbara (1850-1900) síremléke négy darabba ledöntött hermányi andezit sírkő.

10./ Paratéh Borb... (hiányzik) - dacittufa sírkő töredék.

A mellékelt térképen a 8, 12, 13, 14, 15, 16, 21, 22, 26, 27, 28, 29, 30, 32 számmal jelölt sírokat sírkeretek, felirat nélküli sírkőcsonkok, több darabra tört és hiányosságuknál fogva összerakhatatlan sírkövek jelölik. A hatvanas évek végén Kisgyörgy Zoltán geológus, újságíró a helyszínen összeírta az akkor fellelhető sírokat. Az általa összeírt síremlékek közül mára néhány teljesen elpusztult vagy hozzáférhetetlenné vált (feliratos felére dőlt, vastag fák és bozót nőttek a feliratos fele elé stb.). Ezek a sírok a következők:

1./ Száldobosi id Kolumbán Gábor

1883-1961

nyugvóhelye; fedje hamvait szeretet és béke.

78 évet élt az életben, legyen csendes pihenése.

sz. 1886 m.h. 1961 szept. 29

B.P.

2./ Zathureczky Gábor

1838-1906

Heim Gyula

ezredes

1849-1902

Zathureczky Arthur

1893-1960

3./ özv. Szarka Gáborné

Brassai Juliánna

1807-1886

4./ Alsózathurcsai Zathureczky Lajos

5./ Cserey István 1859³.

A jobb sorsra érdemes temető nemzeti emlékhelyeink egyike. Sajnos fokozatosan pusztul.

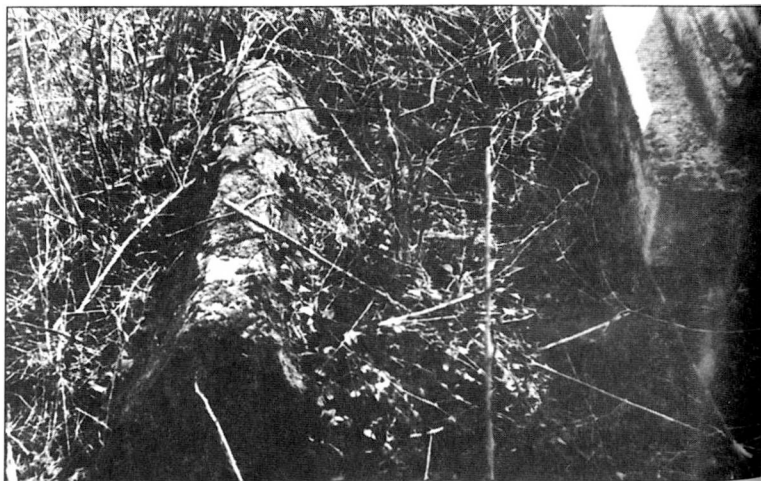
A temetőben a Simonfy Sámuel, valamint ifjú Zathureczky István sírjánál minden március 15-én megemlékezés és koszorúzás zajlik.

Irodalom

1. id. Kese Jenő: A baróti református egyházközség megalakulásának és fejlődésének története (kézirat)
2. Simonfy Ákos leírása Simonfy Sámuelről (kézirat a baróti ref. egyh. levéltárában. Az adatok átvéve id. Kese Jenő kéziratából)
3. Dr. Zathureczky Miklós: Zathureczky és Dávid ikercsaládok története 1200-1942 (Budapest, 1942)
4. Dr. Zathureczky Miklós, i.m. és Ifjabb Zathurcsai Zathureczky István emlékiratai 1849-től 1856-ig (kézirat a Székely Nemzeti Múzeum Könyvtárában); Demeter László: Erdővidék a szabadságharcban 1848-1849, 86-87. old.
5. Az adatok Kisgyörgy Zoltántól
A fényképfelvételeket Hoffmann Edit fényképész, a térképeket Dénes István geológus készítette, a sírkövek anyagát Dénes István határozta meg.
Azon adatok, amelyeknél forrásmunka nincs feltüntetve, a helyszínen végzett kutatás eredménye.

Temetőrészlet

A temető és egyben Barót egyetlen tumbája (9. sz. sír)

Debiczki Mihály gyógyszerész sírmléke (25. sz. sír)

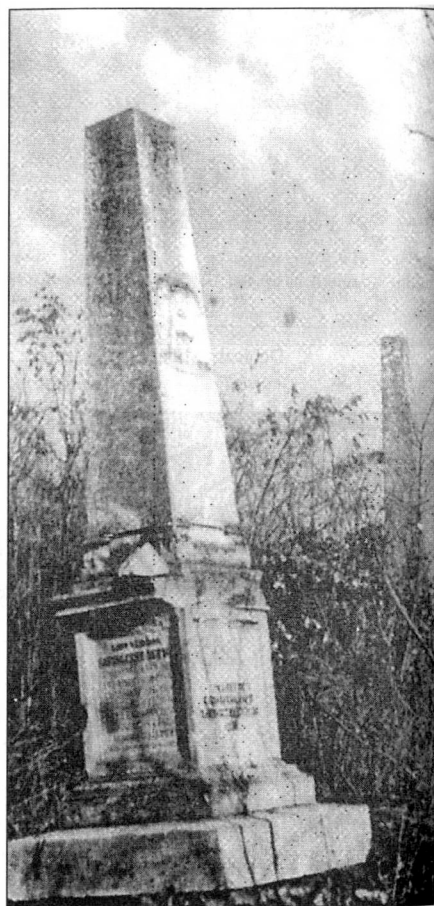
Fülei Fosztó Zsigmond
tanító sírmléke (31. sz. sír)

Katharina Well ... sírmléke (3. sz. sír)
a temető egyetlen német
feliratú sírmléke

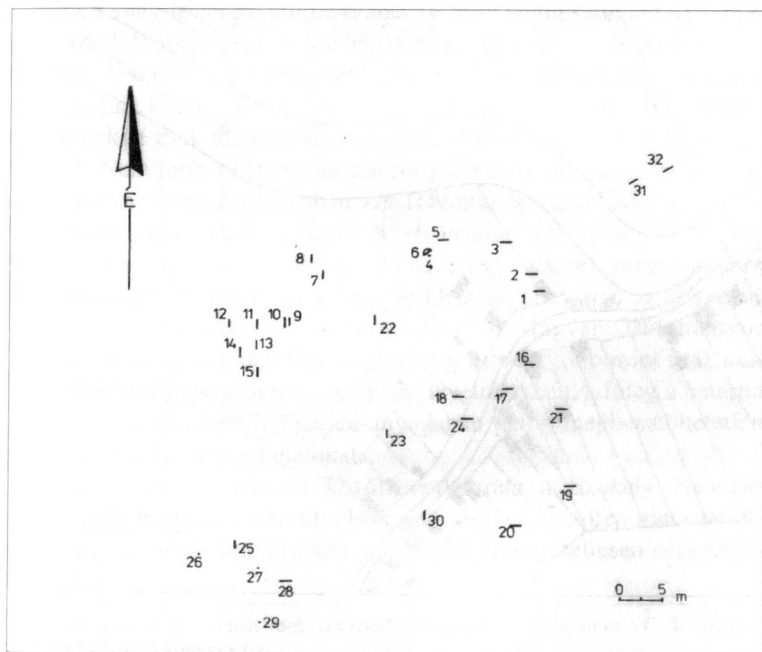
Dr. Simonfy Sámuel
síremléke (1. sz. sír)

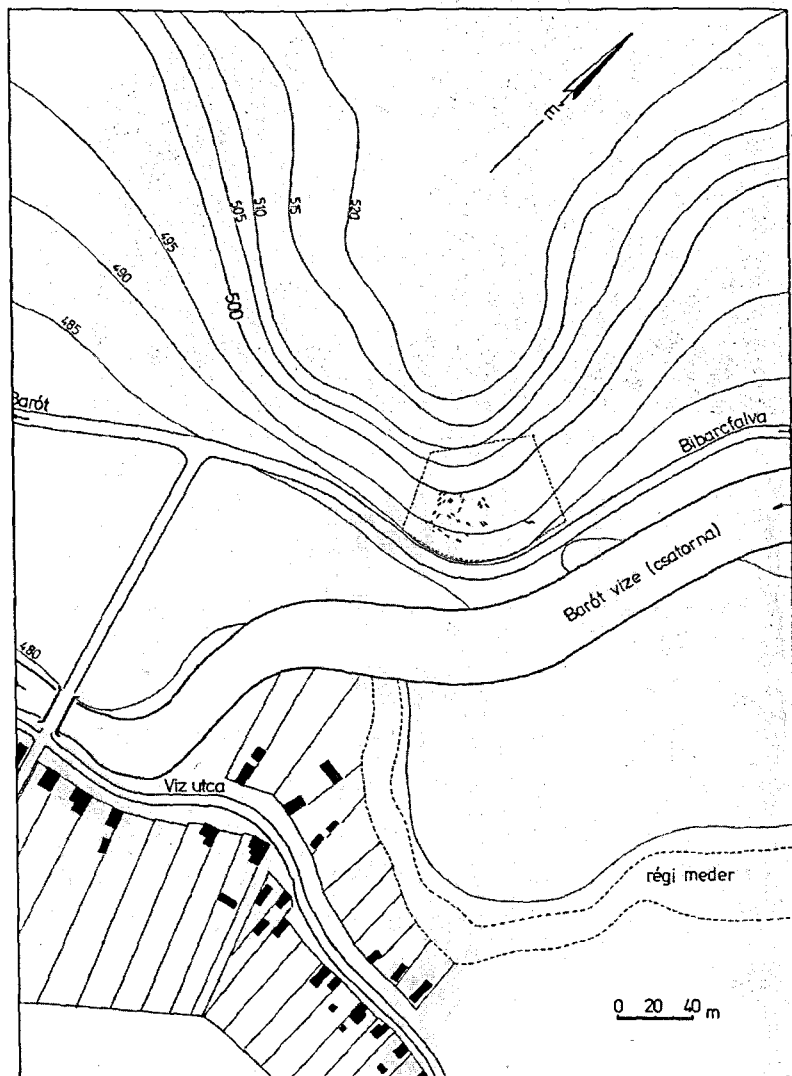
Ifj. Zathureczky István síremléke
(10. sz. sír), háttérben
id. Zathureczky István obeliszkje (7. sz. sír)

A krypta belseje (6. sz. sír), benne a "Barther" feliratú sírkőtöredékekkel (5. sz. sír)

A temető térképe

A temető elhelyezkedése

HERMANN RÓBERT

ZATHURECZKY István székely huszárszázados emlékirata (1849-1856)*

Előszó

Az 1848-49-es polgári forradalom és szabadságharc résztvevői tucatjával írták meg naplójukat, s százával hagytak hátra többé-kevésbé részletes emlékiratokat. Az emlékiratírók között vannak tábornokok és közlegények, ezredesek és hadnagyok, őrnagyok és századosok, miniszterek és katonák, képviselők és kormánybiztosok. A tucatnyi kiadott napló és többszáz kiadott emlékirat mellett azonban mindmáig fontos diáriumok és memoárok pihennek kéziratban, a kutatók által ismerten vagy ismeretlenül. A szabadságharc végig szolgáló 31 tábornokának fele hagyott hátra emlékiratokat vagy naplót, ám mostanáig mindössze ötnek van megbízható kiadása, s például a hat altábornagy memoárjai közül Vetter Antalé, Mészáros Lázáré és Henryk Dembinski-é csak töredékesen vagy megbízhatatlan kiadásban hozzáférhető. Nem jobb a helyzet az alacsonyabb rangban szolgálók memoárjával sem. A múlt században két folyóirat is, az Abafi Lajos által szerkesztett Hazánk és a Kuskó István által szerkesztett 1848-49. Történelmi Lapok hasábjain programszerűen jelentek meg a különböző visszaemlékezések, de a Magyar Országos Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára vagy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára még mindig több mint száz kiadatlan visszaemlékezést őriz. A vidéki levéltárakban, s főleg a határon túli közgyűjtemények hungarica-anyagában pedig megbecsülhetetlen számú memoár várja a kutatókat.

Zathureczky István itt közölt emlékirata a Székely Nemzeti Múzeum kéziratrából került elő. E mű története szintén nincs tanulságok nélkül. A kézirat tartalma ugyanis eddig sem teljesen ismeretlen a kutatás előtt.

* Megjelent az ACTA (sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum és a Csíki Székely Múzeum közös évkönyve) 1996 évi kiadásában.

A szerző családjára vonatkozó adatokat a múlt század nagy magyar családtörténésze, Nagy Iván állította össze. A zaturcsai Zathureczky család egyike Turóc vármegye legrégibb nemes családjainak. Eredetét 1255-ig vezeti vissza. Az idők folyamán a család több ágra szakadt; Békés, Bihar és Nógrád megyébe egyaránt kerültek Zathureczkyek. Az emlékirat szerzője, Zathureczky István huszár százados egy ilyen ág leszármazottaként született az udvarhelyszéki Olaszteleken. Apja, Zathureczky István, Zathureczky János és Jeszenszky Zsuzsanna második gyermeke, 1817-ben telepedett le Olaszteleken, s szerzett itt és Baróton „szép terjedelmű javakat”. Feleségétől, Nagy Juliannától tizenkét gyermeke született. Legidősebb fia, Gedeon (szül. 1817) Bihar megyében, Céckén telepedett le. Második fia, Lajos, 1848-ban halt meg. A harmadik fiú volt István, az emlékirat szerzője. A három fiú után negyedikként egy lány, Emília született. Ő Cserey Jánoshoz ment feleségül. Julianna Boér Albert, Mária Szent-Iványi Ignác felesége lett. A hetedik gyermek, László neje Boér-leány volt. Utána még öt testvérük született, Károly, József, Lujza (Bartha Sándorné), Gábor és Gyula.¹

A múlt század második felében, az 1867-es kiegyezést követően egyre többször fogalmazódott meg az az igény, hogy fontos lenne összeállítani az 1848-49-es szabadságharc honvédtiszti karának valamifajta életrajzi gyűjteményét. Ezt a célt szolgálták a honvédegyletek megjelent listái csakúgy, mint a Közlöny és a Komáromi Lapok alapján készült, meglehetősen bonyolult névsor a honvédtiszti kinevezésekről. Az első ilyen vállalkozás Egervári Potemkin Ödön, a szabadságharcban a 14. (Lehel) huszárezred hadnagya nevéhez fűződik, aki a kiegyezés után létrehozott magyar királyi honvédség törzstisztjeinek, köztük volt negyvennyolcasoknak az életrajzi gyűjteményét jelentette meg. Egervári gyűjtése azonban a megjelentnél jóval szélesebb kört ölelt fel, ám az összegyűjtött anyag jelentős része kéziratban maradt. Szintén egy ilyen életrajz-gyűjtemény összeállítását kísérelte meg Bács-Bodrog vármegye fiatal jegyzője, Dudás Ödön az 1870-1880-as években. 1878-ban a Vasámapi Újság hasábjain szolgáltatta fel a szabadságharc résztvevőit és rokonaikat a honvédtisztek életrajzi adatainak megküldésére. A válaszadók között volt özv. Csereyné Zathureczky Emília is, aki Imecsfalváról 1878.

március 27-én küldte meg Dudás-nak testvére, Zathureczky István huszárszázados életrajzi adatait, “amint összeállíthattam különféle irataiból”. Kérte, hogy Dudás az elkészült munkából két példányt küldjön neki utánvéttel. Az életrajzi adatok a következők voltak:

“Alsó-Zathuresay ifj. Zathureczky István született Bardócszéken, Olasztelken 1821-ben. Atyja idősb Zathureczky István kitűnő gazda és nemzetgazdász; anyja Tasnádi Nagy Júlia, kitűnő honleány és jó anya. Tanulmányait Brassóban kezdte s bevégezte Székelyjudvarhelyt, mint kitűnő matematikus és rajzoló. 1842-ben belépett a Dobra ezredes vezénylete alatt álló székely huszár ezredhez mint hadapród. Előlépett 1844-ben mint hadnagy; az 1848. függetlenségi harcban Sombori ezredes által kineveztetett főhadnagyi rangba. Itt jelét adta a hazaszeretetnek, mert jelen volt az agyagfalvi gyűlésen, és Urban ellen győzedelmeskedett Sz[ász]régennél. M[aros]vásárhelyen a széke-lyeknek Gedeon ellen folytatott rövid szerencsétlen kimenetelű ütközete után Uzonban nyert állomást. Az osztráknak Háromszékre betörhetése elleni előőrségnél részt vett a magy[ar]ellenes szász és oláh felkelőkkel vívott csatákban Sz[ász]hermánnál. Midőn Bem tábornok az erdélyi hadjáratot megkezdte, több győzelmei után Szebent megtámadta; Zathureczky már mint százados volt a Bem táborában. Részt vett a csatákban az első orosz invázió és Brassóban állomásozó osztrák hadsereg tömösi szorosnál kiűzéséig. Ez alkalommal adta Bem a III. osztályú magyar katonai érdemjelvényt”. A továbbiakban Zathureczky István emlékirata alapján ismertette a nyári hadjárat és a börtönének történetét. Ha Dudás részletesebb adatokat szeretne, “utalom a tudvágyat azon híven feljegyzett naplóra, melyet nevezett fogsága alatt írt, és a Székely Nemzeti Múzeum irománytárában őrizés végett letétetett”. Ebből az utalásból tudjuk, hogy Zathureczky emlékirata már ekkor a Székely Nemzeti Múzeum kéziratárában volt. A továbbiakban így folytatta: “1856-ban, midőn az amnesztia útján megszabadult, Barótra indult szülőihez, de nem élvezhette szabadságát, mert hazája sorsának bánata felett elgyengülés következén, az 1858-ik évnek június 24-én szív- és vérérbetegségben Háromszéken, Imecsfalván nővére, CsereyJánosné karjai közt kiadta lelkét, az élők közül elköltözött.” Dudás ezeket az adatokat használta fel ahhoz a rövid életrajzhoz, amelyet Zathureczkyről írt. (A testvér adatait Bona Gábor kutatása alapján csupán ott kell kiegészítenünk,

hogy Zathureczky 1841-ben állt be a cs. kir. hadseregbe, s 1845-ben, nem pedig 1844-ben lett hadnagy. 1848-ban ezrede ezredesi osztályában, ai 1. században volt hadnagy, s alakulatával Gidófalván állomásozott).² Dudás 1884-ben az "Egyetértés" című lap hasábjain megjelent újabb felhívásában felszólította a résztvevőket és rokonokat, küldjék be az 1848-49-es magyar honvédség tisztikarának életrajzaira vonatkozó adataikat. A felhívásra ezúttal is tucatjával érkeztek válaszok. Dudás gyűjteményében a két felhívás eredményeként közel hatvan honvédtisztól vagy honvédtisztról maradtak fenn többé-kevésbé részletes visszaemlékezések és levelek. Dudás ezen felhívására válaszolt július 11-én Nagyszebenből Zathureczky Károly, a 82. cs. kir. gyalogezred alezredese. Mint írta, az 1870-es években egy hasonló felhívásra már megküldte a testvére, Zathureczky Istvánra vonatkozó adatokat, s ezt most is szívesen megtenné. "Azon szívességre kérem a nagyon tisztelt tekintetes urat, vélem közölnie, hogy ha a boldogult testvérem nem volna-é azok közé felvéve, hogy még annyit, amennyire emlékezünk, feljegyezhezzünk és a közlést megtehezzük" - írta. Dudás a levelet július 13-án kapta meg, s 19-én válaszolt reá. Zathureczky István életrajza nem ismeretlen előtte, fel is vette munkája I. kötetébe. Az életrajzi adatokat még Zathureczky Emiliától kapta meg. "Bár netán még fennmaradt arcképét is megkaphatnám! - folytatta - kinek elérésére és naplójának közölhetése szempontjából e levellel együtt egy időben bátor voltam Imecsfalvára [Zathureczky Emiliának] is írni". Kérte tehát Zathureczky Károlyt, küldje meg neki a napló eredetijét használatra, s netaláni önálló kiadásra.

Az alezredes augusztus 8-án válaszolt. Mint írja, özvegy Cserey Jánosné Zathureczky Emília meg fogja neki küldeni Zathureczky István minden iratát és naplótöredékét, s ő azok használható részét a hónap végéig továbbítani fogja Dudás-nak. Leveléhez mellékelte Zathureczky István 1856-ban készült arcképét. "Hajzata szöke gesztenye színnel vegyült volt" - írta testvéréről.

Következő levelét egy hónap múlva, szeptember 8-án küldte az udvariasan érdeklődő Dudás-nak. Közölte, hogy írt a Székely Nemzeti Múzeum örének, Nagy Géza tanár úrnak és testvérenek, Csereynének. Nagy Gézát kérte, hogy szíveskedjen "az boldogult testvéremet, Istvánt, azaz tőle s reá vonatkozó ottan letéteményezett irományokat haladéktalanul nékem megküldenie", de eddig még nem kapott választ.

Csereyné-től csak 1849-1855 között Nagyszebenből és Kufsteinből, a fogságból írott leveleket kapott.

Végül közölte, hogy Zathureczky Istvánt Bem kinevezte törzstisztnek (örnagynak), de a Közlönynek ez a száma nem található. Megemlítette, hogy Zathureczky Károly volt 12. (Nádor) huszárezredi főszázados szintén rokonuk volt, s Zaturcsán, Turóc megyében halt meg. Ő maga a Nagy Iván munkájában felemlített 8. testvér. 1849-ben közhonvéd, majd őrmester Bem alatt, 5 csatában vett részt, "de igen fiatal és gyenge testalkatú lévén, a menetek meghurcoltak, annak következtében sokat betegeskedtem - de egyszersmind a katonai pályára való lépésemet ezen előbbi körülmény, hogy szolgáltam a honvédségnél, előkészítette, így szolgálom azolta a közös hadseregben".³ A levelezés folytatása hiányzik. Nem tudjuk, hogy Dudás végül is megkapta-e a kért emlékiratot; valószínűleg nem. Az ő vállalkozása is félbemaradt, s kéziratos anyaggyűjtését csak a 20. század második felében használta fel a kutatás. Bona Gábor a szabadságharc hadseregének századosairól szóló munkájában a Dudás hagyatékában található adatokat is felhasználta Zathureczky István életrajzának írásánál.⁴ Az emlékirat - ahogy a korszakról szóló visszaemlékezések általában - nem mentes a dátumbeli tévedésektől. Mégis értékes forrás, több szempontból is. A szöveg elején leírt epizód a székely huszárszázad lázadásáról a honvédsereg fegyelmi problémáiba enged bepillantást. A katonák ugyanis - ellentétben a közvéleményben élő képpel - csak ritkán kerültek ütközetbe vagy csatába, s szolgálati idejük nagyobb részét olyan unalmas és megerőltető szolgálatban töltötték, mint amilyenről Zathureczky is ír.

Érdekes az emlékirat azért is, mert egy olyan mellékhadszíntér, a Beszterce-vidék eseményeiről jegyez fel adatokat, amelynek magyar forrásanyaga meglehetősen hiányos és pontatlan. A kiváló magyar hadtörténész, Gyalóky Jenő is kénytelen volt megállapítani e harcokról írott tanulmányában, hogy egyetlen olyan magyar kútfő van, Thoroczky Sándornak a 73. honvédszászlóalj történetéről szóló emlékirata, amely a hivatalos osztrák összefoglalótól, Wilhelm Ramming ezredesnek a nyári hadjáratról szóló munkájától függetlenül szól a hadieseményekről. "Sajnos, ez se mentes azoktól a hibáktól, amelyeket minden olyan író elkövet, aki már csak évtizedek elmúltával, emlékezetből veti papírra mondanivalóját".⁵

Bár Thoroczkay munkáján kívül további két visszaemlékezést is ismerünk a beszercei harcokról, Zathureczky munkájának értékét az adja, hogy valamennyinél korábban, s a börtönbeli elzártság következtében - úgy tűnik - a megjelent irodalomtól függetlenül vetette papírra munkáját. A kézirat megírásának ideje pontosan megállapítható: a dévai fegyverletételről szólva a szerző megjegyzi, hogy immáron öt éve raboskodik. Tehát 1854-ben írta munkáját. 1854-ig csupán Ramming már említett hivatalos osztrák, Heinrich von Neidhardt orosz hivatalos összefoglalója, illetve Czetz János és Pataky Mihály meglehetősen pontatlan munkái láttak napvilágot az erdélyi nyári hadjárat történetéről.⁷

Szintén fontos az emlékirat azért, mert emlékezet után ugyan, de közli Zathureczky nagyszebeni hadbírósi vallomásának anyagát. A nagyszebeni hadbírósi iratai ugyanis vagy elkallódtak, vagy valamilyen romániai levéltár mélyén pihennek, s ily módon az itt elítélt honvédtisztek peranyaga számunkra egyelőre ismeretlen.

Fontosak és jellemzőek a börtön évekről feljegyzett epizódok is. Zathureczky Kufsteinben raboskodott, s tucatnyi honvédtiszten és politikuson kívül fogolytársa volt a költő Czuczor Gergely. A kufsteini börtön kényszerű lakója volt Teleki Blanka és Lövei Klára is. Zathureczky emlékirata mentes mind a romantikus túlzásoktól, mind a későbbi börtönemlékiratokat jellemző kedélyességtől. Hasonló írásművet csupán egyetlen egyet ismerünk a kufsteini viszonyokról, Csiky Sándor képviselő és kormánybiztos szintén kézíratos naplóját. Csiky 1853. április 12-én jegyezte fel, hogy Zathureczky-t a kufsteini vartorony 8. számú zárkájába helyezték, június 5-én pedig Szigeti Miklóssal, a 11. honvédzászlóalj volt őrnagyával tették egy szobába, a 27 1/2. számúba, amely a kazamatákban volt.⁸ Zathureczky - mint ezt testvérének levele és saját naplója is mutatja - valószínűleg a börtönben szerzett betegségébe halt bele nem sokkal szabadulása után. Kufstein ugyanis a legegészségtelenebb várbörtön volt valamennyi közül - ha egyáltalán lehet egy börtönt egészségesnek nevezni. A fiatalon elhunyt huszárszázados tehát ugyanúgy a magyar szabadságért áldozta egészségét és életét, mint azok a vértanúk, akikre minden október 6-án emlékezünk. Megérdemli tehát, hogy a baróti temetőben megtalálható sírjára minden március 15-én és október 6-án kerüljön friss virág.

ZATHURECZKY István emlékirata

Jegyzet. 1849-ben május 1-ére az 11. székely lovas ezred 1-ő őrnagy 2-ik századával⁹ Besztercéről Borgóprundra rendeltettem, hol Tiha nevű falu [és] Marosény közt egy 4 emberből álló post¹⁰ szünteleni tartása vala egyik ága a szolgálatnak, más részről a napontai hivatalos közlekedés fönntartása Borgóprund és Beszterce közt; és még egy más, 1 tizedes és 6 emberből álló kis csapat hason célra el vala küldve.....Az egész század állá mintegy 56 lovasból, mely közt 30 lónak kisebb-nagyobb sebei lévén, a szolgálatra teljesen alkalmatlanok valának, ezek napontai szorgos gyógyíttatása, emellett újoncok, amennyibe terhes szolgálatok engedheté, kiképzése vala egyik főbb teendőim ága, nem említve a sok küzdelmeket, a szükséges lótáp beszerzéseivel (4-5 napig nem lételét), melyek csak lovaink kézen legeltetése át[al] pótolhaták valamennyibe sat[ö]b[bi]; ily körülmények közt tele el május hava, amikor az 1-ő őrnagy 1-ő századát Besztercéről föl kellett vala váltanom, de főparancsnok Tóth Ágoston¹¹ Besztercéről BEM által eltétetvén és helyibe Dobay József¹² vállalván el azon parancsnokságot, felszólíttatám ez utóbbtól, mivel a közelgő orosz bejövetelel is tudomása már meglevén, maradjak a századdal előbbi állomásomba, június végével mulhatatlanul megtörténend a század felváltása; mit vala most tenni, mint csendeszen túrni és vární a megszabadítás óráját, mely hogy így történék, vagyis kellene történnie, okait a következőkben tudom. Weér György 1-ső kapitány¹³ Besztercén idejét talán igen jól és kényelmek közt tölthetvén, az előtte igenis tudva levé szigorú életet Borgóprundon látva, ötet arra bírták, hogy befolyását Dobay és Botár őrnagnál¹⁴ is fogánatba vegye stb., eredménye lön az, hogy Weér, mint lovas főkapitány a kórház felügyeletével bíztatik meg, mint különben azon hadnagy, Máriafy Albert úr, kit mint számfelettít a századhoz véve (több, különösen időtöltési jó tulajdonaiért, mert szolgálattévőre szükség nem lett volna, de ezt talán nem is tudta legyen) elvégezhet vala, annyival is inkább, mivel midőn a század elrendelése Borgóra katonai szigorral hagyaték meg, azaz: Mindenki és minden, mi hozzá tartozik, semmit és senkit Besztercén hátra nem hagyni, foglalja el B[orgó]pr[und] állomását, Máriafy hadnagy hasonlóul minden szolgálattételi cím

nélkül Besztercén maradása kivívatott. De a beteg lovat és katonapoggyászat ottan, hol jobb gondosság és ápolásra számíthatni és eszközölni lehetségesebb lesz vala, kénytelen valék a silány helyre, közelebb kitéve az ellennek martalékaúl, azaz a havasra felvinni és vitetni. 1849-be június 10-én B[orgó]p[rundon] következő dolgok történének e századnál, midőn tapasztaltatott az, hogy a lovak gyógyítására fordítandó minden működések hiába történnek - tapasztaltatván az is, hogy lovat sok fáradozások után mégis kigyógyítanak, 2000 s egynehány lépés lépésbe lovaglászai után, újra két-3 nap múlva a használhatatlanok sorába visszajönnek; minekutána minden nyereg- és más szerszámok is használható jó állapotba tetetődtek és csakis a szolgálattétel nem teljesítési rosszakarat az, mi minden fáradozásnak ellenszegül, és a lovak sebei szán[t]szándékos felszaggatása, a meggyógyítottaknak szán[t]szándékkal nem kímélete, de sőt újbóli öszvetörése szán[t]szándékos törekvésök többeknek, annálfogva a század kormány át[al] 3 versen¹⁵ közhírré tétetett azon szigorú rendelet, miszerint ha még azon nevezett eset fordul elő, hogy a kigyógyított sebes hátú ló a lépést igénylő szolgálat mellett is újból fellovagoltatnék, azon hiba teljességgel továbbá türetni nem, de sőt, a hibát cselekvő huszonöt pálcával büntettetni fog. Mindezen gyakori közhírré tétel ellenére G[ál] közhuszárnak lova, mint tökéletesen egészséges átadódván, 9-én reggel míglen B[orgó]prundtól a tihai posztig és onnan vissza lovagolt lépésbe, már azon estve lova ismét teljesen használhatatlannak jelenteték bé; megvizsgáltatódván a tény, szembetűnőleg kitetszik a szán[t]szándékos tett. - A gyakori ily esetek példaadást szükségképp már igénylék, és a kiadott rendelet életbe lépését megkívánák - mivégre a századk[ormány] napostiszt f[ő]hadnagy Cseh Demeter úrnak rendelést ada a reggeli jelentési (rapport) alkalommal Gál közhuszárra 15 pálcá ütésekkel kiszolgáltatni, mit midőn a nevezett tiszt úr teljesíteni kívánna, két legény elébe lépe azon elhatározott kifejezéssel, miszerén ők teljességgel nem engedik és nem fogják engedni semmi pálcabüntetést, mit teve a f[ő]hadnagy, azt, hogy ily erőszakos ellenszegülés elébe erőszakkal föllépni nem tudván, annyival is inkább, hogy ezen esetért egészen meglepetődván, jelentését a század[parancsnokna]k tévé, mire a két szószóló egyén tüstént előrendeltetvén, minden kérdésekre csak azon feleletet adá, miszerint ők az egész század akaratának jelentői, és azáltal bíztak meg légyen, miszerint senkit is

megjelelni nem akarnak. A századba levő altisztek és egyenként e tárgy felől kikérdeztetvén, nem tudással védék magokat. - Ezen erőszakos ellenszegülést úgy tekinvén, mint fellázadást, még újból is mind a két fellépett egyének, N. N. komolyan megintetének a katonai törvény szigoráról, minden összeesküvés stb. [irányában], de még ezen felvilágosítások után is előbbi tettek mellett maradva és elbízva abban, miszerént mindnyájokat büntetni nem lehetend, fellépésük mellett szilárdul kívánnak maradni. Ily körülmények hatályos fellépett kívánván, a nevezett két egyén letartóztatottnak nyilvánították a századk[ormány] át[al] mindaddig, míglen megnevezendnek egy egyént, ki által küldettek, és e fellépésre bíráttak, ellen esetben a törvény súlya rájuk mérendi a legkeményebb büntető részét - egyszersmind a történendőkről a helybeli főparancsnoksághoz, alezr[edes] Damaszkindnak¹⁶ [sic!] jelentés intéztetvén, amidőn ez történne, Weér Gy[örgy] százados épp a hely színére érkezik, és a történteokről értesülvén, az egész századot a térparancsnokság udvarába bérrendelteté, a büntetendő egyénre a kimért 15 p[álca] ütések pedíg a század kemény megdorgálása közt végrehajtotta. Rendelést tévén egyszersmind a két fellépő egyének végett is, miszerént írásbeli jelentés mellett egyenest a besztercei főparancsnoksághoz illő fedezet mellett haladék nélkül bekísértessenek, hol ő, mint Besztercén lakó, személyesen elintézendí a kemény vizsgálatot (ha mégis megnevezni nem akarnak senkit). - Ezeknek története után a század legénysége szállásukra bocsátatott, a két nevezett egyénen kívül, kikről írásbeli jelentés készítették az osztály- és főparancsnokságnak Besztercére, továbbá a helybeli előőrségi főparancsnokságtól kikértek a két egyén bekísérésére megkívántató fedezet. Mindez történt délelőtti 11 óráig. - délutáni 4 órakor állá a szükséges kísérő fedezet elő, amikor még ottan lévő Weér kapitányt két egyén kérni pajtásukért megjelent, a nevezett kapitány úr válaszáat úgy intézé, mintha már neki a századdal mi dolga se lenne ő különben örömet engedne meg, ha én is megengednék, ezzel a kérőket hozzám utasítá. (itt jegyzem meg azt, hogy a nevezett kapitány úr már egyszer felhagyott rendelkezési jogairól lelépvn - újból gyakorlatba vevé a végrehajtó hatalmat - ellenben az engedményezőt magától távolítá, tehát egy óráig parancsnok tetszésileg! holnapig teljességgel még a dolgokba avatkozástól is félve, mérföldek távolságát keresé!) Én szem előtt tartva azon kényes állást, mely következőleg és talán épp

a vész pillanatba újból előállhatna, ha mint a jeleni történetek is minden hatás nélkül enyésztetnének rögtön el, egy ily eljárást úgy tekinték, mint az engedelmesség bármikori felmondására a mérges fegyvert önmagam átnyújtani oda, - minekutána előleges megintés, a dolog kimenete előleges megmutatása se bírta a kedélyeket lecsillapításra, nyakason történék hát az ellenszegülés; másrészt pedig a főhadnagy és egyszersmind a századkormány kompromisszát¹⁷ is szem előtt tartva - anynyival inkább, minthogy a komoly eljárásra minden megtétettek - oda utasítám a két kérőt, várják el csendben mit már a törvény határozand. - Ezen végválaszt nekem kelle adni akkor, amidőn a délelőtti parancsnokságot szereplő W[eér] úr délután már úgy szerepelt, mint ki örömet engedne, de az engedményezési hatalom más (ti. az én) kezei közt létez (mily szép példája a hatalom mutogatásának és a közszeretet megnyerésének! tanu[!]ságul szolgálhat). A kiadott válasz után estvefelé a két, a többiek nevében fellépett egyén elkísértetik B[orgó]prundról le Besztercére. Ez nap és éppen ezen bekísérés alkalmával levélhordozáson és más szolgálattételre 15 nap N. helységben volt 1 tizedes és 6 közember jövének haza a századhoz esvére: A század kormányzása újból kezeim közé jöven vissza, estve rendeltetevék, másnap reggel 1/2 [?] órakor a század lóháton kirukkolás, és a beteg lovak szintén elővezetése aránt [!] stb. Június 11-én a nevezett időben a szállásom előtti utcán készen felállították a század. Sándi Sz. főhadnagy belépe jelenteni, és egyszersmind további rendeleteim kikérni, mire tüstént két egyén is, Erős Lajos és N. a szobába lépe, kinyilatkoztatván azt, miszerént ők jelentik, hogy ők és a század legénysége többet velem nem szolgálnak, én okát kérdezém, miért? (Amikor Szántó Lajos kapitány¹⁸ és egyszersmind térparancsnok ezen fellépésen nagyon felindulva, így szóla közbe, mindkettőt tüstént áridáltatni¹⁹ kell). Kérdésemre válaszolni nem tudva, Sz[ántó] k[apitány] nyilatkozatára megijedvén, a két egyén a szobából gyorsan ki, és a századhoz tére vissza, ottan fennszóval kiálták, "ugye, pajtások, mindnyájunk akarata? - Mind bėjövenilekor a két egyénnek, mind kimenetelekor, a században nagy zúgás és morgás történt, hanem egy egyén által is fennszóvali kitörés. Ezen én belátva a dolog mibenlétét, egyszersmind minden kitörési alkalmat csak azon okból is mellőzni kívánván, hogy egy ily szomorú fellépés a más gyalog székelő csapatok közé is nehogy béharapózzon, és az egész ügynek ártalmára

légyen, mi annál könnyebben megtörténhet vala, midőn a hosszas silány helyeni állomás, a rendetlen élelmezés meguntatták a prundi állomást, meghagyám Sándi tisztt úrnak a század legénységének szállásokra való rögtöni távoztatását, a lovak lenyergelését és istállóba békóttetését, hol mindenki tartózkodjon lova mellett mindaddig, míglen a trombíta nem szólítandja. A legénység szétoszlék szállásaira. - Az altisztek egybehívatván, személy szerint kikérdeztetének: 1-ör Micsoda ok indította a legénységet nyílt ellenszegülésre újból is? 2-or Miképpen eszközöltetett ezen kitörés? 3-or Az altisztek a legénységgel együtt lévén mind szállásban mind p[e]d[ig] szolgálatok pontos teljesítése mellett, mindezekről, mik a szállásokon és istállókban történnek, tudomással bírni kelletvén, mennyit és mit tudnak az érintett dologból? 4-er Ki légyen a dolog kezdője? s több kérdések, mikre minekutána mind csak nemtudással válaszolának, azon gondolat támadta tehát bennem, hogy a játékba bizonyos altisztek lévén avatkozva, ők szintén oly hibásak, mint akikről kérdeztetvén, nem kívánnak mit se tudni. A dolgok ily állásánál a férfias fellépés melőzhetetlennek tetzedvén [!], magam mennék egyenesen le Damaszkín alezredes és helybeli főparancsnokhoz a történeteket jelentendő, s egyszersmind erélyes fellépésre felszólítandó, mi meg is történvén, 2 századnak a 31-ik honvédzászlóaljából²⁰ rendelet téteték rögtön Dam[aszkín] ezredes szállása melletti téren, mely gyakorló helyül is szolgál, fegyverbe felállani. Trombíta fúvatván, a zavargó csapat kiállítatik gyalog, csak oldalfegyverrel, és levezetteté a gyakorló helyre, ahol midőn sorba felállott, a gyalogosztály négyseget képeze, a gyalog lovascsapatot körülfogá, a főparancsnok komoly felszólítást intéze hozzájuk - hanem senki sem felelt, továbbá a két egyént, kik fölléptek, kikérdezvén küldetésökre vonatkozólag, hasonnan nem felelének, csak nagy zúgást és mormogást akarának kezdeni. - Mire a gyalogs csapat parancsnoka "szuronyt szegez"-t vezényelvén, mit a honvédek legnagyobb engedelmesség jelei közt tevének. D[amaszkín] parancsnok látván a lázadás mivoltát, parancsolá a fegyverletételt a huszároknak, kik midőn vonakodás jeleit mutatnák, a gyalogság célba vevé fegyvereit, mire rögtön kardjaikat leoldák, és egy rakásra dobák, kivévén a két őrmestert, kik előre lépének és jelenték a dologról mit se tudások és azokba részvétlenségek, mint derék altisztekhez illő, kardjaik meghagyása mellett a sorból ki léptök parancsoltaték. - A

gyalogság a fegyvereik elvéetve, aztat a parancsnok őt kirendelt őrizet alá helyezék; valamint az egész század legénységét egy üres épületbe, kivéve a két indítottat, kik külön zárattak. - Ezek történtek reggeli 9 óráig.

Minekutána a mondottak történte után lovas alkalom rendelve készen lévén, azon egy segédtsizt írásbéli jelentéstétel mellett azon meghagyással küldeték D[amaszkin] alezredes át[al] bé Besztercére a főparancsnoksághoz, hogy ottan a kirendelendő hadbíró oly sürgősen küldje Prundra ki, hogy az naplemente előtt rögtönítelő törvényszékét megtarthassa, amelyhez az megkívántató ülnökök is egyszersmind kinevezettek, mindezek pontosan mentek és vitettek véghez, kivéve a hadbíró Verébi Somát²¹, ki szokásához híven ragaszkodva, annyira késék megjelenésével, hogy csaknem délután 1/2 5 óra megvala, (midőn egy úgynevezett rokonhiős oldala mellett ülte) megérkezék Borgóprundra.

A kijelölt törvényszék tagjai egybegyűlve lévén, a nevezett hat bíró munkálatát megkezdé, mégpedig oly értelmességgel, gyakorlottság jelei bebizonyítása mellett, miszerént ő a dolgot ott kezdé meg, hol más, azon fokot értő bíró azt végezni szokta - természetes, ezt is, szokott együgyűség és mi több, tudatlansága következtébe, még legnagyobb lassúsággal, elannyira, hogy 5 óra elteltével még nem tudott három sort protokollba²² venni - ekkor, minekutána először is bévádolt két egyént, kik mint az egésznek lázítói jelölvék, kihallgatta vagy kérdezgette volna - felkéret engemet a törvényszék elébe lépni kikérdezésre, hol nékem a következő protokollirát intézteték, olvastaték fel: "3-or Előállítatik és felhívatik N. N. kapitány úr, mint tanú stb. stb.", mire magam nem tudom, szégyen, vagy harag következtében elmosolyogván - óvást intézék a hadbíró azon kitétele ellen, hol én mint tanú állítottam elő, holott az egész tárgy alatti dolog a vezényletem alatt álló csapattól éppen ellenem intézteték, tehát én itt teljességgel nem mint tanú, de sőt inkább mint vádló léphetek fel; és az ellenem intézett tényről így adhatok felvilágosítást, de tanúsítást senki ellen vagy mellett teljességgel nem.

Erre még inkább zavarba jöven a neveztem hadbíró, tétovázásába csak nem jöven semmi új gondolat eszébe, - cáfolása ily hangzatú vala: mindenképpen tanú, mely szót gyakran midőn újítgatna, pangásából kiragadák az ülnökök, kik egyenkint fel kezdvén szólalni, s maga az

elnök is, Kálnoky Sándor őrnagy²³ nékem adván állításomra igazat, továbbhaladánk, vizsgálati irányt is változtatva.

En mindeneket, mik nekem mint sz[ázad]kormányzónak jelentetének és történének, magam diktálom le az írónak stb., melyeket személyem végeztivel további folytatásul a hadbíró úr működésire hagyván, távozám. Ezek után a századnál levő tisztek is minnyájan [!] a dolog történetét személyesen felsorolák sat., satb. - a hosszas tudatlanság koronáját feltéve hadbíró Verebi Soma azzal, hogy a nap eltelvén, mit sem intéze el.

- Másnap a legénységgel megam elbocsátattatám, kivéven Erös Lajost és N., mint szónokokat, kik a besztercei úgynevezett börtönbe bekísértettek, hol pereik elintézendők lésznek - sat. Ezen eljárás után a zavargási kedv a század legénysége részéről örökre eltávoza. - Másnap két egyén hozzám jöve, és sirva kére, engedjek meg a legénységnek elkövetett igazságtalanságáért, mert ők mindnyájan átlátják nagyon is, mennyire megsértettek engemet, és mily őszintén bánják hibás lépéseiket, és hogy őket esküvel kötelezték le, hogy ki ne mondjanak senkit és semmit, ők készek utolsó pillanatokig csak hogy engedelmem megnyerjék, mit kívának s parancsolok, tenni, stb.

En a kérőknek szívesen megengedék, mivel már korábban belátván, hogy valaki át[al] valának felbujtogatva, - a Besztercére első nap bévitt két egyént is visszafogadám - a későbbi kettő már törvényes kereset alatt állván - a végelintézést el kellett várni, mi meg is jöve vagy 3 hét múlva a minisztériumtól, éppen midőn Szeretfalvánál másodszor táborozánk²⁴ - az ítélet mindkettőre (kik a muszkák bejövetelekor a századhoz visszajövettek) szóla "halált" - minek végrehajtását én elengedém mindkettőnek, mint aki megkegyelmezési joggal fel valék hatalmazva. - Megjegyzendő még ezen tárgy felől az, hogy a történetek után oly tisztelet- és engedelmességgel vala minden egyes ember, minőt a legmíveltebb egyének se volnának képesek minden körülmények közt oly pontossággal végbevenni.

1849. június 21-én délelőtti 9 órakor Tihánál az orosz seregek Bukovina felől bérontanak, kemény csatározás és ágyúzás után viszsanyomatánk estvére Borgóprundig, holott sáncolásaink védelme alatt az éjet fegyverbe állva, mi pedig lovainkon ülve töltök el, estvére segítségünkre megjött a másik lovasszázad és Botár őrnagy és Kozma Alajos százados²⁵, valamint Dobay alezredes a Sárosi zászlóaljával²⁶ és

a határvéd zászlóaljjal.²⁷ - de már első nap a kis töltény hiány oly nagy vala, hogy az ellen csatárait ágyúgolyókkal kelle hátunktól távoltartani. 22-én Juni délelőtti 8 1/2 órakor az ellen át[al] megtámadtatánk sáncolatunk ellenibe ágyúit a körülvevő hegyekre felvontatván, onnan iszonyúan tüzele keresztbe mireánk - a közepén gyakran rohammal nyomult előre, de mindig visszavereték, s csakis két órai heves mindkét részről tüzelés után kéntelenítetteténk mi állásunkat odaengedni, midőn az ellen sokasága át[al] mind jobb-, mind balszármayain megkerültetének. - Sűrű golyózápor közepette húzódnánk lassan vissza Felső-Zsoszényig, ahol négy ágyúval (a lovasság fedezete alatt) mindaddig schachba tartók, míglen saját gyalogságunk rendezett menete létesülhetett. - Borgórusztnál [!] átkelénk a hídon és az egész kis seregünk zárakozva [!] folytathatá hátravonuló útját. - az orosz erejét a hegyek közül már kiterjeszthetvén, kozák lovasai által mindenütt nyomban üldöze. - Jád falun seregünk átmenve, annak napnyugoti végén kissé pihenni akarván, megállapoda, ekkor az már utánunk nyomult orosz lovasscsapat minket beérvén, tüstént mintegy 20-30 lépésnyi távulra előre jöve, keményen kezde mireánk tüzelni, kiket egy sebes rárohanással nyakra-főre visszaszalasztánk (annyira meg valának a kozákok által lepetve huszáraink, hogy háromszor vezénylék, és mégis, mintha leszögezték volna mindnyájukat, úgy nem mozdult[ak], ekkor pisztolyom kiragadva, elordítám magam: "rajta", és mintha álmaikból költöttem volna fel, úgy rohanának az ellenre) vagy 200 száz [sic!] lépést üldözök, mialatt seregünk is a sátorfát felszedvén, csak továbbblábal, ezáltal ágyúink is tért nyerének, és Aldorf előtt, Jád felé arányozva [!], két ágyú az országúton felállították - mi az ellen megszalasztását végezve, visszafordulánk, és sebesen ágyúink felé lovaglánc, az ellen ezt látva, ismét megfordult, és utánunk igyekvék, de midőn kiütnék magokat, egypár ágyúgolyó köszöntvén, további üldözésekkel felhagyanak. - Seregünk hátrálását folytatá Besztercén, Szépnýir- f[első?]. a[lsó?]. Balázsfalván és éji 12 órakor Somkeréken keresztül - itt a mezőn megtelepedénk és meghálánk.

23 Juni - Visszavonulásunkat folytatva érénk Bethlenbe, itt táborunkhoz csatlakozék a Naszód vidékéről hátravonult sereg²⁸ - Sándor Laci²⁹ alatt.

24 Juni utunkat folytatók Kudu, Csicsókeresztúr, F[első]örön át Rettegre, hol egy kissé pihenvén a sereg, és így Désre érkezék.

Rettegről egy század lovasság visszaküldetett Bethlenbe, hová még estvére meg is érkezünk, az előőrsök kiállítása után egy portyázó csapatot elindítottunk Somkerékig, szintén egész éjen át folytatók portyázatainkat Naszód felé is.

25-én délelőtt, minekutána Lekence és Naszód felőlről [!] az ellenről tudomást szerzünk, visszatérünk a Sajó jobbpartján, utunk Omlásalja, Árpástó, Sz[ent]margita, Sz[ent]benedekig, hol délután 2 órakor a Sajó jobbpartján egy malom alatt átúsztatánk, és bemenénk Désre, onnan le a Dés előtt fekvő táborba, honnan

26-án az egész tábor Bem vezérlete alatt visszaindult és aznap Somkerékre ére. - itt töltök e napot, míg minden rendelések megtételének.³⁰

27-én Egy kis csapat elindították Sz[ent]András, Magyaros, Királynémeti és Besenyőn keresztül Besztercére - a főtábor szintén ide indult más úton, úgymint³¹

28. Juni 849. Balázsfalván, Szépnýíren át Besztercére, innen ki Aldorfa, hol előőrseinket a Jádót elfoglalt ellennel szemközt kiállítók.

29-én Juni 849.³² reggeli 6 óra körül³³ megkezdők mi részünkről a csatát, s az ellen előőrségét csak gyorsan visszanyomók, - Jádból is kiüdvén, gyors előnyomulásunk át[al] az ellen jobb- és balszárnyát, melyek több csapat gyalogokból állának, a mieink szuronnyal nyomák vissza. - Seregünk középpontját kormányozó BEM maga, négy ágyúval az országútján az ellen felé keményen tüzelte, balfelől alig 150 lépés távra egy ágyúval mi 42 lovasok egyarányt haladánk Bemmel előre, tölünk még balra az erdőt elfoglaló egy osztály vadász³⁴ és Sárosi őrnagy zászlóalja³⁵ - ily állásba az ellen háromfelőli szörnyű kemény ágyútüze közt előre nyomulánk a Borgóruszt [!] és a Jád határai közt az országútján átfolyó kis, mélyárkú patakon levő köhídig, melyre B[em] ágyúit felállítatván, ezen állásból igen keményen ágyúztata, mi, hogy vele a lineát megtarthassuk³⁶, kényszerünk az mely árkon egyenkint átkelni, ágyúinkat hátunk megett hagyva, hogy így a B[em] ágyúit fedezhessük, melynek fedezete csak 1/2 század gyalogság³⁷ vala, kik az árkot foglalták el. - Az árkon átkelve a legkeményebb ránttüzelés ellenére is, mintegy 50 lépést előhaladánk, és egy vonalba felállánk, úgyhogy a B[em] ágyúit is egyszermind a mi hátrahagyott ágyúinkat fedők, ekkor Ruszt[!] felől le felénk a téren az ellenfél összes lovassága miránk és ágyúinkra célozva, előre felénk nyomula,

segíttette a leghathatós b keresztűz által is - hátok mögött jövének az osztrák dragonyosok, a részünkről rájuk irányzott tüzelés nem vala képes őket feltartani, hanem egyenes nekünk rohanának, mi csakhamar visszavereténk, a legnagyobb zavarba tudánk a hátunk megetti árkon átvergődni, mely alkalommal 7 huszár sebesítették meg - én ellenben, midőn a legénység megfordult, vissza az ellen közé bélőve és utánvágva, körül valék véve mindenfelől, de minekutána egyet közülük lelőttem és oly közel valék, hogy a minden felőli megtámadásba nem valának képesek dzsidájokkal átszűrni, már visszafordulni akarék, midőn kardmarkolatszíjam kiszakadván, kardom nem használhatám, mely pillanatba oly kemény ütések jövének váll- és nyakam körül, hogy eszmélet nélkül rogytam bé az ellenség lovassága lábai alá, szerencsémre egy kis szűrást is kapván és vérezvén nyakam, továbbá arcra is borulván a földre, halottnak gondolva, rajtam átlovagola több ezer lovasnál, mikor magamhoz térék, én is csak a közel árok védelmébe ajánlám magam, lovam egyenest visszanyargalt Besztercéig, stb. - itt seregünk középpontját az ellen áttörvén, visszavereténk és a szüntelen kemény ágyúzás közt az ellentől mindenütt nyomban követve, visszavonulánk egész Szeredfalváig [!] - hová estve érénk és az ellen is megállapodék, ez nap igen sokat veszte az ellen lovassága, a mi gyalogságunk tüze át[al], valamint a gyalogsága is.³⁸

30-án Juni Szeredfalváról [!] reggel elindulánk és Harinán (Müntzdorf), Galácon, Dipse, N[agy]idán keresztül Tekére érénk, hol a tegnap szétszórt seregrészek összeszedetének, - és aznap itten pihenénk.

1-ső Juli 849. délután 2 órakor ismét, és pedig Szászpéntek, N[agy]sajó, Solymoson keresztül Oláhbudakra, hová csakis egész éjen áti szüntelen menet után másnap reggel érénk, mintegy 4 órakor, itt 6 kozák lovat fogva el az előcsapat - egy órai pihenés után menetünk folytatók Péterújfalun és Szászfalun át, onnan le Vindára, az ellen felől tudomást szerezheténk.³⁹

3-án Beszterce előtt táborba szállánk.⁴⁰

4-én reggel 3 órakor az ellen Vinda és Aldorf felől megtámadá, és csakhamar visszanyomván, üldözte egész nap ismét Szeredfalváig, hol állást vevénk.⁴¹ B[em] elment 3 székre[!]⁴² - egy zászlóalj⁴³ Bilakra rendeltetett, ily állásban maradánk 8 nap a szabad ég alatt szüntelen esőzés- és koplalásnak kitéve.

13. Juli.⁴⁴ Az ellen megtámadá Billakot (Szeretfalva felől csak demonstrálván), mire kisdéd összeolvadt seregünk visszavonulását rendesen megkezdé, szándékozá Tekére juthatni, egy rész a seregből az előbbi állásban marada Szeretfalván, és képezé az utolsó csapatot, az ellen utunkat állá Dipse és Galac közt, az utócsapatunknak pedig a mi hátunk megett Harinán 3 felőli megtámadás és utunk elállása veszély közt Galacról kitérénk jobbra a hegyekre, és szüntelen ágyúzás közt érénk délután 4 órákorra [!] Szászszentgyörgyre, egy hirtelen támadó iszonyú égháború és jégesőzés megszünteté a további veszekedést, - mi utunkat folytatók Bongárd, Füzkút, Sz[en]tmihály, Lelke, Kecsed, N[agy]ceg, K[is]ceg, Mezőszilvás, Mezőörményesig, hová csakis reggelre érénk el.

14. és 15. Júliust Örményesen pihenők ki.

16. Juli Királyfalván és Faragon keresztül vissza Tekébe.

17-én és 18-án Teke előtt táborozánk.

19-én délután az ellen megtámadá, éji sötétség és iszonyú záporosőzés közt visszavonulánk Oláhújfalun át, és a mezőn vagy réten meghálánk.⁴⁵

20-ik Juli Szászrégen körül táborozánk.

21-én az orosz három felől teve támadást és visszavere ez nap Petek, Körtvélyfalva, Gernyeszegen át Sáromberkig, itt a mezőn meghálánk.⁴⁶

22-én Gernyeszegnél betérénk és Szegényszeredánál átmenve, Erdősz[en]tgyörgyre húzódánk, honnan

23-án Havadtó, Kelementelke és Balavásarán keresztül Marosvásárhelyre - hová Kolozsvárról B[áró] Kemény Farkas mintegy 2-2500 emberével⁴⁸ megjött, valamint néhányan azok közül is, kik a segesvári szerencsétlen csata⁴⁹ után elszéledve valának, úgy maga BEM is, itten töltök időnket, míglen Augusztus 2-án korán reggel megindulánk, és aznap estve nagy sár- és esőbe Gálfalváig haladánk.

3-k Aug. Bogács, Pócsstelkén keresztül Medgyesig, mi⁵⁰ pedig még aznap estve Paratéj felé előőrségre menénk, és az éjet ott is töltök, honnan

4-ik Aug. reggel megindulánk és Kiskapus, Asszonyfalva és Egerbegyen át vivén utunk, hol megpihenénk.

5-ik Aug. Szelindek és Nagycsűrön keresztül Szeben alá nyomulánk, hol kemény csatázás után Hasford⁵¹ orosz tábornok

seregét⁵² megverők, Szebent elfoglalók, és az előttünk futó oroszokat Schellenbergen⁵³ át Vesztenyig, hol már egészen be is esteledve lévén, a mezőn meghálánk, ezalatt

6-ik Aug. Lüders⁵⁴ is Segesvár felől Szeben alá megérkeze összes erejével, és Bemet kisdéd erejével csaknem egészen megsemmisíté. - A Veszteny alatt álló magyar sereget⁵⁵ is Hasford megtámadá, melynek azonban sikerült ötet kissé megcsalni, és azalatt minden veszteség nélkül a hegyeken keresztül Orlára át, onnan pedig Szászsebesre vonulni. - Szászsebesen a Fehérvár⁵⁶ alatt volt seregek is csatlakozának a Szeben alól menekülő sereghez, és így mindössze 6 ezeren leheténk, mi beteg lovainkkal Lámkerékre rendelteténk, Hol maradánk

13-ik aug., amikor seregünk az oroszok át[al] megtámadtaték, és visszaveretteténk Szászvárosig.⁵⁷ Mi Lámkerékről a marosváradjai[a]kkal együtt Alvinc felé ki [!] a sereghez, mely akkor már a legnagyobb zavarba vala.

14-én reggel menénk a piski hídig, hol seregünk rendbe szedődék, mely rövid idő alatt a dévai vár légbe repüle⁵⁸, mi még aznap estvére Déva alá táborba szállánk, itt hallók azon hírt, hogy Görgei fegyverét lerakta sat.

15-én estve Dévától elmenénk Lesnekre, hol mindaddig valánk, míg

17-én estvére ismét Dévára visszajövének.

18-ik Augusztus 1849. délután mintegy 6 órakor fegyvereinket előleges alkudozás után az oroszoknak adók! - Aranyhegyekről álmodánk - s hogy a való, mely keservesen ébreszte fel, mutatják már a vashilincsek, melyek testünket sérték, és nemsoká a lelkünket is a testtel együtt örökre meggyilkolandják. - A győző nagy lelkületében bízánk. De mennyire felele meg bizodalmunknak, mutatja ez is, hogy 5-ik éve már szigorú rabságomnak s éltem is véghanyatlásához igen közeleg, midőn e kis rövid jegyzetem írom.

Szászsebesig orosz katonaság véd- és őrködése alatt jövének; itten cs[ászári]-k[irályi] osztrák katonaság kísére bé Szebenbe a külváros egyik utcájába, honnan

Augusztus 22-én 1849. Nagyszebenbe a katonai laktanyába hivatánk, neveink felírása végett, mondván, útlevelelünk átvétele után azonnal szülőföldünk tűzhelyéhez távozhatunk, az névjegyzék sötét estig folytattaték, mikor az író tiszt úr eltávozván, minket a laktanya

udvarán kéntete meghálalni, s természetesen a legnagyobb szemétkbe, éhes gyomor és nyári gyenge öltönybe, senkinek is eltávozni nem engedteték meg. - míg e' velünk történe, azalatt lovaink, portékáink, nyeregszereinkre kezét tevének és elrablátk.

1-ső fogságunk idejét töltök itt a kaszányába - 2-ő később a "Nap" nevű korcsmába, 3-or innén vívének az apácák kolostora egyrészébe - 4-er később az Apor- vagy Sekulári-házba és 5. végtére a Cistercienciá⁵⁹ barátok zárdájába, hová már csak a volt osztrák cs[ászár] k[írályi] katonatiszteket vívék, kiket a "Napnál" elkülönítve, a kaszányába vittek; ellenben a volt honvédtisztek nagyobb részint az ezredekhez béosztattak közvitézeknek. Mikor az apácák épületében valánk, természetesen még mind bizonytalanságba jövendő sorsunk felett, meglátogata jó anyám Milivel, a barátok zárdájába létemkor testvérem, Lajos nálam járt, úgy Jóska és Károly.⁶⁰

1850-ik év februárius 16-án haditörvényszék elibe kísértetém, és Horszky katonai hadbíró által mene végbe az általános kihallgatásom (azaz Summarischer Verhör) az hozzám intézett kérdésekre szóról szóra a következőket mondám toll alá:

1. ? Ursache meiner Verhaftung etc.?

Mir ist dies durchaus nicht bekannt, weil ich ein Verbrechen nach meiner Überzeugung im Angesichte des ehrenhaften Standes den ich zu bekleiden die Ehre hatte, nie mir zur Schuld habe kommen lassen; sondern eingedenk meines Eides den in jüngster Zeit vor dem Herrn Generale Dörsner⁶¹ geleistet habe, im Interesse meines Königs und Vaterlandes stets bereit war bei jeder Gelegenheit mein Leben zu opfern?? Ich bin nach der Dévaer ehrenhaften Capitulation mit hundertn meiner Kameraden hieher gewissen worden, und befinde mich seit jener Zeit in Haft (in den die Ungarn in allgemeinen schmähhlich und gesetzwidrig, und aus national Haß parteilich behandelt werden) ohne zu Wissen, warum?

2. ? Sie haben in der ung[arischen] insurg[enten] Armee gedient etc.??? Allerdings mußte ich, wie Alle übrigen Kameraden des Regiments, die Befehle meiner hohen Vorgesetzten befolgen, weil ich hinzu seit Beginn meines ehrenhaften Standes berufen [!] war, - ohne je in Politischer Rücksicht zu untersuchen ob ähnliche befohle annehmbar vorwerflich sind, - anderseits aber war mein Vorsatz auch nicht jenen Eid - den ich für König und Vaterland geleistet habe, auf

eine Weise zu brechen, wo meine Ehre gebe und markt worden mußte, - weil in den Kriegs-Artikeln, die ich mir als Soldat besondere Richtschnur genommen hatte, nirgends aufgewiesen werden kann, - daß sonach auf Grundlage dessen von meiner Station über vorläufig erhaltenen Befehl im Monath Februar 1849 gegen die siebenbürgischen Rebellen ziehen - wo ich an verschidenen Örtern den zeitweise ergangenen Weisungen gemäß ohne jedoch meine Standarte je verlassen zu haben, treu meiner Pflicht erfüllte.

3. ? Sie haben gegen Gen.⁶² agirt etc.? Proclamation?⁶³

Ich habe gegen k.⁶⁴ nie gefochten, wohl gegen die aufständische Bauern. - Von einer Proclamation habe ich nie eine Sylbe gehört, auch durchaus nicht gelesen, weil solche, wenn einige erlassen waren durch Höhere wahrscheinlich rückbehalten worden sind.

4. ? Sie mußten die Unabhängigkeits-Erklärung etc.?⁶⁵

Ich weiss diess nicht einmal zu beurteilen, was es zu bedeuten hat - übrigens wird kein sterblicher zu behaupten im Stande seyn, daß ein solcher Beschluß jeden Truppen publicirt wäre.

5. ? Haben Sie etwas annoch anzugeben?

Ich habe sonst gar Nichts mehr anzugaben, nur muß ich endlich zu bemerken, daß ich nie ein Rebell gegen meinen König war, auch nie einem Eid gebrochen habe - wofür ich nach den Gesetzen bestraft werden könnte.⁶⁶

1850. ápril 5-én elítéltettem ugyan Loderer auditor által, velem együtt Benedek Lajos⁶⁷ fogolytársam is (7 hó és 18 nap tarta perem).

1850. ápril 14-én publikáltatott elítéltetésem Kleibert auditor át[al]:

“Az ítélet kötél általi halál, javaim konfiskálása⁶⁸, mind fekvő, mind pedig felkelhetőben [!] a had által okozott károk pótlásául” - mely ítélet Wohlgemuth gubernátor⁶⁹ át[al] tizenkét évi vasban töltendő várfogságba változtatott átal - nem számíttatván a kereseti idő alatt szintén fogságban töltött 9 hó és 26 nap; e’ pótlékul még ráadás is.

1850. június 14-én délután 1 órakor a szebeni barátok zárdájából, hol eddig fogva tartatám, 13-kat fegyverek közt bekísérének a Stokházba.⁷⁰

1850. június 17-én⁷¹ vasat tevének bal kéz- és jobb lábamra.

1850. június 16-án adának napontai fizetést, 6 kr[a]jcár[.]t.

1850. július 14-én K[ároly] testvérem Galíciába masírozva.[!]⁷²

1850. augusztus 22-én a Stokházból húszan elviteténk K[ároly]fehérvárra, hova 24-én érkeztünk meg.

22-ik augusztai [!] kísérteténk ki Szebenből.

1850. szeptember 1-én Fehérvárról tizenheten elindítanak a kufsteini várba, kik közül 13-an szeptember 27-ére meg is érkeztek, én még [meg] három pajtásaim, mint betegek, Pesten maradánk, és csak október 22-én érkeztünk meg kínzási helyünkre, lakásba tétetém a toronyba, 8 számba, b[á]r[ó] Schlechtához.⁷³

Nevezetesebb események, melyek az 1852-ik és a többi következő évek folytán fogságomba engemet neműleg is érdeklőleg adván elő magokat, és azokat ide bárminő csekélységgel, de feljegyezgetém; természetesen sokakat elhallgatni kényszerítém, mivel a körülmények tiltják az igazságok mindenkorai feljegyzését.

Január 1-én 1852. délután együtt valánk a mi szobánkba Lesczinsky⁷⁴, Br. Schlechta, Reviczky László⁷⁵, Angyal Antal⁷⁶, Olcsevszky Adolf⁷⁷, Szabó Farkas⁷⁸, Benedek Lajos, gr[óf] Nitzky Kristóf⁷⁹, Szontagh Frigyes⁸⁰, Amsberg⁸¹, Weber János⁸², Lill Adolf⁸³, Vegele János⁸⁴, Károvi Antal⁸⁵, Benő István⁸⁶, Pap Lajos⁸⁷, Szigeti Miklós⁸⁸, Kálnoky Sándor és én, kik négyen együtt lakánk a 29. számú szobába, a délutáni szabad 2 órát egy barátságos oszonozás⁸⁹ közt beszélgetve, jól töltök el. - a fent előfordultak 9-en folyósonkon lakók, a többi hozzánk kérezzék [sic!] a várparancsnok úrtól.

Január 7-én arcképem megküldém Pelsucre.⁹⁰

22-én retour recepisze⁹¹ megjött Barótról - nálunk⁹² Lesczinky és br. Schlechta - Sz...fachtaba [?].

24-én G[róf] Lütti⁹³ megszabadult és Olaszthonba visszatért - Lill és Vegele a toronyba felvitetett, helyükbe lehozták Huszak⁹⁴ és Krassni⁹⁵ cseh papokat - a délutánt, ámbár sétálni készülénk és a sor talála, mégis szobánkba bezárva töltök, mivel költöztetés történt.

25-én Várparancsnoksági parancs olvastatott fel az írási visszaélés következtetéseiről. "A hallgatás csak a szegény bévallása volna" (MARAT)

Jegyzet.

1850-n október 22-én délután mintegy 5 óraker érkezém Kufsteinba, mikoron is kemény kikutatásom után, estve bezárattam az. ún. Császár-toronyba a VII. számú szobába, br. Schlechta Camillohoz.

23. Okt. Nagyon elgyengült, beteges állapotba téve, elannyira, hogy a sok csigagrádicsokoni följárás lélekzetem merőbe megfojtván - kéréim a főfoglár át[al] a t. c. várparancsnokságot, a vár alsóbb részébe való kiköltöztetésemért, kérésemnek következése a' lön, hogy az orvos feljött rögtön egy jó adag labdacsozt küldve, és én régi helyemen maradtam. 25. Appert lovag úr a börtönöket vizsgálva, nálam is járt, kinek szenvedőtársam mindazon lényeges hiányokat, melyek szenvedéseink napjait nehezítik, soronkét előszámlálá - a legjobb vigaszok után távoza el tőlünk, vele vala várparancsnok Loncarovéc⁹⁶ úr is.

2-ik november leköltözém a Császár-toronyból a Kaszárnya udvarba a 19-ik számú szobába - Széll József⁹⁷ Vas megyei, dömölki és Hopels Miklós⁹⁸ gráci szenvedő társaimhoz - ezen lehozatalom köszönhettem csaknem Véglé orvosnak, kinek le kell vala a toronyból jönnie, ő mindazonát[al] azt megköszöné azon jegyzetével, miszerint egy beteg társát (engem) vigyék helyébe.

November végén várparancsnok úr személyesen hirdeté nekünk azt, miszerint a fgy. [?] kormánynál következő jótéteményeket eszközöl ki számunkra. 1-ör fizetésünk 10 kr[ajcár] léve, ez javítotték naponkint 15 kr[ajcár]a.

2-ör íróeszközök használhatása megengedtetését.

3. Egy kellemetlen tárgy mellőzését, ki a szobából (maradt).

4. több foglok [!] együtt sétálhatását.

5. az ablakról a drótröstélynek levétetését stb. (maradt)

December havába adá várparancsnokunk azon lesújtó rendeletet ki, hogy egy fogoly is ne merészeljen jó reményt táplálni szabadulása felől, mert fő- s várparancsnok úr még egy jöttát sem engedend.

17. December is csaknem 1 1/2 évi kínlódás után egy odvas fogam a helybeli orvos át[al] kihúztam.

25. decembris főfoglár Frauengrueber eltéteték a várba át a 4. hadsereghez, helyébe jöve Bregenzből főfoglár Matsnik (bár ne jön vala).

28-ik Februarii 851. érkezett hozzánk 16 szenvedő társnak szabadon bocsátása, kiknek börtönajtójuk általános örömeinkre végleg megnyílnak - ezek között egyik¹⁰⁰ velem lakott.

1. Martii 851. átköltözém eddigi laktanyámból az első emelet 16 számába, Pap Lajos és Széll Józseffel.

18. Martii jött meg az engedmény írószerek kézhez kaphatása és 9

együttí sétálhatásainkról ti. kik egy folyósón lakánk, kivéve a 14. sz[ám]ú szobabélieket.

19. Ünneplők Széll József társunk névnapját, hozzánk engedé várparancsnok úr jönni ez nap délután Czuczor Gergely¹⁰¹, Motesiczky István¹⁰² és Lesczinszky Sándort, ez nap jövének először ösze több fogolyársainkkal, mivel ez nap vevé kezdetét a többek együttisétlása.

20. Martii 1851. Visszakaptuk béléptünkről [!] elszedett evőeszközeink - tehát öt hó múlva újból kés- és villáinkkal eheténk - amit eddig csontból készült kés- és villa át[al] kénteleníteténk pótolni. - Ezen engedmények leírhatatlan örömet szülnének, annyival is inkább, mivel rokoninknak gyakran írni többé nem gátoltathaték, mit addig egy hóba csak egyszer szabada teljesíteni, továbbá nem kellették többé kenyerünk leszelésire mindig a főfoglártól a kést elkérni, vagyis inkább a kenyeret általa leszeletni sat.

25-én Martiusnak történék az, hogy felmenve minden második vasárnap a toronyba isteni tiszteletre, s minden egyes fogoly szuronyos katona közötti állása megszüntetett, csakis a befoglaló sor két végére álla egy-egy ór. Ez nap megengedetett a 14. számnak is a velünki sétálás (Reviczky László és Hermann¹⁰³, később Szontágh Frigyes), már mostan az egész folyósón lakók együtt sétálánk.

26. Értesültünk várparancsnok Loncarevich ezredes úrnak nyugalomba visszatételéről - 16. április eljött nyugalmazása.

18. április megjött ezredes Nehiba József úr¹⁰⁴, mint új várparancsnokunk azon kiírhat[an] ös [öröm?]: Anyanyelv[en] sz[abad] írni.

20-án április itten járt generális B[ár]ó Handel úr Bécsből, mint a t[isztelt] minisztériumtól kiküldött biztos, az itteni soknemű panaszok megvizsgálását kieszközlendő. - Új ezredes urunk a legőszintébben nyilvánítá nekünk jó akaratját irányunkba és legelőször is engedményezé azt, miszerént délelőtt is, délután is szobáink ajtaji 1 1/2 óráig nyitva maradhasson.

6-ik május 851. megengedé ezredes várparancsnok urunk az magyar hírlapok megrendelhetését, és következőleg a várkaszárnya udvarán levő templomba menetelt, akkor ti., midőn a sor talál a templomba menetre.

12. Juli 851. olvasztatott fel a politikai foglokkal [!] mikénti bánásról szóló 849-ik módosítási rendelete a justicis hadügyminisztériumnak¹⁰⁵, melynémű módosítást az 1806. évi rendelet kívánna.

Rövidítések jegyzéke

1848-49. TL 1848-49. Történelmi Lapok. Szerk. Kuskó István.
Bona, 1987 Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban
1848-49. 2. kiadás. Bp., 1987.
Bona, 1988. Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988.
Gyalókay, 1937 Gyalókay Jenő: A beszercei hadosztály harcai 1849 nyarán. HK
1937.
Kufsteini ekv. A kufsteini várban rabságot szenvedett magyar hősök emlékkönyve.
Összeállította a Budapesti Evangélikus Leánygimnázium "Szép Magyarországgal Beszélők
Egyesülete" ("Szembe"). Bp., 1937.
MOL Magyar Országos Levéltár
Náday, OSZK OSZK Kézirattár. Oct. Hung 1902. Náday Károly anyaggyűjtése a kuf-
steini foglyokról
Náday-Sáfrán Náday Károly - Sáfrán Györgyi: Történeti kutatások Kufsteinban. -
Czuczor Gergely rabsága. Bp., 1984.
OHB MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány,
Kormányzóelnökség iratai 1848-1849.
Thoroczky Thoroczky Sándor: A 73. honvédszászlóalj története 1849-ben.
Hazánk. Szerk. Abafi Lajos. VIII. k.

Az életrajzi jegyzetek írásánál felhasználtuk még Csiky Sándor jegyzékét:
"Kufsteini politikai foglyok 1848-tól". MOL R 33. Az 1848/49-es forradalomban
résztvevők elítélésére vonatkozó iratok. 1849. 476-477. f.

A szöveget a jelenlegi helyesírási és központoszási szabályoknak megfelelően, de az ere-
deti hangzásalak megtartásával közöljük. A szövegben előforduló neveket úgy írtuk,
ahogy a név tulajdonosa maga használta azt.
A szerző névtévesztéseit természetesen tiszteletben tartottuk, de jegyzetben jeleztük a
helyes alakot. A rövidítéseket []-ben feloldottuk.
Ahol a feloldás nem egyértelmű, ott [?]-et használtunk.

Jegyzet

1. Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest,
1865. XII. k. 319-326. o. Pótlék-kötet uo., 1868. 367-368. o.
2. Bona, 1988. 667. o. és Gustav Ritter Amon von Treuenfest: Geschichte des k. k. 11.
Huszaren-Regimentes Herzog Alexander v. Württemberg 1762 bis 1850 Székler Grenz-
Huszaren. Wien, 1878. 327. o.
3. OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 1368. DUDÁS Ödön: A magyar hadsereg tisztikara
1848-49-ben. Zathureczky.
4. Bona, 1988. 667. o.
5. Gyalókay, 1937. 2. o.

6. B. Reviczky József: A borgó-brundi csata. (In.): Vahot Imre-Gánóczy Flóris szerk.: Honvédek könyve. Történelmi adat-tár az 1848-diki és 1849-diki magyar hadjáratból. Pest, 1861. I. k. 28-39. o.; Szöllősy István: A XII. önkéntes honvédszászlóalj működése az erdélyi hadjáratban. 1848-49. TL 1897.
7. [Ramming, Wilhelm]: Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849. Pesth, 1850.; N[eidhart], H[einrich] v[on]: Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen im Jahre 1849. I-III. Berlin, 1851.; Czetz, Johann: BEM's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Hamburg, 1850.; Pataky Mihály: BEM in Siebenbürgen. Leipzig, 1850.
8. MOL R 33. Az 1848/49-es forradalomban résztvettek elítélésére vonatkozó iratok. Csiky Sándor naplója.
9. A huszárezredek nyolc századból álltak. Ezeket kétszázadonként osztályokba egyesítették. Az osztályokat a vezénylő törzstisztről ezredesi, alezredesi, I. és 2. őrnagy századoknak nevezték. Zathureczky tehát ekkor az ezred 6. századában szolgált.
10. őrs
11. Tóth Ágoston (1812-1889), cs. kir. alszázados, 1848-ban honvéd vezérkari őrnagy, majd alezredes, a kolozsvári, 1849. febr. végétől ezredes, a beszercei katonai kerület parancsnoka. 1849. jún. 15-től a IV. hadtest parancsnoka, majd a déli hadsereg vezérkari főnöke. Várfogságot szenved. A modern magyar térképészet egyik megteremtője. Életrajzát ld. Bona, 1987. 321. o. és Imrédi-Molnár László: Felsőszopori Tóth Ágoston honvédezredes, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése. A "Térképészeti Közlöny" 8. számú külömfüzete. Bp. 1938.
12. Dobay József (1820-1898), cs. kir. hadnagy, 1848-ban honvéd őrnagy, a 31. zászlóalj parancsnoka, 1849. máj. végétől alezredesi rangban a beszercei hadosztály parancsnoka, júl. végétől ezredes. Várfogságot szenved. 1869-ben reaktiválják, 1885-ben altábornagyi rangban nyugalmazzák. Életrajzát ld. Bona, 1987. 136. o.
13. Weér György (1811 v. 1813 - ?), cs. kir. alszázados a 11. (székely) huszárezredben, 1849. januárjától főszázados ugyanott, májustól térparancsnok Tekén, majd Bethlenben. Aradon előbb rangfosztásra ítélik, majd felmentik és nyugalmazzák. Életrajzát ld. Bona, 1988. 657-658. o.
14. Botár Károly (1806-?), cs. kir. alszázados a 11. (székely) huszárezredben, 1848. októberétől főszázados ugyanitt, dec. 2-án fogságba esik, s csak 1849. márc. 11-én szabadul ki. Máj. 29-től őrnagy, osztályparancsnok előző ezredében. Várfogságot szenved. Életrajzát ld. Bona, 1987. 116. o.
15. alkalommal
16. Damaszkín György (1815-1867), kilépett cs. kir. főhadnagy, 1848-ban honvéd főhadnagy, százados majd őrnagy, a 3. honvédszászlóalj, 1849. februárjától a 73. honvédszászlóalj parancsnoka, jún. 21-től alezredes, a beszercei hadosztály parancsnoka. Várfogságot szenved. Életrajzát ld. Bona, 1987. 130. o. és Bona Gábor: Szerb katonák az 1848/49-es honvédseregben. (In.:) uő. szerk.: Szerbek és magyarok a Duna mentén 1848-1849-ben. [I.] Bp., 1983. 158/159. o.
17. kompromittálását
18. Szántó Lajos (1815-1883), cs. kir. hadnagy a 11. (székely) huszárezredben, 1848-ban főhadnagy, 1849-ben al-, majd főszázados ezredénél. Várfogságot szenved. Életrajzát ld. Bona, 1988. 569. o.
19. elfogatni

20. A 31. honvédszászlóalj ekkor Puhl Ferenc Ignác (1819-1886) őrnagy vezetésével Besztercén és Borgóprundon állomásozott, összesen 739 főnyi létszámmal. Ld. erre a besztercei hadosztály 1849. jún. 11-i harcrendjét. Közli 1848-49. TL 80-81. o.
21. Vereby Soma (1823?-1885), honvéd hadnagy, publicista.
22. jegyzőkönyvbe
23. Kálnoki (Kálnoky) Sándor (1810-1875), cs. kir. főhadnagy a 15. (2. székely) határőr gyalogezeredben, 1848-ban al-, majd főszázados, 1849. februárjától őrnagy, ezrede 1. zászlóaljának; majd az abból alakuló 83. honvédszászlóaljnak a parancsnoka. Júl. elejétől alezredes, dandárparancsnok. Várfogságot szenved. Életrajzát ld. Bona, 1987. 192. o.
24. júl. 13-14-én
25. Kozma Alajos (1813-?), cs. kir. főhadnagy a 11. (székely) huszárezredben, 1848 szept.-étől alszázados a 15. (Mátyás) huszárezred székelyföldi osztályánál, 1849. máj. végétől főszázados, ismét a 11. huszárezredben. Várfogságot szenved. Életrajzát ld. Bona, 1988. 340. o.
26. Sárosi Ferenc (1807-1871), cs. kir. hadnagy a 15. (2. székely) határőr gyalogezeredben, 1849. márc. végétől őrnagy, ezrede 2. zászlóaljának, majd az ebből alakuló 84. honvédszászlóaljnak a parancsnoka. Várfogságot szenved. Életrajzát ld. Bona, 1987. 289. o.
- Az említett alakulat tehát a 84. honvédszászlóalj volt, amely jún. 20-án 704 főt számlált. Ld. erre az erdélyi hadsereg létszámkimutatását, közli 1848-49. TL 1894. 206-207. o.
27. A besztercei hadosztálynál ekkor két határvéd- vagy tartalék zászlóalj, az 1. és a 2. szolgált, Incze Gergely (1806-?), illetve Lezsák Lajos (1805-1866) őrnagyok vezetésével. Thoroczkay 32. o. szerint a beérkező zászlóalj Lezsák-é volt (ő tévedésből Lestyánt ír.)
28. Ez a 12. és a 76. honvédszászlóaljból és négy lövegből állott. Gyalókat, 1937. 21. o. Thoroczkay 30. o. tévesen egy század huszárt is ide sorol.
29. Sándor László (1815-1875), cs. kir. hadnagy a 14. (1. székely) határőr gyalogezeredben. 1848. nov. végétől százados, 1849. márciusától őrnagy, ezrede 1. zászlóaljának, majd az ebből alakuló 76. honvédszászlóaljnak a parancsnoka. Várfogságot szenved. 1869-ben reaktíválják. Életrajzát ld. Bona, 1987. 287-288. o.
30. Ez jún. 25-én történt. Gyalókat, 1937. 44. o.
31. Bem már jún. 26-án megszállta Besztercét. Gyalókat, 1937. 44. o., MOL OHB 1849:8856. Bem jelentése. Honvéd, 1849. jún. 27. és júl. 7. BEM jelentései.
32. Ez jún. 27-én történt. Gyalókat, 1937. 46-53. o.
33. Thoroczkay 37. o. és Oreusz szerint az ütközet délelőtt 11 órakor kezdődött. Cséffalvay István: A besztercevidéki harcok (1849. jún. 20-29.) orosz forrás nyomán. HK 1934. 86. o. Ezt az időpontot fogadja el Gyalókat, 1937. 46. o. is.
34. Ezek a 3. vadászrezdhez tartoztak.
35. Thoroczkay 36. o. is a balszárnynon említi a 84. honvédszászlóaljat, de tévesen Kálnoky Sándort jelöli meg parancsnokként.
36. azaz hogy egy vonalban maradhassanak vele
37. Ez Thoroczkay 37. o. szerint a 73. honvédszászlóalrhoz tartozott.
38. Zathureczky nem említi a jún. 28-i, Jád és Szeretfalva közötti ütközetet, amely magyar vereséggel ért véget. Gyalókat, 1937. 55-62. o.
39. Gyalókat, 1937. 63. o. szerint ez jún. 30-án történt. De BEM még júl. 1-én is Tekéből küldött jelentést Kossuth-nak. MOL OHB 1849: 9134
40. Bem júl. 2-án szállta meg Besztercét. Gyalókat, 1937. 63. o. MOL OHB 1849: 9108.
41. Erre az ütközetre júl. 10-én került sor. Gyalókat Y, 1937. 67-76. o.

42. júl. 11-én. Gyalókey, 1937. 79. o.
43. Ennek az alakulatnak az elnevezése nem állapítható meg.
44. Erre az ütközetre júl. 16-án került sor. Gyalókey, 1937. 81-86. o.
45. Ez júl. 21-én történt. Gyalókey, 1937. 89. o.
46. Ez júl. 23-án történt. Gyalókey, 1937. 91-96. o.
47. Kemény Farkas (1797-1852) kilépett cs. kir. huszár főhadnagy, 1848. szept.-étől nemzetőr őrmagy, 1849. februárjától honvéd alezredes, ápr. elejétől ezredes, a gyulafehérvári ostromsereg majd a kolozsvári hadosztály parancsnoka. Emigrál. Életrajzát ld. Bona, 1987. 194. o.
48. Kemény seregét a 123. honvédszászlóalj, a II. vadászrezred egy osztálya, némi lovasság és tüzérség alkotta. A II. vadászrezredi osztályt azonban visszavitte magával Kolozsvárra. Lehoczky József: Adalékok a szabadságharczi honvéd vadászrezdek történelméhez. 1848-49. TL 1895. 340-341. o.
49. 1849. júl. 31-én Lüders gyalogsági tábornok orosz csapatai Segesvár és Fehéregyháza között mértek súlyos veszteséget Bem kb. 2400 főnyi seregére. Az ütközet történetének legjobb feldolgozását ld. Gyalókey Jenő: A segesvári ütközet (1849. július 31.) HK 1932.
50. ti. a lovasság. Bem lovasságát a 10. (Vilmos) huszárezred egy, a 11. (Székely) huszárezred két és a 15. (Mátyás) huszárezred egy százada, ezenkívül egy szakasz lengyel dzsidás alkotta. Gyalókey Jenő: Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán. Bp., é.n. 136. o.
51. Hasford (Gasford), Gusztav Hrisztianovics (1790-1874), orosz altábornagy, a 15. gyaloghadosztály parancsnoka, később Nyugat-Szibéria főkormányzója, az államtanács tagja.
52. A nagyszebeni orosz helyőrséget 5 gyalogzászlóalj, két század kozák és 16 löveg alkotta; összlétszáma kb. 5000 fő volt. H[einrich] v[on] N[eidhardt]: Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen im Jahre 1849. Berlin, 1851. III. k. 107-108. o.
53. magyarul: Selembér, Selimbér vagy Sellenberk
54. Lüders, (Ligyers) Alexandr Nyikolajevics (1790-1874; 1862-től gróf), orosz gyalogsági tábornok, az V. hadtest parancsnoka, később Lengyelország helytartója.
55. Ennek összetételét nem ismerjük. Thoroczky 45. o. szerint a különítmény parancsnoka Kálnoky Sándor volt, de - szokása szerint - a 84., és nem a 83. zászlóalj parancsnokának teszi meg. Pünkösti Gergely emlékirata szerint Kálnoky két zászlóaljjal maradt hátra Vesztenynél. Lehoczky Tivadar: Szabadságharcunk történetéhez. Pünkösti Gergely volt honvédtörtnagy emlékiratából. Hazánk. Szerk. Abafi Lajos. X. k. 165. o. A magyar források alapján a 12., 31., 50., 72., 73., 83., 84. és 123. honvédszászlóaljak, illetve 2 (vagy 4) század vadász vett részt az ütközetben. Az adatok összevetéséből és Péch József kézíratos visszaemlékezéséből kitűnik, hogy a Kálnoky alá rendelt másik zászlóalj az 50. volt.
56. Gyulafehérvár.
57. Ez aug. 12-én történt.
58. Ez aug. 13-án történt.
59. azaz cisztercita
60. Zathureczky Lajos, István második legidősebb bátyja Nagy Iván szerint 1848-ban meghalt. József a 9., Károly a 8. testvér volt. Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1865. XII. k. 324. o. Pótlék-kötet. Pest, 1868. 365-366. o.

61. Helyesen: Dorsner, Franz (1795-1853), cs. kir. ezredes, a 14. (1. székely) határőrgyalogezred parancsnoka, 1848. okt. közepétől a csik-gyergyói székely dandár parancsnoka. Nov. elején: ezrede tisztikarával meghódol Puchner előtt. 1849. jan. elején Nagyszebenbe menekül. A nyári hadjáratban összekötő tiszt Lüders mellett. Életrajzát ld. Bona, 1987. 357. o.

62. valószínűleg az erdélyi főparancsnokságról, azaz Gen[eralkommando]ról van szó.

63. A hadbíró kérdése nyilván Puchner 1848. okt. 18-i és 22-i kiáltványaira gondol. Az elsőben az uralkodó okt. 3-i és 4-i manifesztumaira hivatkozva felmondta az engedelmességet a magyar országgyűlésnek és az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, illetve ostromállapotba helyezte Erdélyt. A másodikban 1849. jan. 21-ét tűzte ki a volt cs. kir. katonáknak a cs. kir. zászló alá való visszatérésre. Mindkét kiáltványt közli Kővári László: Okmánytár az 1848-49-ki erdélyi eseményekhez. Pest-Kolozsvár, 1861. 103-106. és 108-109. o.

64. azaz cs. kir. csapatok ellen

65. A hadbíró kérdése arra vonatkozott, hogy Zathureczky miért szolgált tovább azután is, hogy a magyar országgyűlés 1849. ápr. 14-én kimondta a Habsburg-Lotharingiai-ház trónfosztását és Magyarország függetlenségét.

66. A vallomás fordítása a következő:

1. Elfogatásom oka sat.?

Egyáltalán nem ismert számomra, mivel meggyőződéseim szerint azzal a becsületes állással szemben, melyet viselni szerencsém volt, bűn nem vehető a szememre; hanem belegondolván a legutóbbi időkben Dorsner tábornok előtt tett eskümbe, királyom és hazám érdekében állandóan kész voltam életmet áldozni?? A dévai becsületes megadás után bajtársaim százaival együtt ide utasítottam, s azóta fogságban vagyok (amelyben a magyarokat általában gyalázatosan, törvényellenesen és nemzeti gyűlöletből fakadó részrehajlással kezelik), anélkül hogy tudnám, miért?

2. Ön a magyar fölkelő hadseregben szolgált sat.?

Csakugyan követnem kellett, ahogy minden más, az ezredben szolgáló bajtársamnak is, magas előjáróim parancsait, mivel becsületes állásom kezdete óta erre voltam hivatva, - anélkül, hogy azokat politikai szempontból vizsgálnám, vajon a hasonló módon parancsoltak elfogadható módon adtak-e ki, - másrészt nem volt szándékom egy olyan esküt - melyet a királyra és a hazára tettem, oly módon megszegni, hogy az becsüLETEM-be kerüljön, - mivel a hadicikkekben, amelyek nekem, mint katonának, zsinórmértékül szolgáltak, sosem mutatott ki, hogy egy katona fel lenne hatalmazva a tőle megkívánt esküt saját ítélete szerint megszegni vagy egészen elvetni, - ennek alapján kellett állásomról előzetesen kapott parancs alapján 1849 februárjában az erdélyi lázadók ellen vonulnom - ahol a legkülönbözőbb helyeken az időnként érkező utasítások szerint anélkül, hogy zászlómat bármikor elhagytam volna, híven teljesítettem kötelességemet.

3. Ön a főhadparancsnokság ellen cselekedett sat.? A kiáltvány?

Sosem harcoltam a cs. kir. csapatok ellen, csupán fölkelő parasztok ellen.

- A proklamációról egy szót sem hallottam, és egyáltalán nem olvastam, mivel az ilyenek, ha néhány ki is bocsátattak, az előjárók által valószínűleg visszatartattak.

4. Önnek [ismernie] kellett a Függetlenségi Nyilatkozatot sat.?

Sosem volt módom megítélni, mit is akar jelenteni - egyébként egyetlen halandó sincs abban a helyzetben, hogy azt állíthatná, miszerint ezt a határozatot minden csapatnak kihirdették.

5. Van még valami hozzáadnivalója?

Egyáltalán semmi hozzáadnivalóm nincs, csupán azt kívánom megjegyezni, hogy sohasem voltam királyom elleni lázadó, s soha nem szegtem meg eskümet - amiért a törvények szerint büntethető lennék.

67. Benedek Lajos (1821-?), cs. kir. alhadnagy a 15. (2. székely) határőr gyalogezredben, 1848. októbertől ezrede 2. zászlóaljával a Székelyföld, majd novembertől Háromszék védelmében harcol. 1849. márciusától főhadnagy, májustól százados az alakulatából szervezett 84. honvédszászlóaljban. Várfogságot szenved. Életrajzát ld. Bona, 1988. 108. o. és Kufsteini ekv. 16. o.

68. elközbása

69. Wohlgenuth, Ludwig von, báró, (1788-1851), cs. kir. altábornagy, hadtestparancsnok, 1849 júliusától Erdély katonai és politikai kormányzója.

70. Stockhaus, azaz fogház

71. helyesn: 15-én

72. Károly honvéd őrmesterként szolgált Bem alatt. A fegyverletétel után beállt a cs. kir. hadseregbe. Az 1860-as években már főhadnagy, 1882-ben a cs. és kir. 82. gyalogezred alezredese volt.

73. Schlechta, Camillo, báró, író, a bécsi légio tagja, előbb halálra, majd 12 év várfogságra ítélik. 1850. aug. 1-én büntetését 6 évre szállítják le. 1852. szept. 11-én Theresienstadtbba szállították.

74. Starbek von Lesczinszky, Alexander (1802-?), a bécsi I. kerületi nemzetőrség parancsnoka, 1848. decemberében 12 évi várfogságra ítélik.

75. Reviczky László (1805-1868), táblabíró, 1849 januárjától a "Bihar megyei Szabad Magyar Vadászcsapat" szervezője és parancsnoka. 1849 márciusától Zaránd megyében szolgál, júliustól a zarándi dandárnál őrnagy. Halálra, majd várfogságra ítélik, 1854-ben szabadul. Életrajzát ld. Bona, 1987. 404-405. o. és Kufsteini ekv. 36. o.

76. Angyal Antal (1813-?), Bécsben a Hirsch gyógyszerár tulajdonosa. Fegyverrejtegetését 1849. jún. 3-án halálra, majd 8 év sáncmunkára ítélik, könnyű vasban, 1850. febr. 27-én várfogságra változtatják, júl. 29-én büntetése felét elengedik. Kiszabadul 1852. máj. 7-én. Életrajzát ld. Kufsteini ekv. és Náday, OSZK.

77. Olszevszki, Hieronym Adolf (1827-?), cs. kir. alhadnagy a 37. (Máriássy) gyalogezredben, 1848. nov. végétől főhadnagy, 1849. februárjától százados zászlóaljánál, a későbbi 74. honvédszászlóaljnál, a nyári hadjárat idején ideiglenes zászlóaljparancsnok. Halálra, majd hat év várfogságra ítélik. 1852. jún. 28-án szabadul. Életrajzát ld. Bona, 1988. 447. o. és Náday-Sáfrán 92. o.

78. Szabó Farkas (1815-1869), cs. kir. főhadnagy az 52. (Ferenc Károly) gyalogezredben, 1848. jún. közepétől a 12. honvédszászlóalj századosa, 1849. júl. közepétől őrnagy, a zászlóalj parancsnoka. Várfogságot szenved. 1852. jún. 28-án szabadul. Életrajzát ld. Bona, 1987. 298. o. és Kufsteini ekv. 38. o. és Náday, OSZK.

79. Niczky Kristóf, gróf (1814-1868), 1849 szeptemberében 12-én esküszegésre bujtotgatásért 5 év sáncmunkára ítélik. 1850. okt. 15-én büntetését várfogságra változtatják. 1852. máj. 19-én kegyelem útján szabadul. Életrajzát ld. Kufsteini ekv. 34. o. és Náday, OSZK.

80. Szontágh Frigyes (1825-1854), cs. kir. hadnagy a 10. (Vilmos) huszárezredben, 1848. okt. 24-én alakulata 185 katonájával hazaszökik Bukovinából, csatlakozik a honvédsereghez. Novembertől al-, 1849. februárjától főszázados, aug. 1-től őrnagy és osztályparancsnok ezredében. Várfogságban hal meg. Életrajzát ld. Bona, 1987. 314. o. és Kufsteini ekv. 41. o.

81. Amsberg, Georg von (1821-?), cs. kir. hadnagy a 18. (Koburg) huszárezredben. 1848. okt. 28-án ezrede 8. századával Galíciából Magyarországra szökik. Nov. végétől főszázados a 16. (Károlyi), majd a 7. (Reuss-Köstritz) huszárezredben. Halálra, majd várfogságra ítélik, 1858 júliusában szabadul. Kivándorol az Egyesült Államokba, a polgárháborúban ezredes, majd tábornok az északi hadseregben. Életrajzát ld. Bona, 1988. 74. o., Náday-Sáfrán 25-26. o. és ACS Tivadar: Magyarok az észak-amerikai polgárháborúban 1861-1865. Bp., 1964. 51-52. o.
82. Weber János (1805-1869), cs. kir. főszázados a 37. (Máriássy) gyalogezredben. 1848. dec. elejétől a zászlóalj parancsnoka, 1849. jan. közepétől őrnagy, a zarándi dandár parancsnoka, márc. végétől a 77. honvédszászlóalj parancsnoka, máj. végétől beteg, júl. közepétől a szegedi, majd az aradi térparancsnokságon szolgál. Várfogságot szenved, 1852. jún. 28-án szabadul. Életrajzát ld. Bona, 1987. 334-335. o., Habermann Gusztáv: Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez. Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIX. Szeged, 1992. 297-298. o. és Kufsteini ekv. 44-45. o.
83. Lill, Adolf, von Lilienbach (1811-?), cs. kir. főhadnagy a 37. (Máriássy) gyalogezredben. 1848. okt. elejétől százados a hadügyminisztérium tábornoki osztályán, a továbbiakban is vezérkari szolgálatot lát el. Várfogságot szenved, 1856-ban szabadul. Életrajzát ld. Bona, 1988. 374. o.
84. Vegele János (Johann Vegele?), író, a bécsi légio tagja, 20 év várfogságra ítélik, majd a bűntetést 5 évre mérsékelik. Kiszabadul 1854. jan. 3-án.
85. Helyesen: Karove Antal (1814-?), cs. kir. főhadnagy a 37. (Máriássy) gyalogezredben. 1848. szept. végétől százados a 28. honvédszászlóaljban, jún. végétől a 43. honvédszászlóalj őrnagya, júl. közepétől dandárparancsnok a IX. hadtestben. Várfogságot szenved, 1855-ben szabadul. Életrajzát ld. Bona, 1987. 189. o. és Kufsteini ekv. 20. o.
86. Benő István (1799-1867), nyugalmazott cs. kir. főhadnagy, 1848. okt. végétől Aranyosszék nemzetőr őrnagya, 1849. júl. közepétől a 134. honvédszászlóalj őrnagya. Várfogságot szenved, 1852. jún. 28-án szabadul. Életrajzát ld. Bona, 1987. 107. o. és Kufsteini ekv. 17. o.
87. Pap Lajos (1826-1882), cs. kir. hadnagy a 16. (1. román) határőr gyalogezredben. 1848. jún. közepétől főhadnagy a 10. honvédszászlóaljban, okt. elejétől százados, 1849. febr. elejétől őrnagy a hadügyminisztérium tábornoki osztályán, majd a feldunai hadsereg vezérkaránál, máj. közepétől az erdélyi hadseregben. Aug. 12-től alezredes. Várfogságot szenved, 1857-ben szabadul. Életrajzát ld. Bona, 1987. 257. o. és Kufsteini ekv. 35. o.
88. Szigeti Miklós (1824-1904), cs. kir. hadnagy a 16. (1. román) határőr gyalogezredben. 1848. nov. elejétől főhadnagy a 11. honvédszászlóaljban, 1849. febr. elejétől százados, ápr. végétől őrnagy ugyanitt. Várfogságot szenved, 1857-ben szabadul. 1869-ben reaktiválják, 1872-től alezredes, 1877-ben nyugalmazzák. Roppant érdekes emlékiratokat írt 1848-49-es tevékenységéről: Adatok a XI. zászlóalj történetéhez, tekintettel az erdélyi 1848-49-es eseményekre. Egy honvéd magánjegyzetei. Kolozsvár, 1868. Életrajzát ld. Bona, 1987. 310. o. és Kufsteini ekv. 40. o.
89. uzsonnázás
90. Pelsőcre
91. tértivevénye
92. ti. Zathureczky cellájában
93. Az illető neve Csiky Sándor listáján gróf Ludi-ként szerepel. Csak annyit jegyzett fel róla, hogy 1 évre ítélték.

94. Anton Huszák (Csiky szerint Huszág), prágai pap.
95. Anton Krassni prágai pap.
96. helyesen: Lončarović
97. Széll József (1813-1886), cs. kir. alszázados a 34. (Porosz herceg) gyalogezredben, honvéd őrnagy, egy ideig a 34. gyalogezred 1-2. zászlóaljának parancsnoka, 1848. dec. 28-án Bábolnánál a 2. zászlóalj élén sebesülten fogságba esik. Várfogságot szenved. Életrajzát ld. Bona 1987. 310. o. és uő. Vas megyei 48-as honvéd törzstisztek nyomában. Vasi Szemle, 1984/3. 405-406. o.
98. Hoppels, Nikolas, cs. kir. hadnagy, a grazi nemzetőrség zászlótartója, előbb halálra, majd kegyelemből 6 év várfogságra ítélik, 1851. febr. 28-án szabadul.
99. ti. az éjjeliedényét.
100. Nikolas Hoppels
101. Czuczor Gergely (1800-1866), bencés tanár, költő, nyelvész. A "Kossuth Hírlapja" hasábjain közzétett "Riadó" című verséért várfogságra ítélik. 1851. máj. 22-én szabadul Kufsteini fogságára ld. Náday-Sáfrán
102. Motesiczky István (1802-?), Trencsén megyei birtokos, cs. kir. kamarás, 1848-49 fordulóján külföldről történő fegyverszállítással megbízott kormánybiztos. 5 év várfogságra ítélik, 1850. jún. 18-án büntetését felére szállítják le, 1852. máj. 30-án szabadul.
103. Hermann (1849-ben Urai) Benjamin (1799-1874), cs. kir. alszázados az 5. (Radetzky) huszárezredben, 1848. dec. közepétől főszázados, ezrede tartalék (kiképző) századának parancsnoka. Halálra, majd 8 év várfogságra ítélik, 1854-ben szabadul. Életrajzát ld. Bona, 1988. 259. o. és Kufsteini ekv. 25. o.
104. Nehiba József (1796-1853), cs. kir. ezredes, a kufsteini vár parancsnoka.
105. azaz a hadügyminisztérium igazságügyi osztályának

Ifjú alsózathurecsai Zathureczky István honvéd százados

Oláh újfaluát és a mezőn vagy
réten meghiáltuk.

20^{ik} Juli Inárvágyon kösül tábo-
rozunk.

21^{én} az Orosz három felől tere
tanadást és vissza vete ez nap
Petek; Körtvélyfalva Gernye-
szege át Sárosmegy itt a
mezőn meghiáltuk.

22^{én} Gernyeszege felé térünk és ke-
gény Inárvágyon át menve Er-
dő Szt. Györgyre buzdunk, honnan

23^{án} Havasdi Kelemen felé és
Balassagyarmat körszél Mátyás
Vásárhelyre - hová Kolozsvár-
ról B. Kemény Farkas mint
egy 2-2500 emberével meg-
jött, valamint néhányan a-
zok közül is, kik a Segesvári se-
rencsétlen csata után elszálla-
ra valának, ugy mára Bem
isitten töltök időnket meg

CSEREY GÁBOR

Barót úrbéri felmérései 1785-ből és 1820-ból*

Magyarországon és Erdélyben a török uralom alóli felszabadulás, illetve a Rákóczi-szabadságharc után állandó problémát jelentett az adózás. Az adó nagysága a portai befizetésekhez képest, elsősorban a felszabadító harcok alatt állandóan emelkedett, de az udvar még ezzel az összeggel sem volt elégedett. A számítások azt mutatták, hogy az ország terhelhetősége nagyobb, mint eddig - igaz, ezzel az adózók nem értettek egyet. A 17. század háborúi - az örökösödési háború és a hétéves háború - tengernyi pénzt emésztettek fel. Ezeket a költségeket az udvar számításai szerint elsősorban az örökös tartományok viselték, Magyarország és Erdély teherviselő képességénél jóval kevesebbet fizetett. Hogyan lehetne több pénzt beszedni, hogyan lehetne növelni az adó összegét? Amíg nincsenek pontos adatok a népességről, illetve az adófizetők vagyoni állapotáról, addig sehogyan sem. Az első kérdés az, hogy ki fizet egyáltalán adót Magyarországon? A nemesség és a papság nem; a városok, a polgárok fizetnek ugyan, de létszámuk alacsony, gazdaságilag gyengék, így a tőlük beszedett adó mennyisége csekély, s nem is igen növelhető. (Más kérdés persze, hogy azért ezt is megpróbálták, s több száz éves adónemeket elevenítettek fel - persze ez sem számított sokat.) Az elsődleges adófizető réteg tehát a parasztság. Őket azonban a nemesség adóztatja elsősorban, s mivel létszámuk, gazdasági erejük nem ismert, nem lehet tudni, hogy mennyi pénz is jöhetne be innen. A paraszt adóztatása egyébként sem volt szabályozva, így a földesúr a terheket saját kedve s a szokások szerint szabta meg. Ennek hátránya az adóviselő szempontjából nyilvánvaló, nem is kell magyarázni, de hátrányos az állam szempontjából is. Minél jobban le van terhelve a paraszt a földesúrnak, minél többet fizet neki, minél több szolgáltatással tartozik, annál kevesebbet tud adózni az állam részére. Eszerint tehát világos, hogy pontosan kell szabályozni a földesúri terheket, állami törvények erejével kell megállapítani

* Megjelent az ACTA (sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum és Csíki Székely Múzeum közös évkönyve) 1998 évi kiadásában

mértéküket. Erre a feladatra született 1767-ben Mária Terézia úrbéri rendelete, amely az adóalap védelmében fékezte a földesúri kizsákmányolást.

A rendelet szabályozta a jobbágytelek nagyságát: a belterület (a házhely) 1100-1300 négyszögöl volt, a szántó területe vidékenként változóan 16-40 hold között mozgott, s a kaszáló 800-1000 négyszögöl területű lehetett. A rendelet kimondta azt is, hogy a jobbágyok által korábban irtott és termővé tett földet a földesúr nem vehette el, nem sajátíthatta ki, csak ha az értékét megfizette. Ugyancsak szabályozták a bormérési jogot, az erdőhasználatot, a legelőterület nagyságát. Legvégül megállapították a teljesítendő robot nagyságát. A kötelezettség egy egész telekre számítva heti egy nap ígás, vagy két nap gyalogrobot volt. A házas zsellér évi tizennyolc, a házatlan zsellér évi tizenkét napi gyalogrobottal tartozott földesurának. A jobbágyoknak évi egy hosszúfuvart is kellett teljesíteniük, négy egész telkenként maximum két napot. A ház után, a telek nagyságára való tekintet nélkül, jobbágy és zsellér évi egy forint cenzust volt köteles fizetni. Ezeken felül a földesúrnak jártak az apróbb természetbeni ajándékok is (általában 12 tojás, 0,48 l olvasztott vaj, két csirke, két kappan és harminc telek után egy borjú). A jobbágy a terményeiből fizetendő kilencedet megválthatta - a termény helyett adhatott pénzt. Az úrbéri rendelet részletesen szabályozta a vadászat, halászat, madarászat módját, a pálinka- és sörfőzés szabályait, árusítását - a kocsmáltatási jogot. A mézszárszék, a vendégfogadó és a vásár vámszedésének joga a földesurat illették meg. A rendelet nyomán el is készült az úrbéri összeírás, az előbb megismert adatokat falvanként úrbéri tabellákba foglalták. A rendelet azonban nem vonatkozott a Határőrvidékre, Horvátországra, a Partiumra és végül Erdélyre, mint a királyi Magyarországtól különböző jogállású részekre.

Erdélyben egyébként is szinte áttekinthetetlen volt a jobbágybirtokok és a terhek rendszere, ezért az itteni viszonyokat külön akarta az udvar szabályozni. (Mindenesetre a példa az 1767-es urbárium volt - már csak ezért is volt érdemes részletesebben megismernünk azt.) Az első ilyen kísérlet az 1769-ben kiadott "Bizonyos punctumok" voltak, melyek korántsem olyan határozottsággal, mint a magyarországi rendelet, de megpróbálta itt is szabályozni az úrbéri viszonyokat. Jellemző, hogy minden felmérés híján a jobbágytelkek nagyságát nem

szabályozta, hanem a földesúr "okosságára" bízta, hogy "alkalmas és állapotjokhoz képest elégséges lakóhelyet" adjon jobbágyainak és zselléreinek, valamint "a határoknak különböző mivolta szerint" szántót és kaszálót is juttasson nekik, "úgy mindazonáltal, hogy szegény község meg ne szűküljön."

Persze a viszonyok itt valóban mások voltak, mint Magyarországon. Ott egy jobbágytelek átlagos nagysága 17 hold szántót és 5,5 hold rétet tett ki, míg Erdélyben becslések szerint a szántó területe 8 hold körül volt, s a rét nem érte el a négy holdat.

A "Bizonyos punctumok" nemcsak a teleknagyságot nem határozta meg (s ezzel gyakorlatilag a földesúrnak kedvezett a rendelet, hiszen semmi sem állt útjába az allódium növelésének), hanem az egyéb terheket is jóval magasabban és kedvezőtlenebbül szabta meg. Így a robotterhet nem a teleknagysághoz igazította, hanem azt egyöntetűen hetenként legföljebb négy nap gyalog, vagy három nap ígás szolgáltatásban szabta meg. A földdel és ökörrrel rendelkező zsellérnek heti két napot kellett teljesítenie gyalog, vagy fogattal, s még a csak házzal, vagy azzal sem bíró zsellér is tartozott heti egy nap gyalogrobottal.

A rendelet sorsa szomorú volt - még csak irányelvként sem igen használták fel. A végrehajtás ide-oda hanyódott a Gubernium, a kancellária és az államtanács között. Tizenhat évig gyakorlatilag az ügyben nem történt semmi, azonkívül, hogy újabb és újabb tervezetek születtek. Lendületet végül is az az elégedetlenség adott az ügynek, ami a Horia-felkeléshez vezetett 1784-ben. A felkelés leverése után látható volt, hogy bizonyos dolgokat nem lehet tovább halasztani anélkül, hogy az ne lenne veszélyes az egész államra. Részint ennek a felismerésnek köszönhetően, de II. József felvilágosult abszolutizmusából is következően 1785. augusztus 2-án megszületett az a rendelet, amely a jobbágyot személyében felszabadította; azaz kimondta a jobbágy költözési, házasságkötési, tanulási, pályaválasztási szabadságát (közbevetőleg: ezzel tulajdonképpen személyileg jobb helyzetbe került, mint a székely határőr, akinek mindehhez az ezrede engedélyére volt szüksége). Vagyonaival, amely nem a telki állományhoz tartozott, szabadon rendelkezhetett, eladhatta, örökíthette.

A jobbágyrendelettel egyidőben megszületett az első lépés Erdélyben is az úrbérrendezésre: elkezdték itt is a magyarországihoz hasonló módon összeírni az egyes falvakat, illetve az adózókat. A

kérdések lényegében azonosak voltak az 1767-es kérdésekkel, s az akkor úrbéri rendelet előírásaira vonatkoztak. A felmérésnek volt egy olyan vonása, amely elméletileg a jobbágyokra nézve volt kedvező: ugyanis a teleknagyságokat a jobbágyok bemondására írták fel. Bár így a jobbágyok nagyobb területet is bemondhattak volna, de az adóemelésről való félelmükben inkább kisebb területeket vallottak magukénak a ténylegesnél.

A földesuraknak természetesen nem volt érdeke az úrbérrendezés, hiszen így az állami adóterhek nőttek, s nekik jutott kevesebb - arról már nem is beszélve, hogy éltek a gyanúperrel, hogy ez az első lépés a nemesi adóztatás felé (ami az udvar szándékait tekintve igaz is volt).

Az összeírás elkészült ugyan, de az eddigi tervezetekhez hasonló sorsra jutott, szép csöndben elfektették. II. József halála után ismét vett egy kis lendületet a dolog, 1791-ben állandó bizottságot állítottak fel. Ennek javaslata szerint egy egész jobbágytelek nagysága 3,5 - 6 hold szántó, illetve 1,5 - 3,5 hold kaszáló. A robot hetenként két nap lenne igaerővel, vagy pedig három nap gyalogosan.

Az idők folyamán ezt a bizottságot is javaslataival együtt felőrölte a hivatali bürokrácia és az ellenállás, a közöny.

Az 1810-es években (már ötven év telt el a magyarországi úrbérrendezés óta!) ötödször is nekifutottak az ügynek. 1813-ban és a következő években is nagy éhínség pusztított végig Erdélyen, olyannyira, hogy a kivándorlás is tömegessé vált. Ezt megakadályozandó új állami tervezet született, amely ismét valamit csökkentett a terheken. Eszerint a jobbágy által kiírtott és használatba vett földet a földesúr kártérítés ellenében elveheti a jobbágytól, de annak a továbbiakban nem szabad engedély nélkül új területeket irtás alá vonnia. A tervezet az erdőlést elsősorban a ledőlt és a száraz fából engedi, csak ennek hiányában az élő fából. Azokon a helyeken, ahol a parasztok a fával kereskedhettek, ott ezt továbbra is megengedi. A makkoltatás csak táxa ellenében lehetséges, a saját határon olcsóbban, mint idegenen. A robot heti egy nap lenne igával, illetve két nap gyalog. A hosszú fuvar itt is négy egész telek után egy nap lenne, mint 1767 óta Magyarországon. A földesúrnak fizetendő kilencedet és tizedet (ott, ahol az szokásban van) változatlanul hagyná. (Egyébként Erdélyben a három nap robot teljesen természetesnek számított - már legalább is a földesurak részéről. Még nagy műveltségű, haladó szellemű nemesek

is teljes mértékben igénybevétték a jobbágyoknak ezt a szolgáltatását, ami azt jelenti, hogy még ezeken a helyeken sem a bér munka dívott, azaz a mezőgazdaságnak egy ebben a korban már archaikusabb formáját művelték, nem igyekeztek áttérni a korszerűbb gazdálkodásra, ártermelésre. A nagy irodalombarát és művészetpártoló Cserei Farkasról, Kazinczy barátjáról, akinek Krasznán volt uradalma, dícsérőleg említik, hogy "az 1817-ki éhségkor tanusítja emberszeretetét, midőn a népnek ezerekre vásárolt gabonát, mit köztük kiosztata, a mellett három évi tizedet és kétezer napszámot elengedett; - s jószágaiban a háromnapos robotot addig is, míg az úrbér behozatnék, két napra leszállítatá." Természetesen ezek az intézkedések valószínűleg nagy segítséget jelentettek a jobbágyságnak, de itt most arról van szó, hogy még ebben az uradalomban is heti három nap volt a robot.

A hírre, hogy ismét úrbéri összeírás készül, úgyszólván egységesen tiltakozott a nemesség és a parasztság is. Az összeírás végrehajtását ezúttal nem is bízták erdélyi hivatalnokokra, hanem Cziráky Antal magyar kamarai alelnök hajtotta azt végre.

A felmérés ezúttal sem eredményezett semmit, az akták még 1835-ben is elintézetlenül heverték. Végülis az 1848-as jobbágyfelszabadítás következtében az egész úrbérrendezés okafogyottá vált.

A különböző rendezési kísérletek kudarca azonban nem teszi érdektelenné az időközben született dokumentumokat. A két felmérés (az 1785-ös és az 1820-as) során gyakorlatilag azonos kérdéseket tettek fel a felmérők a lakosságnak. Egyedül a kilencedik kérdésben mutatkozik eltérés. 1785-ben arra kíváncsi a kérdezőbiztos, hogy a lakosok örökös jobbágyok-e (bár ezt az elnevezést épp néhány hónapja törölte el II. József), 1820-ban pedig az erdőlés módozatairól érdeklődnek.

A válaszokból értékes információkat nyerhetünk a jobbágyi birtokszerkezetre, a birtokos nemesekre, a falu lakóira, életére vonatkozóan. Az adatok sok segítséget nyújtanak akkor is, ha az emberek életmódjára, foglalkozására, táplálkozására vagyunk kíváncsiak. Egyszerűen, ha kellő kitartással vizsgáljuk az adatainkat, igen közel tudunk kerülni egykor élt nagyapáink, őseink életéhez, személyéhez. Természetesen látnunk kell a korlátokat is. A két említett felmérés nem nyújt adatot a falu másik rétegéről, a katonai igazgatás alá tartozó "vitézi rendről", s nem tudunk meg semmit a birtokosokról

sem, nevükön kívül.

Lássuk tehát előbb a két felmérést egymás után, néhány hozzáfűzött megjegyzéssel, majd a két összeírás összehasonlítását.

Barót 1785. évi urbariális összeírása'

Puncta interrogatoria

Qvaestio 1ma

Fassiones juratorum

Lingva vernacula²

1° Vagyon mostanság urbárium ezen helységnek? Ha vagyon, minémű az? Mennyi időtől fogva hozattott be?

Ad Imum Urbarium ezen falunak nincsen.

Qvaestio 2da

2° Ha urbárium nincsen, a jobbágyi kötelességek tésszé contractus szerint mind a jobbágyok, mind a zsellérek? Mennyi ideje már annak, hogy ezen bévett szokás kezdődött avagy contractusra lépett ezen helység a földesurassággal? Nem de nem ezen urbárium avagy contractusnak tétele előtt is voltak mások? És ha voltak minéműek és mikor kezdődött ezen mostani szokásban lévő kötelességek praestatioja?

Ad 2^{dum} Contractusunk is földesurunkkal a jobbágyi szolgálat aránt nincsen.

Qvaestio 3ta

3^{uo} Az hol urbáriumok avagy contractusok nincsenek miből álló a jobbágyságnak és a zsellérségnek földesuruk számára való praestatioja, szolgálatja és kötelessége amely mostanság szokásban vagyon? Mikor és mi módon hozatott bé ezen kötelesség és adózás?

Ad 3^{tum} A jobbágyi szolgálatot nem egyenlőképpen tésszük mű itten lakó jobbágyok. Egyik udvarhoz több, másikhoz kevesebb a szolgálat. Mikor hozatott bé pedig azon szolgálatnak módja mi közünkben, minthogy contractusunk földesurainkkal nincsen, meghatározni nem tudjuk, hanem amint régi eleinkrol reánk szállott, mű aszerént tésszük a jobbágyi szolgálatot, úgy mint:

Mű tekintetes Cserei József úr és néhai tit. Cserei Sámuel több successorinak jobbágysai tésszük a jobbágyi szolgálatot Szent György napjától fogva Szent Mihály napjáig akár vonómarhával, akár gyalogszerrel három-három napokon. Szent Mihály napjától fogva pedig Szent György napjáig akár marhával, akár gyalogszerrel két-két

napon hetente.

Mű Szabó János úrnak jobbágysága közönségesen (Simon Gergelyen kívül) mind télben, mind nyárban akár gyalogszerrel, akár marhával tehetségünk szerint egy-egy napon tésszük a szolgálatot, Simon Gergely pedig mind télbe, mind nyárba akár marhával, akár gyalogszerrel két-két napokon szolgál hetenként.

Mű, néhai Keserű Imreh úr özvegyének zsellérei egyéb szolgálatot nem tésszünk, hanem némelyikünk esztendőnként hat-hat forint taxát ad, némelyike pedig négy forintot és azzal váltjuk fel a rendes szolgálatunkot.

Mű méltóságos báró Daniel István úr önagysága jobbágysága szolgálatot nem tésszünk, hanem egyikünk, úgymint Trimfuj Raduly 12 magyar forintot, Pál Mihály pedig hat forint taxát fizetünk esztendőnként.

Mű, idősebb és ifjabb méltóságos Daniel Sámuel urak jobbágysága mind télbe, mind nyárba, akár marhával tehetségünk szerint, akár pedig gyalogszerrel három-három napokon tésszük földesurainknak a jobbágysági szolgálatokat hetenként.

Minékünk méltóságos Daniel Imre úr jobbágyságainak különböző a jobbágysági szolgálatunk. Mert én Kováts Ferenc mind télben, mind nyárban, akár marhával, akár gyalogszerrel hetenként három-három napokon viszem végben a jobbágysági szolgálatot. Én pedig, Kováts József esztendőnként taxát fizetek, kilenc forintot, azon kívül szabósággal is dolgozom.

Méltóságos Daniel Elek úrnak itten csak ketten vagyunk jobbágysági mű, különböző szolgálatot tésszünk földesurunknak, mert én Balog János kovács mesterember lévén, az udvarban minémű kovácsmunkára kíváncsi vagyok, behívatván ottan dolgozom, azon kívül postálkodom; nem különben minden esztendőben egy darab földet meg kellett aratnom. Én, Balog András egyéb jobbágysági szolgálatot nem tésszek, hanem csizmadiasággal dolgozom.

Mű, méltóságos Daniel Ferencné asszony jobbágysága tésszük a jobbágysági szolgálatot eszerént, mégpedig Balog István kovácsmesterséggel, Balog Pál csizmadiamesterséggel, azon kívül kaszálásnak idején takarással, aratáskor pedig aratással. Egyed Mihály pedig télbe, nyárba minden héten amint kíváncsi vagyok három-három napokon gyalogszerrel hetenként.

Mű tekintetes Cserei Sámuel úrnak jobbágysai mind télbe, mind nyárban, akár marhával, akár kézi munkával két-két nap szolgálunk hetenként.

Mű pedig, tekintetes Cserei György úr zsellérei közül egyikünk mind télben, mind nyárban, akár marhával, akár kézi munkával minden héten két-két nap, másikunk pedig egy-egy napon visszük végben a szolgálatot.

Mű, tekintetes Osváth Sámuel és László uraknak ketten vagyunk itten jobbágysai, mű különböző szolgálatot teszünk, mert én, DiményFerenc mind télbe, mind nyárba, akár gyalogszerrel, akár marhával két-két napon szolgállok. Én pedig Czigány Miklós kovács-mesterségemmel és egyéb munkával, amire amikor kívántatik, elmén-vén, azokkal teljesítem a jobbági szolgálatot.

Mű, tekintetes Török Pál és Mózes urak jobbágysai jobbági szolgálatot eddig nem tettünk, hanem mindenikünk esztendőnként négy-négy forint taxát fizetett és azzal váltotta fel a szolgálatot. Ezen kívül a Török Pál úr jobbágysai tettenek esztendőnként egy-egy utat, és két-két véka kölest fizetnek, Romány Jánoson kívül, aki semmi appertinentiát nem bírván, esztendőnként két-két forint fizetssel tartozott.

A több itten lakó jobbágysok és zsellérek katona jószágokon lakván, azoknak taxát fizetnek esztendőnként, amint megegyezhetnek.

Qvaestio 4ta

4° Minémű haszonvételei vannak ezen helységnek és határjának? Vagy ellenben minémű károk szokták közönségesen érni a helységet és a határját?

Beneficia

Lingva vernacula

Ad 4um

1no Ezen falunak határa három fordulóra vagy felosztva és terem búzát, jót, szépet és rozsot. Négy marhával minden időben a földeket közönségesen meg lehet művelni.

2do Kaszáló réteink az igen káros vízáradástól szabadok, kétszer kaszálhatók, a marhák hízolására jó fűvet teremnek. Terem pedig egy jugerumon tíz mázsa széna.

3to Vásáros és sokadalmas helyeink vagynak Barót, Brassó, Udvarhely, Nagyajta és Sepsiszentgyörgy. Ezek közül Brassónak és Nagyajtának jó útja vagyon, a többinek pedig terhesebb. Az holott az

oda viendő naturálékot hasznoson el lehet adni.

4to Marha legelőhelyek magunk határán az Hatoddal együtt mindenféle marháink számára bő és elegendő.

5to Marháinknak itató helyek bőséggel közel vannak.

6to Itten a falu határán lévő erdőből minden gazdának rend szerént épületre való cserefákat szoktanak adni 26 szál rakó bornát, csűrre is hasonló módon annyit. Tüzifát pedig a Hatod nevű erdünkről szoktunk, mint magunkéból szabadosan hordani, melynek útja alkalmas és tészen egy jó mértföldet.

7no Makkoló erdők itt az határon annyira való vagyón, hogy limitatio szerint egy-egy sertésünköt meghízalhatjuk. Az Hatodra pedig makktermésnek idején minden sertéseinket felhajthatjuk.

8vo Fiscalis arenda fizetés nincsen, minthogy földesurainknak sem dézsmát, sem kilencedet nem szoktunk adni.

9no Gyümölcsös és veteményező kertjeink a magunk lakógazdaságainkon, házunk tartására elegendők vannak.

10no Sokadalmak ezen faluban minden esztendőben háromszor szoktak esni, melybéli haszonnak harmadrészét a falu végzi.

11no Kenderáztató vizeink jók vannak.

12no Határunkon malmaink elegendők vannak.

13^{io} Sert és pálinkát, mikor tilalma nincsen, minden ember szabadon főzhet és szabadon elárulhatja.

Qvaestio 5^a

5° Hány és minémű hold szántóföldje és rétje vagyón egy egész házhelyes gazdának? És hány szebeni vékát vethet egyik-egyik hold szántóföldjében? Olyanok-é rétjei, hogy kétszer is lehessen kaszálni?

Ad 5um Itten a faluban a jobbágyoknak lakhelyei egész vagy fél házhelyekre, sessiokra nincsenek felosztva, s azon megkülönböztetés nem is volt szokásban, hogy aszerént több vagy kevesebb légyen a künn való bírodalom. Akinek benn való jószágá vagyón, egy házhelyesnek tartattatik, mely szerént kinek több, kinek kevesebb szántóföldje és kaszálója vagyón. Egy jugerumban mindenkor vethetni nyolc szebeni vékát; az határaink közönségesen jó gabonatermők. A földjököt a jobbágyok mindenkor magok bírják, annak változtatása nem volt szokásban. Rétjeinket kétszer kaszáljuk, terem pedig egy jugerumon 10 mázsá széna.

Qvaestio 6^a

6° Minémű és hány napi munkát vitt egy-egy gazda eddig végben? És hány vonómarhával? És amidon a robotra mentek és visszajöttek beszámíltatott-e azon járás-keles ideje is a napi számhoz?

Ad 6ma Ezen falubéli lakosok szolgálatját a 3^{dik} kérdésre megfeleltük ugyan, hanem ami nézi a szántást:

1no A titt. Cserei József marhas jobbágysai, kettő egybefogván, minthogy csak két-két ökröt szoktanak tartani, három-három nap szántanak hetenként.

2do A Szabó János úr jobbágysai, Simon Gergelyen kívül tehetségek szerint egy-egy nap szoktanak hetenként szántani. Simon Gergelynek pedig, minthogy sessiója után járandó földeken kívül többet adott földesura, minden héten két-két nap négy marhával tette szántásnak idején a szolgálatot.

3no A méltóságos báró Daniel István úr önegysága jobbágysai mostan, amint fennebb is mondók, taxát fizetvén, szántani nem szoktanak menni. Ez előtt pedig hetenként három-három napokon szoktanak volt szántani.

4° A méltóságos idősebb és ifjabb Daniel Sámuel urak jobbágysai amint az erejek engedi, ki két, ki négy marhával szoktanak hetenként szántani három nap, úgy mindazonáltal, hogy az idősb Daniel Sámuel úr jobbágysai közül a két marhasok egyben fogván három nap szántanak, a négy marhasok pedig két-két nap.

5° A méltóságos Daniel Imre úr jobbágysa, Kováts Ferenc (minthogy Kováts József taxát fizet) minden héten egész erővel három-három napokon szokott szántani.

6° A méltóságos Daniel Elek úr és Daniel Ferencné asszony jobbágysai nem szoktanak szántani.

7no Az ide bébíró Cserei familia részeken lévő jobbágysok és zsellérek, akiknek marhájok vagyon, egyben fogván a két marhasok négy marhával egy héten két nap szántanak, néha három nap is.

8° A titt. Osváth Sámuel és László urak Dimény Ferenc nevű jobbágysok két marhával, cimborával egybefogván egy héten néha-néha két nap szokott szántani; a másik pedig marhával nem szolgál.

Ezen előszámlált jobbágysoknak és zselléreknak szolgálatra való menetelek és jövedeleik mindenkor a napszámba imputáltatott.

Qvaestio 7ma

7° Adnak-é az itt való lakosok a földesuraságnak kilencedet? Ha

adnak, minémü termésből és javakból adják azt? S mennyi időtől fogva? És vagyon-é a kilencedbéli adás ezen nemes vármegyében más földesuraságnál is bevett szokásban? Ezenkívül más adózás fejében mit szokott ekkoráig egy-egy jobbágy adni esztendőnként az uraságnak? Nevezetesen pedig olyatén, akár készpénzből, akár más egyébből adatott praestatio és a járadék miből álló volt?

Ad 7um Az itten lakó jobbágyok a földesuraknak semminemü gabonájából kilencedet nem adott, hanem a méltóságos Daniel família részére tartozó jobbágyság a méltóságos Daniel Imre úrn kívül, azelőtt esztendővel mindenkor egy tyúkot kilenc fiaival tartoztak adni, melyet most ismét kérni kezdetek; úgy nem különben többnyire négy véka vadalmát és mogorót is adtanak. A többi részekre tartozó jobbágyság pedig az effélékre nem adugáltak, hanem a titt. Cserei urak emberei közül mindenik tartozott adni ősszel egy-egy véka tormát, ezen kívül Cserei József és Szabó János uraknak tartoztak jobbágyasszonyai kendert áztatni, kivetni, rostálni és káposzta ültetni elmenni. A fonás pedig közönségesen szokásba lévén, feleségeink földesuraink számára esztendőnként fontanak négy-négy font kendert vagy gyapjút.

Qvaestio 8°

8° Hány pusztaság hely vagyon ezen helységben? Mennyi időtől fogva? Mi okból pusztultak el? És azon helyeket appertinentiáival kik bírják?

Ad 8um Vagynak itten benn a faluban kilenc pusztaság házhelyek, melyek közül

Első: Méltóságos Daniel István úr önnagyságáé minden belső appertinentiákkal együtt. Erről ezelőtt cir. tizenkét esztendővel romlik le az ház és mostan bírja Trimfuj nevű jobbágya taxában, a külső appertinentiákat pedig Felsőrákoson lakó Kádár Mihály nevű jobbágya önnagyságának.

Második: ugyan a méltóságos báró Daniel István úr önnagyságáé, melynek vagynak külső appertinentiái is. Erről ezelőtt cir. 10 esztendővel romlottak és pusztultak el az épületek és ezt ma bírja Pál Mihály nevű jobbágya taxában.

Harmadik: Megint méltóságos báró Daniel István úr önnagyságáé, sine externis appertinentiis. Ezt ma bírja Felsőrákoson lakó Kádár Mihály nevű jobbágya taxába, de hogy ezen valaha épületek lettenek volna, nem értük.

Negyedik: Méltóságos ifjabb báró Daniel Sámuel úré, utána tartozó külső appertinentiákkal együtt. Erről ezelőtt cir. 40 esztendőekkel az épületek elégvén, azután pusztájában hever, és ma bírja VARGA György nevű jobbágya.

Ötödik: ugyan a méltóságos báró ifjabb Daniel Sámuel úré hozzátartozó szántóföldekkel és kaszáló helyekkel együtt. Ezen pedig, hogy épületek lettek volna, nem értük és ma cum attinentiis bírják idősebb Kis András és Antal nevű jobbágynak.

Hatodik: megint ugyan méltóságos báró ifjabb Daniel Sámuel úré, sine attinentiis. Ezen is, hogy valaha épületek lettenek volna, nem értük. Ezt ma bírják onagyságának Péter Mihály és Péter Ferenc, együtt lakó jobbágynak.

Hetedik: Méltóságos idősebb Daniel Sámuel úré, cum externis attinentiis. Erről ezelőtt cir. 50 esztendőekkel pusztultak el az épületek, és ma bírja Csiki István nevű jobbágya.

Nyolcadik: ugyan méltóságos idősb Daniel Sámuel úré, sine appertinentiis, melyen épületeket soha nem értünk, és ma bírják a méltóságos úrnak Szabó György és József nevű jobbágynak.

Kilencedik: megint méltóságos idősebb Daniel Sámuel úré, sine externis attinentiis, melyen, hogy valaha épületek lettenek volna, nem értük, hanem ma bírják Takó György és Szabó József nevű jobbágynak.

9° Ezen helységnek lakosai örökös jobbágyok-é, vagy nem?

Ezen helységnek lakosai némelyek jobbágyok, némelyek pedig zsellérek, mostan pedig őfelsége rendelete szerint az örökös jobbágyok is személyes szabadságot kaptak.

Takó György

Varga György

Beke Dániel

Takó István

Farkas Dániel

Takó József

Kis András

Kovács József mp.

Nomina et cognomina	Sessionis qualitas	Capacitas fundi intravillani orgyarum quadratum	Sessionales terrae arabiles jugerorum	Prata sessionalia		
				semper	raro	nunquam
				bis falcabilia jugerorum a 1600 orgiis qudr. computand		
		No.	No.	No.	No.	No.
nagyajtai Cserei József						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal ¹						
Joannes Szász		589	2 2/8	3/4		
Stephanus Berszány		1036	1 2/8	3/4		
Michael Berszány		396	2 6/8	1 1/2		
Samuel Szakáts		814	5 13/16	1 1/4		
Paulus Lorintz		728	4	1 1/2		
Joannes Czetván		520	1/2			
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Telke és háza van. ⁴						
Joannes Inke		207				
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Háza van.						
Andreas Karka						
Georgius Kállai						
Ladislau Kállai						
Zsellér, más házánál lakik						
Joannes Tikosi junior						
baróti Szabó János						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal						
Gregorius Simon		416	5 3/8	1 3/4		
Andreas Simon senior		400	4 9/16	2		
Georgius Simon		590	3 2/8	1 1/4		
Joannes Márkuj		484	5 2/8	2 1/2		
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Telke és háza van. ⁶						
Michael Simon		168				
Georgius Nemes		234				
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házánál lakik.						
Stephanus Nemes						
Andreas Simon junior						
Joannes Simon						
Zsellér, szabad költözési joggal						
Joannes Oláh senior		528	2 2/8	1/2		
Keserü Imre özvegye						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal						
Stephanus Paratáj		363	2 7/8	1/4		
Joannes Nemes		406	6 1/2	3/4		

Stephanus Oláh		350	2 7/8	1/4		
Zsellér						
Georgius Paratéj						
Zsellér, más házában lakik.						
Michael Nemes						
Georgius Oláh						
bárá vargyasi Daniel István						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal.						
Trinfuj Ráduly		693	9 1/2	3		
puszta telek		550				
Michael Páll		560	7 5/8	4		
puszta telek		368				
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házában lakik.						
Trinfuj Vaszi						
Martinus Kádár			1 1/4			
Michael György Páll			1/2			
Franciscus György Páll		1				
Michael Páll Háromszék		3/4				
Nicolaus Páll			3/4			1/2
Franciscus Pál			1			
Michael Kádár			6 7/8			
Andreas Fejérvári			1 1/4			
Stephanus Pál			1			
Paulus Székely			1/2			
Andreas Pál			1/2			
Zsellér, más házában lakik.						
vidua Georgii Kuszuly						
ifjabb bárá vargyasi Daniel Sámuel						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal						
Daniel Beke		516	7 3/8	3		
Andreas Kűs		851	9 3/8	3 3/4		
puszta telek		209	6/8	1/2		
Georgius Varga		408	2 6/8	2 1/4		
puszta telek		341	5 7/8	1 1/2		
Michael Péter		861	10	3		
puszta telek		196				
Josephus Varga		750	4 6/8	2 1/2		
Josephus Beke junior		1775	5 2/8	3 3/4		
Georgius Jakab senior		800	6 5/8	3 1/2		
Georgius Jakab junior		1584	4 3/8	2 3/4		
Michael Jakab		676	5 2/8	3		

Andreas Kűs junior		848	6 1/2	2 1/4		
Andreas Beke		736	4 3/8	3 1/2		
Franciscus Beke jun.		1221	5 3/8	3		
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házánál lakik.						
Antonius Kűs						
Franciscus Péter						
Sigismundus Péter						
Stephanus Jakab						
Stephanus Csiki				1 3/4		
Zsellér, más házánál lakik.						
Joannes Tikosi senior						
Joannes Bolgár						
idősebb báró vargyasi Daniel Sámuel						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal						
Georgius Takó senior		666	8 3/8	3		
Georgius Benko		780	5 6/8	4		
Georgius Csiki		656	2 3/8	2 1/2		
Stephanus Csiki		429	2 2/8	2 1/2		
puszta telek		153	4 6/8			
Georgius Takó mediocr.		450	8 2/8	2		
puszta telek		39				
Joannes Beke		715	2 7/8	1 3/4		
Josephus Szabó		819	9 2/8	3 1/4		
puszta telek		39				
puszta telek		247 1/2				
Laurentius Benko		987	5	1 1/2		
Josephus Beke senior		588	6 3/8	2		
Valentinus Bodor		1034	5 2/8	1 1/2		
Petrus Beke		549	7 3/16	2 1/2		
Franciscus Beke senior		605	3 2/8	3		
Petrus Takó		800	4 11/16	1 3/4		
Joannes Mirtse		442	1 2/8	3/4		
vidua Vántsá Mirtse		372	1 2/8	3/4		
Casparus Takó		280	7 6/8	3		
Emericus Takó		742	8	4 1/2		
Georgius Szabó		585	4 5/8	2 3/4		
puszta telek		247 1/2				
Josephus Takó		624	9 2/8	4 1/2		
Zsellér						
Stephanus Romány jun.	543 1/2	4 2/8	2			
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Háza van.						

Daniel Takó						
Paulus Takó						
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házánál lakik.						
Franciscus Benko						
Michael Benko						
Michael Oláh			1/2			
Franciscus Veress			2/8	1		
Michael Bíró junior				1/4		
Michael Fitori			6/8			
báró vargyasi Daniel Elek						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal						
Joannes Balog		477	4 5/8	2 1/2		
Andreas Balog		486	1 6/8	1 1/4		
Zsellér, telke van						
Michael Koltsár m.l.p. ⁷		390				
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házánál lakik.						
Casparus Lorintz			1/2			
Georgius Székely junior			1			
Petrus Lorintz			2/8			
báró vargyasi Daniel Imre						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal						
Franciscus Kováts		637	8 7/8	2 1/2		
Josephus Kováts		468	4 1/2	3/4		
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házánál lakik.						
Antonius Kováts						
Georgius Bíró			3/8			
Nicolaus Bíró			3/8			
Michael Bíró senior			6/8			
néhai báró vargyasi Daniel Ferenc özvegye						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal						
Michael Egyed		640	6 1/2	2 1/4		
Stephanus Balog		510	4 6/8	1		
Paulus Balog		384	1			
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házánál lakik.						
Daniel Balog						
Andreas Illyés			1			
nagyajtai Cserei Sámuel						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal						
Petrus Farkas		732	5 2/8	2 1/2		
Franciscus Lokodi		630	1 2/8	3/4		
nagyajtai Cserei György						

Örökös jobbágy, szabad költözési joggal						
Stephanus Dája		405	4 6/8	3 1/2		
Jacobus Kőpecz		282	2 13/16	1 1/4		
néhai nagyajtai Cserei Sámuel leszármazottai						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal						
Daniel Farkas		595	7 6/8	3		
Georgius Fazakas		1056	5 5/8	3 1/2		
Stephanus Lokodi		828	6 1/2	3 1/2		
Stephanus Takó		520	4 7/16	1 1/4		
Georgius Takó junior		540	4	2		
Joannes Lorintz		341	6/8	1/2		
Joannes László		418	2 3/8	1		
Joannes Takó		414	2 3/8	3/4		
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Telke és háza van.						
Joannes Farkas		310				
vidua Joannis Drosa		65				
kadicsfalvi Török Pál						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal						
Román Bokor senior		217	2 2/8	1 1/2		
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Telke és háza van.						
Román Vaszi		280				
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házában lakik.						
Román Bokor junior						
Stephanus Román junior						
kadicsfalvi Török Mózes						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal						
vidua Michaelis Román		531	2 3/8	1		
Román Simon		126	3/8	1/4		
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Háza van.						
Stephanus Román senior						
Stephanus Román junior						
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házában lakik.						
Joannes Román						
bibarcfalvi Osváth Sámuel és László						
Örökös jobbágy, szabad költözési joggal						
Franciscus Dimény		675	5 7/16	3 1/2		
Nicolaus Czigány Drosa	480	2 7/16	1			
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házában lakik.						
Michael Rigó			3/4			
Stephanus Dimény			5/8			

nagyhorosnyói Bartha András						
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házában lakik.						
Atyim Nagy Hajú						
bárák sepsiszenyvári Henter Antal						
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házában lakik.						
Daniel Tott			6/8			
Stephanus Kovács			2/8			
Andreas Kovács			1 1/2			
Michael Tott			2/8			
Michael Szakács			2/8			
Franciscus Simon			1/2			
Paulus Simon			2/8			
tordátfalvi Fekete Mihály						
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házában lakik.						
Josephus Birigy			1/2			
Stephanus Birigy			1			
Stephanus Molnár			1/2			
Joannes Dimény			6/8			
néhai nagyajtai Cserei András utódjai						
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házában lakik.						
Joannes Berszány				3/4		
néhai Baló László özvegye						
Örökös zsellér, szabad költözési joggal. Más házában lakik.						
Joannes Gaitza			1/2			
Lengyel Márton székely gyalog katona						
Zsellér, háza és telke van						
Joannes Rácz		275				
Hegyes Antal székely gyalog katona						
Zsellér, háza és telke van						
Bukur Dregits		224				
Bede Mihály székely gyalog katona						
Zsellér, más házában lakik						
Stephanus Kálló						
Összesen		49.500 1/2	377 1/2	155		1/2

Az összeírók közlik az általuk felvett táblázatok összesítését is - de a végeredmények nem minden esetben egyeznek.

Már magában a felmérés szövegében, a kérdések között is van hiba. A kérdésre, hogy hány pusztá telek van a faluban, a válaszadók kilenc ilyen telket tudnak felsorolni: egyenlőn hárm-at-hárm-at Daniel

István, valamint idősebb és ifjabb Daniel Sámuel birtokában. A felmérés során azonban kiderül, s a táblázatokban is így szerepel, hogy tíz ilyen telek van. Daniel István részén van kettő, ifjabb Daniel Sámuel hármat bír, s végül idősebb Daniel Sámuel öt pusztá telek felett rendelkezik. Az összeírók elsiklottak efelett a tény felett. A házhelyre megadott 49500,5 négyszögöl megegyezik a valósággal, de a szántó területe már két holddal több: 379 és fél hold. A mindig kétszer kaszálható rét területe pedig valamivel kevesebb, pontosan 154,5 katasztrális hold. A csak egyszer kaszálható rét területe helyes – itt csak egy tétel volt.

A számolási hibáktól függetlenül is vannak olyan tények, amelyek arra ösztönöznek, hogy az összeírásban foglaltakat csak tájékoztató jellegűnek tekintsük, azaz tendenciájában érvényesnek, de nem minden adatát igaznak.

Ugyanis 1785-ben az urbáriális összeírók jártak a faluban, a következő évben, 1786-ban pedig a II. József elrendelte népszámlálás végrehajtói. A két összeírás elvei gyakorlatilag azonosak voltak, így nagyszerű lehetőséget kapunk arra, hogy összehasonlítsuk, ellenőrizzük azokat.

1785-ben az adózókat írták össze, s ezek értelemszerűen a jobbágyok, illetve a zsellérek voltak. Az összeírás a katonákra nem terjedt ki, mivel azok nem álltak földesúri fennhatóság alatt, nem adóztak, illetve csak az államnak tartoztak fizetni. A népszámlálás más megfontolások alapján, de szintén nem vette számításba a „vitézi rendet” – mivel ezek nem tartoztak a polgári közigazgatás alá, fölöttük az ezredük rendelkezett. Elvileg tehát a két, szorosan egymást követő összeírásnak egyeznie kellene.

Lássuk tehát, így van-e ?

Az urbéri összeírás szerint van 81 olyan belső telek, amelyen ház is van, azaz a provinciálisok birtokában 81 ház van. Ehhez képest a népszámlálók 96 házat találnak, ami még akkor is sok, ha levonjuk a szintén idevett paplakot és egy nemesi házat.

Hasonló, megmagyarázhatatlan eltéréseket vehetünk észre a többi adatnál is. Az urbáriumban 72 örökös jobbágy van, a népszámláláskor már csak 59 paraszt. Hasonló az eltérés a zselléreknél: 1785-ben hetvennyolcan vannak, egy évvel később már csak hatvanegyen.

Adatainkat tehát kellő kritikával kell kezelnünk. Az eltérés ter-

mésztesen csak felfelé lehetséges, mert az kevésbé valószínű, hogy több adófizetőt írtak össze, mint amennyi az adott időpontban volt. Inkább az képzelhető el, hogy a várható adóterhek miatt kevesebb embert írtak össze a faluban élőknel. Eszerint tehát minden adatunk minimumként értendő, azaz ennél csak több lehet az adózó és a föld is.

A birtokszerkezet meglehetősen szétaprózott volt ebben az évben. A kimutatás szerint volt összesen 72 jobbágycsalád, 78 zsellér és tíz lakatlan, azaz pusztá telek. Erre az állományra esett összesen huszonhárom birtokos. Ebből a huszonháromból nyolcnak nem jutott jobbágy szolgálattevő, csak zsellér. A nyolc ilyen birtokosból három is (Bede Mihály, Hegyes Antal és Lengyel Márton) a faluban lakó székely gyalog katona volt - ők valószínűleg ennek a társadalmi rétegnek gazdaságilag jobban menő alakjai voltak, olyanok akik nem csak a saját földjükön gazdálkodtak. (Ez egyébként nem volt ritkaság, a szomszéd falvakban is találhatunk katonacsaládokat, huszárokat és gyalogosokat egyaránt, akiknek jobbágyuk vagy zsellérük volt.) A csak zsellérekkel bíró possessorok között volt természetesen bebíró is, báró Henter Antal Sepsiszentivánról - neki hét zsellércsalád szolgált.

A szétaprózottság ellenére egyes családok viszonylag nagy területet mondhattak magukénak. A Daniel család különböző tagjai összesen több mint ötven százalékot birtokoltak a teljes itt felmért falurészből. A nagyobb birtokosok közé tartozott még a Cserei család is, a Danielek birtokának mintegy egyharmadával. A két család részesedése így meghaladta a hetven százalékot.

Lássuk most a Cziráky-féle, 1820-as összeírást:

Barót 1820. évi urbáriális összeírása⁸

1820^{dk} esztendőben június 7^{dk} napján nemes Miklósvárszékiben Baróton tovább folytattuk az urbárialis conscriptiót. A birtokosok részéről jelen voltak méltóságos provinciális comissarius Szentpáli Imre úr, báró Rauber Ferdinánd úr, titt. Szabó Ferenc úr, méltóságos Daniel Polixéna és Borbára asszonyok biztosa Zathureczky István úr, méltóságos Daniel Károlyné asszony, Porsolt Ádám úr, méltóságos Daniel Elek úr vargyasi udvarbírája Deréki István.

A falusi bírák és hitesek és faluban lévő öregség közül jelen voltak

az alább subscribáltak, akiket is a formularé szerint megesketvén vallottak a következőkben:

Először: Valjon és mi némű urbariális szolgálat vagyon ma folyamatba? És az miolta hozattatott bé?

Ezen helységnek eddig urbáriumma nem volt.

Másodszor: Ahol pedig most semmi urbárium nincsen, a szolgálatok a parasztoktól az azok éránt költ egyezések szerint vétetnek-é fel, vagy pedig a bevett szokás szerint? Az eféle szokás vagy pedig az az iránt költ egyezések mitől fogva kezdődtek és vétettek bé, valjon a mostani contractusok vagy urbáriumok előtt mások nem voltak-é? És ha voltak azok milyenek voltak és a mostani kötelességbeli szokás mikor kezdődött el?

Egyező levelünk földesurunkkal nincsen a szolgálatról, hanem szokás szerint úgy szolgáljuk, mint régen apáink.

Harmadszor: Ahol semmi urbárium vagy egyezés nincsen a bevett szokás szerint való szolgálatok miben állanak? És azok mikor és mi módon hoztattak bé?

Hetenként a szolgálatot nem mindenik földesuraságnak egyenlőleg teszik, mivel méltóságos Daniel Polixéna asszony és Borbára asszony az itt lévő ökrös colonusai szántás idején hetenként két-két napot, ha pedig szekérrel vagy tenyérrel teszik a szolgálatot, télen nyáron három-három napot szolgálnak robotában. E szerint hogy egy ökrös colonusnak esztendei szolgálatja ökörral hány napra extorgáljon, meghatározni nem tudjuk, minthogy a szántást némelykor hamarább, némelykor későbbén végzik el, és némelykor az ökrösöket is gyalogszerben is szokták hajtani, gyakrabban csak ugyan az ökrösöket ökörral szokták szolgáltatni.

Méltóságos Szentpáli Imre úrnak az ide való colonusai Szent György napjától fogva Szent Mihály napjáig hetenként három-három napot szolgálnak, az ökrösök ökörral, vagy gyalogszerrel, amint a földesuraság kívánja, és így ezeknek is az ökörral való szolgálatjuk esztendő által, hogy mennyire megyen, meghatározva megmondani nem tudjuk. Szent Mihály napjától Szent György napjáig a most említett Szentpáli Imre úr colonusai hetenként két-két napot szolgálnak, az ökrösök ökörral vagy gyalogszerben, amint a földesuraság kívánja, a gyalogosok pedig tenyérrel. - Mely szerint egy ökrös

colonusnak esztendei szolgálatja reá megyen mintegy 130 napokra, melyből mintegy 65 napszámokat ökörrrel, a többbit pedig, úgymint 65 napszámokat gyalogszerben szokták praestálni.

Méltóságos Daniel Elek úrnak az itt lévő colonusai nem lévén ökrök, gyalogszerben hetenként három-három napszámokat praestálnak. E szerént egy colonus esztendő által praestál mintegy 156 napszámokat.

T. Szabó Ferenc úrnak colonusai hetenként két-két napot szoktak praestálni, az ökrösök ökörrrel vagy gyalogszerben amint az uraság kívánja. A gyalogosok pedig tenyérrel, mely szerént, hogy ezen részen lévő ökrös colonusok esztendő által ökörrrel hány napszámokat praestáljanak, meghatározva megmondani nem tudjuk, hanem azt gondoljuk, hogy mintegy 52 napszámokat ökörrrel, a többbit pedig úgymint 52 napokat tenyérrel praestálják.

Méltóságos Daniel Károlyné asszony itt lévő colonusa mostanába taxát fizet, egyéb aztán úgy szolgál, mint a többi Danielianus colonusok.

T. Forró Dénesné és T. Tompa János úr colonusai hetenként két-két napot szoktak praestálni gyalogszerben.

Porsolt László úrnak is vagyon egy colonusa aki hetenként egy-egy napot praestál.

Török Ferenc és Török Pál uraknak az itt lévő colonusai taxát szoktak fizetni, némelyik 10, némelyik 8, némelyik pedig 6 forintokat.

Negyedszer: Egyenként minden helységnek minemű hasznai, s viszont micsoda terhei vagynak?

Ezen mi helységünknek következendő haszonvételei vagynak:

1° Ezen határunknak három fordulói vagynak, melyeken lévő szántóföldek ha szorgalmasan és jó módjával megműveltetnek megtermik a tiszta búzát, rozsot, törökbúzát, kölest, kendert. Közönséges termés idején egy véka tiszta búzavetés három vékát, egy véka rozs pedig négy vékát szokott adni. Hanem ezen mi határunk a szorgalmas trágyázást megkívánja, a térbe ugyanis minden kilencedik, a hegyes helyeken minden hatodik esztendőben meg kelletik trágyázni, mely szántóföldeket a téres helyeken két marhával, a hegyes helyeken pedig négy marhával szoktuk művelni.

2° Kaszáló réteink a víz mellett vagynak, melyek a marha táplálására alkalmas jó szénát teremnek és esztendőnként kétszer szok-

ták megkaszáltatni, s annak utána szokták a marhák legeltetésére fordíttatni.

3° Nevezetesebb emporiális helyeink ezek: u.m. a., Brassó ahová el lehet menni 8 óra alatt jó töltött úton b., Köhalom m.e. 4 órányi távolságra c., Udvarhely 8 órányi d., Sepsiszentgyörgy 6 órányi távolságra az holott is marháinkat, s egyéb eladandó portékáinkat eladhatjuk.

4° Az ökörcsordáinknak alkalmas tilalmas legelő helye lenne, hanem amiolta jurisdictio egyenetlensége miatt időnap előtt elpusztul tehén és bornyú csordáink. Sertéseinknek közönséges nyomáson elegendő legelések vagyon, hanem az idegen juhok határainkon sokat provariálnak, mely a possessoroknak ellenére vagyon.

5° Itató helyünk elegendő vagyon a marhákra nézve, keresztül folyván helységünkön az úgynevezett Barót vize.

6° Épületre való fánk elegendő volt, hanem a vitézi renddel közös lévén megpusztult. Mármint ha valamelyik lakos félnek valamely épületet kellett építeni, annak számára közönséges erdőből 7 szál cserefát szoktak adni. Tüzzre való fánk az úgynevezett 6 falu erdején elegendő vagyon, hanem egyszeri hozatalra egy egész nap kívántatik.

7° Szőlő termő hegyek ezen mi helységünkben nincsenek.

8° Az erdeinken pásztor békítés mellett a makktermés idején minden gazdának egy vagy két sertése meg szokott hízni, melyet sem a földesuraságnak, sem másnak valakinék a pásztoron semmit nem fizetünk, minthogy az erdő a vitézi renddel mindeddig közös volt.

9° Fiscalis dézsmának eddigélé nálunk semmi nyoma nem volt.

10° Vadalma és vackor az erdeinken alkalmas bőségben teremnek, melynek használása minden lakossal szabados. E mellett a faluhoz nem messze van egy darab kerítésbe vett hely, melyben a lakosok közül mindenik pityókát szokott termesztetni.

11° Nádas helyeink nincsenek.

12° Sóval is kereskedett helységünk, hozván a sót a parajdi sóaknáktól, amíg oly igen meg nem drágállott, mostanában pedig azzal közülünk senki sem kereskedik.

13° Ezen mi helységünkhöz az hidvégi festőfabrika és a zalánypataki üvegcsűr közel vagyon. Helységünkben pedig vagynak következő botosok és mesteremberek u.m. botos Császár Dávid, Gáspár Antal, Szabó János, [...]Házi Károly. Szabó mesteremberek,

székely huszár Daner József, Daner Ferenc, Daner Antal, Daner István, székely gyalogkatonák, ugyan Szabó mesteremberek Kovács Ferenc, Simon László. Szőcs mesteremberek gy. katona Rátz József, Cserei Antal, Beke Antal, Bodosi József, György Antal. Provincialista szőcsök Beke Ferenc, Szakáts József, Nagy Ferenc, Beke Samu, Lörintz Józsi, Benkő Samu, Bokor Jancsi, Román János. Csizmadia sz. gy. katona Ágoston Illyés, Károly Antal, Beke Mócsi, Benkő Samu, Magyar Józsi, Kászoni Antal, Magyar Antal, Károly János, Magyar Lajos, Varga Antal. Lakatosok gy. katona Kászoni Mihály, prov. Takó Antal. Kovács mesteremberek Balog Dani, [...]Ma Ráduj, Kalai László. Fazakas Kászoni Ambrus, Beke Lajos, Cserei Ferenc, Beke Samu. Kőművesek gy. Koltsár Ferenc, Koltsár Mihály, prov. Sipos Mihály, [...]festő Muntyán Miklós, ablakos Bancsilla János, Ferenc és József gy. katona. A szövés pedig minden háznál közönséges, melyből az adó fizettetik, minthogy a brassai kereskedők azért ide jöven fel-szedik és jó árat adják a vászonnak.

14° Hajókázható folyóvíz helységünkhöz közel nem lévén, ezzel nem kereskedhetünk.

15° Az úgynevezett hat falu havasában részünk lévén, erdőlés végett oda járunk.

16° Mésszel nem kereskedünk, sem szénégetéssel.

17° Ezen mi helységünkben három országos sokadalom esik esztendőnként, ezen kívül heti vásárok esnek szereda napon. Külön fogadója helységünknek nincsen, hanem minden lakos szabadon árulhat bort, sert, pálinkát limitatio nélkül. Vagyon a helységünkben egy olyan rétje, melyből minden harmadik esztendőben nyilvánás szerint az antiqua sessiót bíró colonusoknak jut egy jó szekér széna.

18° Kender áztatásra való helyei helységünknek alkalmas vagyon.

19° Malmai is vagyon helységünknek három, melyben a lakosok közül ki-ki könnyen örölhet lisztet, árpa és köleskásákat készíttethet, emellett a ványoló malomban posztókat ványoltathat.

Jegyzés: A fenn említett hat falu havasain és az helységünk határain is a lakosok közül némelyek a vadászatot gyakorolván néminemű hasznot hajtának magoknak, minthogy mind a halászat, mind a vadászat minden lakosoknak szabados.

Ellenben maleficiumok helységünkben nincsenek.

Ötödször: Egy egész telken lakó colonusnak hány és milyen szán-

tőföldjei és kaszáló rétjei vagynak? És mindenik hold föld hány bécsi mérős? És vajon a kaszáló réteken lehet-e sarjút is kaszálni?

Mennyinek kell lenni egy egész sessiot bíró colonus szántó és kaszáló földjeinek és úgy a bécsi mérő mennyiségéről sem tudunk, valamint hogy egy jugerum is mennyit téssen, nem tudjuk. Sarjú pedig kaszáló réteinken jó terem.

Hatodszor: Eddigélé külön-külön minden szolgáló ember. hány napi szolgálatot tett és azokat hány jármos marhákkal tette? Továbbá az ő jövedeleke és meneteleke szolgálatjukba fel tudották-e? Vagy nem?

Feljebb az 3. pont alatt megmondtuk miként szolgálunk. Jövetelünk és menetelünk mindenkor belé tudódott.

Hetedszer: Vajon az urbáriális tized (dézma) vagy ahol eddigélé szokásba volt a kilenced, miolta és nevezet szerint mikből adattatott és vajon ezen tized vagy kilenced adása ennek azon vármegyé, szék vagy vidékben lévő más uradalmakban szokásban vagy-e? Efelett a parasztok ezen kívül más dáciák, tartozásbeli adományok színe alatt eddigélé a földesuruknak esztendőnként mit adtanak? És nevezetesen az amit a földesúr ezalatt a szín alatt készpénzül, vagy naturában tőlük felvett, miből állott?

Semmi dézmát itt Székelföldön a colonus földesurának nem ad, hanem fonunk esztendőnként földesurunknak 4 font kendert és 4 font gyapjút, az helyben lakó possessoroknak pedig gyomlálunk és rostálunk.

Nyolcadszor: Minden helységben hány pusztá telkek vagynak, azok miolta, mi okból és ki által használtatnak.

Hány pusztá telek van, nem tudjuk, hanem ha conscribáltatik, földesurak nevei után feladjuk külön-külön.

Kilencedszer: Vajon a szolgáló emberek az erdőlést úgy használhatják-e, hogy abból kereskedhessenek is, és továbbá az az uraságok a helység határán kívül lévő erdejét használhatják-e, és végre a telkek szabad eladása és vevése szokásba van-e?

Az erdőlést miként használjuk, feljebb megmondottuk, kereskedést pedig belőle nem teszünk. A telkek eladása soha a colonus szabadságában nem volt, minthogy a tulajdonság a földesuraságé.

Megjegyzés: Noha sem az uraság, sem a colonusok arról bizonyos megjegyzést, hogy az ökrös colonus ökörral és tenyérral külön a

földesuraságnak hány napot ad esztendei robotában nem tettek, lehet mindazonáltal egy colonus esztendei szolgálatját két részre felválni, u.m. felít ökörrrel, felít gyalogszerben. Felvéve az egész helység szolgálatját salvo calculi ezerre summa salui mely szerint a baróti ökrös colonusok adnak in summa az uraságnak esztendőnként 4069 napszámot ökörrrel, efelett ugyanazon ökrös colonusok az többi nem ökrös colonusokkal in summa 5113 napszámot tenyérrel. A zsellérek in summa 700 napszámot rabotában tenyérrel. Efelett titulo datrie fonnak 348 font gyapjút és 348 font kendert az uraságéból az egész helység szolgáló parasztjai.

A fenn írt kilenc pontra tett vallomásokat magunkénak ismerjük, nevünk felíratásával és keresztvonásainkkal.

Takó Mózes bíró
Hitesek
Beke Péter Antal
Egyed György
Beke Antal alszegi
Kis Sámuel
Takó Albert
Öregek
Takó Imre
Takó János
Takó György
Péter Ferenc
Kis György
Kis József
Beke Ferenc

Hogy ezen vallomások általunk (az utóbbi megjegyzéssel) lelkiismereti és hitünk szerint az anyai nyelven felvétettek, felolvastattak és a fenn írt béesküdt bírák és lakosok által, nem tudván ezek írni és nem lévén a helységnek pecsétje, magok kezek keresztvonásokkal megerősítették. Usuális pecsétünk és subscriptionkkal recognoscáljuk Baróton 19. jun. 820.

Donáth László és Dinnyés István urbariális conscriptorok

Conscriptio possessionis Baroth

Nomina et cognomina	Sessionis qualitas	Capacitas fundi intravillani orgyarum quadratum	Sessionales terrae arabiles jugerorum	Prata sessionalia		
				semper	raro	nunquam
				bis falcabilia jugerorum a 1600 orgiis quadr. computand		
		No.	No.	No.	No.	No.
Szentpáli Imre úr földjén lakó						
Jobbágyok ⁷						
Andreas Laszló		2	7 4/8	3 3/8		
Andreas Iztzany		2	4 4/8	2 3/8		
Joannes Oláh		2	3 2/8			
Joannes Berszány senior		2 15/40	1 4/8			
Stephanus Szász		2	1 4/8			
Joannes Tako alias Babos		30/40	1 4/8	4/8		
Joannes Tako senior		1 5/40	5 2/8	2 4/8		
Petrus Trimfuj		2 15/40	9 2/8	4		
Andreas Farkas		1 20/40	5 1/8	3 3/8		
Joannes Georgius Berszán		1 20/40	4	1		
Daniel Tako		1 20/40	4 3/8	1		
Georgius Berszán		2	4 2/8	2 2/8		
Stephanus Berszán		2	1 2/8	3/8		
Zsellérek ¹⁰						
Georgius Báts		1 5/40				
Ladislaua Getso		3				
Ladislaua Kálo		30/40				
özvegy Cserei Józsefné, Thorotzkay Anna földjén lakó						
Jobbágyok						
Georgius Tako		2	5 7/8	2 3/8		
Moses Tako		2	3	1 4/8		
Zsellérek						
Josefus Inke		1 5/40				
Andreas Tako		30/40				
Szabó Ferenc úr földjén lakó						
Jobbágyok						
Michael Atyim		20/40	2 1/8	7/8		
Joannes Atyim		1 20/40	1/8			
Joannes Untyás		1 5/40	3	1 1/8		
Mojzes Lorintz		1 5/40	2 2/8	1		
Georgius Simon		1 5/40	2 5/8	1 4/8		
Zsellérek						
Stephanus Atyim		1 5/40				

Borbára Miklós		22/40				
Stephanus Kálo		15/40				
Divortata Ladislai Bokor		30/40				
egy pusztá telek		1 5/40				
Porsolt László úr földjén lakó						
Zsellér						
Joannes Illyés		2 15/40				
Tompá János úr földjén lakó						
Jobbágy						
Matheus Dimény		1 20/40	2	1		
Sibád Antal úr földjén lakó						
Jobbágy						
Joannes Gubás		1 20/40	4 3/8	1	2/8	1 1/8
Zsellér						
Nicolaus Muntyán		1/40				
báró vargyasi Daniel Polixéna és Borbála földjén lakó						
Jobbágyok						
Adalbertus Tako		1 17/40	7 4/8	1 4/8	4/8	1/8
Michael Tako		1 15/40	9 2/8	2/8	4 2/8	
David Tako		1 3/40	4 7/8	2/8	1	
Joannes Tako		1 18/40	5 1/8		2	
Antonius Tako junior		1 12/40	4 7/8	6/8	1 4/8	
Antonius Beke		1 9/40	3 1/8	1 4/8	4/8	
Antonius Petrus Beke		1 12/40	7 5/8	1 4/8	1 5/8	
Stephanus Csiki		33/40	4 1/8	2/8	5/8	1
Ambrosius Csiki		1 12/40	4 1/8	2/8	5/8	1
Emericus Tako senior		1	8 7/8	1 3/8	3 7/8	
Joannes Bodor Tako		2	5 2/8		1	6/8
Ambrosius Tako		25/40	8 4/8	1 2/8	1 6/8	
Stephanus Mirtse		1	5/8	4/8	4/8	
Antonius Tako senior		1 18/40	11 2/8	2 2/8	5/8	
Antonius Beke Bori		20/40	3	3/8	5/8	
Josefus Beke		20/40	3		5/8	
Josefus Szabo		1 32/40	7 6/8	7/8	1 2/8	
Daniel Beke		18/40	1 5/8	6/8	3/8	
Franciscus Beke		18/40	1 5/8	6/8	3/8	
Andreas Tako		19/40	2 7/8	6/8	3/8	
Stephanus Szabo		19/40	2 7/8	6/8		
Andreas Szabo		1 9/40	4 1/8	1 3/8	2 4/8	
Michael Mirtse		1	2/8		4/8	
Zsellérek						

Franciscus Szabo		19/40				
Michael Tako		19/40				
Samuel Beke		7/40				
Emericus Tako		20/40				
egy puszta telek, most Csiki István bírja						
báró Rauber Miklósné földjén lakó						
Jobbágysok						
Franciscus Peter		1	5	1 6/8	4/8	
Ambrus Peter		1	5	1 6/8	4/8	
Michael Beke		1 5/40	3	2 3/8		
Georgius Vaszi Román		1 5/40	4	2 3/8	1	
Stephanus Gergely		22/40	1 7/8			
Georgius Kis		1 20/40	8 3/8	3		
Alszei Antonius Beke		1 5/40	6 3/8	1	4/8	
Josefus Kis		30/40	5 4/8	2 3/8		
Samuel Kis		1 27/40	6	3 3/8		
Daniel Beke junior		2	4 1/8	1 4/8	1	
Stephanus Jakab		2	6	1 3/8	4/8	
Georgius Trimfuj		1 20/40	6		2 3/8	
Ambrosius Beke		2 15/40	4		4/8	
egy puszta telek		2 3/40	6		2	
méltóságos báró Gyarmati Daniel Elek földjén lakó						
Jobbágysok						
Franciscus Balog		27/40	2 2/8	4/8	1	
Josefus Balog		20/40	1 6/8		1 2/8	
Paulus Balog		27/40	6/8		1 1/8	
Samuel Balog		27/40	5 2/8	1	1	
Daniel Balog		32/40	4 2/8		1 2/8	
Georgius Egyed		2 10/40	5 2/8		2 6/8	
méltóságos özv. Daniel Károlyné Gyarmati Agnes földjén lakó						
Jobbágysok						
Georgius Halmágyi		1 20/40	7 4/8		3	
kadicsfalvi Török Ferenc földjén lakó						
Jobbágysok						
Bukur Román		1 5/40	1			
Vaszi Román		1 4/40	1		4/8	
Teodorus Román senior	1 4/40	1		6/8		
Andreas Bukur		30/40	2/8		1/8	
kadicsfalvi Török Dániel földjén lakó						
Jobbágysok						
Simeon Román		30/40	2/8	4/8		

Teodorus Román		1 4/40	1 2/8	5/8		
Stephanus Todor		1 4/40	1 2/8	4/8		
Külhonosak						
Rákosról						
Petrus Biro				6/8		
Martinus Kávás			4/8			
Laurentius Gáspár			4/8			
Georgius Pál Mihály			4/8			
Georgius Pál Ferenc			4/8			
Joannes Varga			4/8			
Nicolaus Pál			6/8		1 1/8	
Michael Biro			1			
Georgius Székely			1			
Andreas Pál			4/8			
Michael Fitori			6/8			
Joannes Kávás			6 2/8			
Franciscus Asztalos			4/8			
Joannes Illyés			2/8			
Paulus Székely			4/8			
Joannes Lorintz			2/8			
Joannes Csiki					3 2/8	
Stephanus Gál			1			
Georgius Biro			4/8			
Franciscus Biro			1			
Bardócról						
Stephanus Dimény			5/8			
Stephanus Molnár			1			
Stephanus Bilid			1			
Josefus Bilid			1			
Bibarcfalváról						
Franciscus Major			1 1/8		2/8	
Joannes Tot			4/8			
Martinus Tot			1 4/8			
Michael Tot			2/8			
Josefus Tot			2/8			
Antonius Dimény			5/8			
Stephanus Bogdány			5/8			
Olasztelekről						
Franciscus Veres			2/8		2 2/8	
Összesen		109 28/40	329 5/8	73 7/8	54 5/8	4
Jobbágyok (70 fő)		94 14/40	294 1/8	73 1/8	47 5/8	4

Zsellérek (16 fő)		12 6/40				
Külhonosak (35 fő)			20 4/8	6/8	5	
Pusztai házhely (3)		3 8/40	6		2	

Hec urbarialis conscriptio peracta est in possessione Baróth die 19ma junii 820. per Stephanus Dinnyés et Ladislaus Donáth

*

A fenti összeírás közel két hétig készült, valószínűleg pontos. Az összesítés eredményei azonban felülvizsgálásra szorulnak. A kétheti munka annyira kimerítette az összeírókat, hogy a statisztika végeredményében jóformán egyetlen összeadás sem igaz. Már az összeírtak létszáma sem egyezik a listába foglaltak tényleges számával. A falu által teljesített napszámok összegét úgy számították ki, hogy még a kiinduló adatok sem álltak rendelkezésükre. Ez utóbbi helyesbítésére így nem is tesztek kísérletet, de a többi statisztika újraszámított végeredményét közlöm:

	A falubeli telek területe bécsi mérőben	A szántó területe holdban	A kaszáló területe holdban		
			mindig	ritkán	soha
			kétszer kaszálható		
Jobbágyok (72 fő)	91 22/40	289 1/8	72 3/8	46 7/8	4
Zsellérek (15 fő)	13 23/40				
Külhonosak (32 fő)		25 4/8	6/8	6 7/8	
Pusztai házhely (3)	3 8/40	6		2	
Összesen	108 13/40	320 5/8	73 1/8	55 6/8	4

Mivel egy bécsi mérő területe 530 négyszögölnek felel meg, így a felmért belsőség területe kerekén 35 kataszteri hold. A szántóföldek területe ebből közel 321 hold, a kaszálóé pedig 133 hold. Az így kiszámítható területmennyiségek arra mutatnak rá, hogy a lakosok rendkívül kevés földön gazdálkodhattak.

A házhelyek átlagos nagysága a jobbágyi telkeknél 674 négyszögöl, a zselléreknél pedig 396 négyszögöl volt. A szántóból a jobbágyok fejenként átlagosan 4 holdat és 25 négyszögölt bírtak, míg a külhonosoknak mindössze 1275 négyszögöl jutott. A kaszálóból a jobbágyok részesedése 1,7 kataszteri hold (2720 négyszögöl), a külhonosaké pedig mintegy 380 négyszögöl.

Végül foglaljuk táblázatokba, amit a két felmérés alapján meg lehet tudni az adóköteles Barót birtokviszonyairól, illetve változásairól a két időpont között eltelt harmincöt év alatt.

Birtokviszonyai 1785-ben

Birtokos neve	Jobbágy	Zsellér	Pusztá telek
Cserei József	6	5	
Szabó János	5	5	
Keserű Imre	3	3	
Daniel István	2	13	2
Daniel Sámuel, ifj.	12	7	3
Daniel Sámuel, id.	20	8	5
Daniel Elek	2	4	
Daniel Imre	2	4	
Daniel Ferencné	3	2	
Cserei Sámuel	2		
Cserei György	2		
Cserei Sámuel örökösei	8	2	
Török Pál	1	3	
Török Mózes	2	3	
Osváth Sámuel, László	2	2	
Bartha András		1	
Henter Antal		7	
Fekete Mihály		4	
Cserei András utódai		1	
Baló László		1	
Lengyel Márton		1	
Hegyes Antal		1	
Bede Mihály		1	
Összesen	72	78	10

Barót birtokviszonyai 1820-ban

Birtokos neve	Jobbágy	Zsellér	Pusztá telek
Szentpáli Imre	13	3	
Cserei Józsefné	2	2	
Szabó Ferenc	5	4	1
Porsolt László		1	
Tompa János	1		
Sibád Antal	1	1	
Daniel Polixéna	23	4	1

Rauber Miklósné	13		1
Daniel Elek	6		
Daniel Károlyné	1		
Török Ferenc	4		
Török Dávid	3		
Összesen	72	15	3

Egyesítsük a két táblázatot, hogy a folyamatok világosabban álljanak előttünk, miről is van szó.

Birtokos családok			A birtokállomány megoszlása					
neve	száma		1785			1820		
	1785	1820	Jobbágy	Zsellér	Pusztá	Jobbágy	Zsellér	Pusztá
Baló	1			1				
Bartha	1			1				
Bede	1			1				
Cserei	5	1	18	8		2	2	
Daniel	6	3	41	38	10	30	4	1
Fekete	1			4				
Hegyes	1			1				
Henter	1			7				
Keserű	1		3	3				
Lengyel	1			1				
Osváth	1		2	2				
Porsolt		1					1	
Rauber		1				13		1
Sibád		1				1	1	
Szabó	1	1	5	5		5	4	1
Szentpáli		1				13	3	
Tompa		1				1		
Török	2	2	3	6		7		

Az első dolog, amire felfigyelhetünk az, hogy a birtokszerkezetben nagyon erős a szétaprózódás. 1785-ben a birtokosok tizenhárom nevet képviselnek, s ez összesen huszonhárom birtokost jelent. Tekintve, hogy a faluban hetvenkét jobbágy él, ez matematikailag átlag három úrbéres telket jelent birtokosonként. Természetesen a helyzet ettől azért különbözik: nyolc családnak egyáltalán nincs jobbágya, csak zsellére. Ebből az következik, hogy a látzólagos szétszórtság ellenére, mégiscsak viszonylag nagy a bir-

tokkoncentráció. A Danielek bírták a vizsgált faluréss több, mint felét (57%), a Csereiék pedig pontosan egynegyedét – így ez a két család nyomta rá a bélyegét Barót birtokszerkezetére.

Rövid harmincöt év alatt nagy változások következtek be. A birtokosok között már csak nyolc nevet találunk, összesen tizenkét birtokosét. Látható, hogy a kisebb birtokosok eltűntek, átadva helyüket elsősorban a Danieleknek. Jóformán eltűnt a faluból a Cserei-család is, egyedül Cserei József alispán özvegye maradt, de az ő birtoka is egyharmadára csökkent 1785-höz képest. Kisebb lett a Danielek részesedése is, s feltűntek új birtokosok, a Szentpáli és a Rauber család. Eltűntek (legalábbis a statisztikából) a katonabirtokosok. A legérdekesebb azonban az a tény, hogy a faluból egész egyszerűen eltűntek a zsellérek. 1785-ben még hetvennyolcan voltak, s ez a szám 1820-ra tizenötre csökkent. Feltűntek viszont helyettük a külhonosak (extraneus, extranei) – olyan gazdák, akik más falvakban laknak, de öröklés, vagy vásárlás útján a baróti határban szereznek földet maguknak.

A zsellérek eltűnésével kapcsolatban feltehető a kérdés, mi lett velük? Nehezen bizonyítható, mert személyekre lebontott anyagaim nincsenek; de vélhető, hogy katonának álltak. A két táblázatból kimutathatóan 1785-ben összesen 150 család (72 jobbágys és 78 zsellér) volt földesúri fennhatóság alatt, 1820-ban ez a szám csak 87 (72 jobbágys és 15 zsellér).

Nézzünk meg egy közbenső adatot, 1809-ből¹¹. Ekkor a faluban 81 provinciális (a megyei közigazgatás alá tartozó, azaz jobbágys, vagy zsellér) és 149 katonacsalád élt. Ha nem tételezünk fel nagyobb népmozgást, akkor a helyzet csak az lehet, hogy az alávettett rétegeknél mutatózó fogyás a katonarétegnél mutatózik meg növekedésként.

Jegyzet

1. MOL Erdélyi Guberniumi Levéltár (in politicis) F51 –17 cs. – 25.005. sz. film
2. A jegyzőkönyveket két nyelven vették fel: az adott településen leginkább használt nyelven, az anyanyelven (Baróton magyarul, a szomszédos, román lakosságú Ágostonfalván románul), illetve latinul. Csak a magyar nyelvű szöveg kerül közzésre.
3. Eredetiben: Perpetuus obligationis seu subditus haereditarius. Nunc recenter in statum libera migrationis positus.
4. Eredetiben: Inquilinus perpetuus, seu subditus haereditarius. Nunc recenter in statum libera migrationis positus. Non nisi domum et sessionem habentes.
5. Eredetiben: Inquilinus perpetuus, seu subditus haereditarius. Nunc recenter in statum

libera migrationis positus. Non nisi domum habentes.

6. *Eredetiben: Sub inquilinus liber, seu inquilinus. Domo destitutus, apud aliam habitans.*

7. *Miles limitaneus pedites – székely gyalogkatona.*

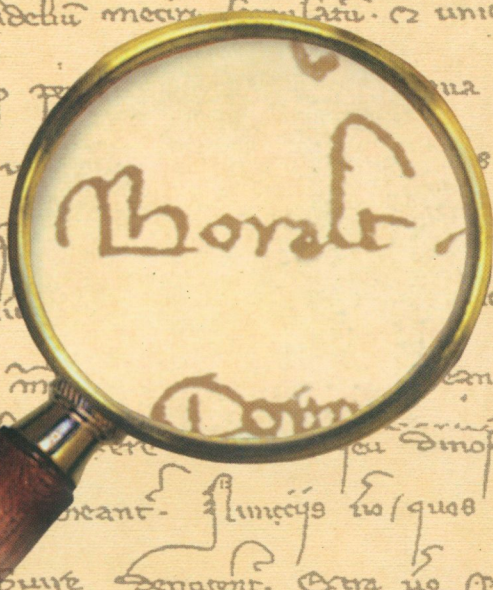
8. MOL Erdélyi Guberniumi Levéltár (in politicis) F52 – Conscriptio Czyrakiana 142. kötet – 25.723. sz. film

9. *Eredetiben: colonus, ill. coloni.*

10. *Eredetiben: inquilinus, ill. inquilini.*

11. VESZELY Károly: *A baróti plébánia.* Brassó, 1868, 15–18. old

ROLANDUS dei gracia Hungr.
uersos notia hanc ferie volumus puenire.
tenore ut dixerit. privilegiu sup libertate ipso consueti
ANDREAS dei gra. Hungr. Dalmacie. Croacie.
subleuare. et fidelium meorum similitudinem. et unicuique p
monstrauerunt. q p
Nos Iste
q multis.
Sibinien. nu
Quingentas m
cunia qua
instaura solue
expeditionem
ultra pparum
firmat populus.
ad pferencia
tes libertate
Insuper est

Thoral

Dom